* БЪЛГАРИСТИКА *
6

Трети международен конгрес по българистика
23-26 май 2013 г., София

КРЪГЛА МАСА

„ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА ЦАР СИМЕОН: ПОЛИТИКА, РЕЛИГИЯ И КУЛТУРА“

ТРЕТИ МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС ПО БЪЛГАРИСТИКА, 23–26 МАЙ 2013 Г.

КРЪГЛА МАСА „ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА ЦАР СИМЕОН: ПОЛИТИКА, РЕЛИГИЯ И КУЛТУРА“

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
Министерство на образованието и науката

Center of Excellence
in the Humanities "Alma Mater"

Изданието се осъществява с подкрепата на Софийски университет – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“, финансиран по договор с Фонд „Научни изследвания“ към МОН

ТРЕТИ МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС ПО
БЪЛГАРИСТИКА, 23–26 МАЙ 2013 Г.

КРЪГЛА МАСА „ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА ЦАР СИМЕОН: ПОЛИТИКА, РЕЛИГИЯ И КУЛТУРА“

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

УНИВЕРСИТЕТСКИ КОМПЛЕКС ПО ХУМАНИТАРИСТИКА
„АЛМА МАТЕР“

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

МЕЖДУНАРОДНА АСОЦИАЦИЯ ПО БЪЛГАРИСТИКА

СОФИЯ, 2014

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
УНИВЕРСИТЕТСКИ КОМПЛЕКС ПО ХУМАНИТАРИСТИКА „АЛМА МАТЕР“
МЕЖДУНАРОДНА АСОЦИАЦИЯ ПО БЪЛГАРИСТИКА

© 2014 Владимир Станев – съставител
© 2014 Лиляна Симеонова, Влада Станкович, Ангел Николов, Милияна Каймакамова, Петър Ангелов, Георги Николов, Димо Чешмеджиев

ISBN 978-954-07-3849-9

СЪДЪРЖАНИЕ

Лиляна Симеонова
Българо-византийската търговия
в навечерието на 913 г.. 7

Vlada Stanković
The crowing of Symeon in 913, revisited, historical context,
causes and consequences 24

Ангел Николов
Царската титла на Симеон I като историографски
и политически проблем 30

Милияна Каймакамова
Българската историческа култура
през „Златния век“ на цар Симеон (893–927) 41

Петър Ангелов
Образът на цар Симеон във византийската книжнина 57

Георги Николов
Българската идея за завладяването на Цариград
през Средновековието 80

Димо Чешмеджиев
Цар Петър във византийските извори 103

БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКАТА ТЪРГОВИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА 913 Г.

Лиляна Симеонова

Според „Книгата на епарха“, промулгирана през 912–913 г., т.е. в навечерието на първата Симеонова обсада на Константинопол (913 г.), българските търговци се ползвали с някои дребни наглед, но на практика важни привилегии: те не само били допускани да навлизат във вътрешността на Византия, но и имали правото да продават и купуват на едро на един вторичен (или сателитен) пазар, устроен извън стените на имперската столица.[1] Разбира се, и за тях важали ограниченията, налагани от византийските власти на всички чужди търговци: те нямали право да изкупуват висококачествени коприни, оръжие, ценни метали и други скъпоценности, а също така и да изнасят византийска валута извън границите на империята. (С парите, които чуждият търговец бил изкарал от продажбата на собствената си стока във Византия, той трябвало да закупи нова стока, при това такава, която да не попада в списъка на *ta kekolymena*, т.е. забранените за износ стоки.[2])

От друга страна обаче, правото на българите да търгуват, без да влизат в града и да отсядат в специално отредени за чужденци места, където да бъдат поставени под контрола на местните власти, им давало известни свободи. То им спестявало и куп допълнителни разходи – например, вносно-износните мита, които се плащали при влизане и излизане от Константинопол, а също и задължителните разходи за наем и храна при престоя в странноприемница.

Част от тези привилегии – като например, правото на българите да търгуват на едро извън градските стени – вероятно са били издействани след края на българо-византийската война, избухнала през 894 г. заради засегнатите икономически интереси на България. Както ни съобщава Продължителят на Теофан, повод за войната станало преместването на тържището на българите от Константинопол в Солун и облагането на българските търговци с по-високи мита.[3] Според Янис Караянопулос това е първата война в европейската история, поводът за избухването на която бил от чисто икономическо естество.[4]

---

[1] Византийская книга эпарха. Вступ. статья, перевод, комментарий М. Я. Сюзюмова. Москва, 1962, 82–83.

[2] За забранените за износ стоки вж. Симеонова, Л. Пътуване към Константинопол. Търговия и комуникации в Средиземноморския свят (края на IX – 70-те години на XI в.). София, 2006, 245–251.

По всяка вероятност, търговците от България били добили правото да навлизат във вътрешността на Византия и дори да стигат до нейната столица в последните десетилетия на IX в., т.е. по времето, когато бил либерализиран общият режим по отношение на чуждите търговци. Сега вече те били допускани да влизат и търгуват на имперска територия, а не както било по-рано – търговският обмен между империята и околния свят да се осъществява само на специално определени пунктове по имперските граници. Що се отнася до режима на пребиваване на търговци от чужбина или от имперските провинции в самия Константинопол, той оставал силно рестриктивен през X и вероятно през по-голямата част от XI в. Престоят на чужденците и провинциалистите в столицата се ограничавал до три месеца, като през това време те трябвало да продадат стоката си на местните търговци на едро, да закупят нова стока и да си тръгнат. В случай че не успеели да продадат цялата си стока в рамките на тримесечния си престой, чужденците и провинциалистите трябвало да продадат остатъка от стоката си на представител на градските власти и да напуснат Константинопол.

Когато споменава преместването на българското тържище от имперската столица в Солун през 894 г., Продължителят на Теофан не уточнява къде първоначално се е намирало това тържище – вътре в града или извън неговите стени, както е било по-късно, при съставянето на „Книгата на епарха“. При всички положения обаче това преместване на тържището от столицата в провинцията, съчетано с налагането на по-високи мита, ще да е накърнило сериозно българските интереси.

---

[3] Theophanes Continuatus. Chronographia. Rec. I. Bekker. Bonn, 1838, p. 357.

[4] Karagiannopoulos, I. Oi buzanti/no-boulgarike/j sugkrou/seij epi/ Sumen. – Byzantiaka, 11, 1991, 23–46.

За да станат ясни привилегиите, които имали българските търговци в навечерието на 913 г., трябва да се върнем назад във времето и да проследим накратко историята на българо-византийската търговия от предходните столетия.

В продължение на векове както Римската империя, така и нейната наследница Византия, осъществявали търговския обмен със съседите си на специално определени за целта пунктове по своите граници. Като христоматиен пример за тази древна практика по нашите земи може да се посочи търговията на империята с „варварите“ по Долния Дунав. Лимесът служел не само за място, където били разположени гарнизоните на пограничните войски и базите на речния флот, но и за място, където се организирали тържища. Открити са нумизматични находки от почти всички селища по Долния Дунав – Бонония, Рациария, Ескус, Нове, Сексагинта Приста, Дуросторум, Новиодунум. Без съмнение това свидетелства за оживената стопанска дейност по тези места, която била резултат както от засиленото военно присъствие и усиленото строителство по лимеса, така и от активната търговия с „варварите“, населяващи левия бряг на реката. Нещо повече: през Късната античност в пограничните райони дори имало специален имперски чиновник – т.нар. comes commerciorum, чиято задача била да упражнява контрол над търговията с „варварите“ отвъд границата. Нумизматичните колекции от музеите във Видин, Свищов и Русе рисуват една и съща картина: най-многобройни са монетите от първите десетилетия на IV в. (т.е. монетите, сечени от Диоклетиан, Констанций Хлор, Лициний, Константин Велики и Константин II) и от първата половина на VI в. (т.е. монетите на императорите Анастасий, Юстин I и Юстиниан Велики).[5]

След едно прекъсване от около век и половина, поне що се отнася до историята на нашите земи, имперската политика на учредяване на погранични емпории-митници за търговия със съседите била приложена спрямо младата българската държава, при това още от момента на нейното признаване от Византия. Изглежда, че в края на VII в. за станция, която да осъществява търговския обмен с българите, империята определила Месемврия. В подкрепа на това говорят намерените в околностите на града печати на византийски митнически чиновници – комеркиарии. Най-ранните от тях датират от 690–691 г.[6] След 812 г., когато Месемврия попаднала в границите на България, за такъв пограничен търговски и митнически пункт бил определен съседния Девелт.

---

[5] Velkov, V. Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Studies and Materials. Amsterdam, 1977, 179–186.

Както вече поясних, споменатите погранични пунктове функционирали едновременно и като емпории, и като митници. До края на VIII в. там се заплащала т.нар. oktava, която възлизала на 1/8 от стойността на внасяните или изнасяните от империята стоки. Около 800 г. октавата била заменена от комеркиона. Той представлявал сбор от вносно мито и данък добавена стойност и обикновено възлизал на 10% от стойността на стоката, поради което бил наричан и dekate („десятък“). Комеркион трябвало да се плаща не само върху всички вносни стоки, в т.ч. и робите, но и върху стоките, които били предмет на вътрешната търговия и били докарвани в Константинопол по море.[7]

В основополагащия си труд за имперските митници Е. Антониадис-Бибику разделя митниците на три основни категории, в зависимост от тяхното местоположение: погранични, пристанищни и разположени във вътрешността.[8] Освен това, тя говори и за областни митници, тъй като върху някои от печатите се срещат надписи, показващи, че това е комеркия (т.е. митница) съответно „на Елада“, „на Пелопонес“ или „на Запада“.[9] Наличният материал обаче не позволява да се определи как точно е била районирана дейността на областните митници: дали една такава митница е покривала територията на един или повече военно-административни окръга (теми), или нейните граници са били определени по някакъв друг критерий. От друга страна, от запазените печати с надписи genikon kommerkiarion, basilikon kommerkiarion или само kommerkiarion в съчетание с някакъв топоним се вижда, че византийската външна търговия на Балканите не е минавала само през Константинопол, а и през редица други пунктове, разположени както на сушата, така и на близките острови.[10]

---

[6] За оловните печати на комеркиариите вж. Oikonomides, N. Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of the Kommerkiarioi. – Dumbarton Oaks Papers 40, 1986, 33–53.

[7] Antoniadis-Bibicou, H. Recherches sur les douanes à Byzance: L’„octava“, le „kommerkion“, et les commerciaries. Paris, 1963, p. 15 sqq.

[8] Ibidem, p. 194.

[9] Ibidem, p. 202.

Сред морските митници на империята особено важни били тези в Абидос (дн. Чанаккале) на малоазийския бряг на Хелеспонта, Солун, Трапезунд и Венеция, тъй като през тях минавала голяма част от вноса и износа на империята. Абидос запазил функциите си на значим митнически пункт, който контролирал морския трафик от и до Константинопол в продължение на няколко века. Той бил и важна военноморска база, стратегически разположена на малоазийския бряг на Мраморно море и подчинена на морската Егейска тема. Намерените печати и сведенията в писмените извори говорят за съществуването на archon или komes на Абидос поне до края на X в.[11] Крепостта Хиерон (дн. Анадолу Кавак) на азиатския бряг на Босфора не само охранявала подстъпите към имперската столица от север, но и служела за контролно-пропускателен и митнически пункт за вноса, идващ по море от север.[12]

По принцип началниците на митниците (т.нар. комеркиарии) били на подчинение на логотета на геника, т.е. на финансовия министър в имперското правителство. Прави впечатление, че обмитяването на вноса и износа, който минавал през пристанищните митници във византийските провинции, било поверено на чиновници, изпратени от Константинопол. С други думи, те не само били назначавани от централната администрация, но трябвало и да не бъдат местни хора. Митниците, разположени в близост до Константинопол – тази в Хиерон и другата в Абидос – правели изключение, защото били на пряко подчинение на епарха, т.е. на префекта на града, вместо на финансовия министър. Приходите от тези митници отивали директно за издръжка на столицата.

---

[10] Ibidem, p. 225 и сл.: каталог на печатите, произхождащи от Балканите.

[11] Glykatzi-Ahrweiler, H. Fonctionnaires et bureaux maritimes à Byzance – Revue des études byzantines 19 (1960), 239–246; Antoniades-Bibicou, H. Recherches sur les douanes à Byzance, 179–181.

[12] За морските митници на Константинопол вж. Симеонова, Л. Цит. съч., 96–101.

Подобно на Трапезунд, който бил голямо черноморско пристанище и крайната точка на едно от разклоненията на т.нар. Път на коприната[13], и в Солун подлежащите на обмитяване стоки пристигали и по суша, и по вода. Солун се сдобил със сухопътен митнически пункт още в 712–713 г. и с пристанищна митница около 800 г.[14] Морската митница на Солун вероятно е била устроена по модела на по-старата морска митница в Абидос и затова солунският комеркиарий започнал да се нарича „abydikos на Солун“. Според Никос Икономидис качеството на печатите на комеркиариите свидетелства за икономическата значимост на съответния град: наистина, печатите на т.нар. abydikoi на Солун от IX в. са много на брой – досега са намерени 52 такива печата – и са с високо качество. Солунската митница имала юрисдикция и над Тесалия, Кефалония, тема Тесалоники и Западна Гърция, а това за сетен път показва каква е била ролята на Солун както в икономическата интеграция на тези области вътре в империята, така и за развитието на търговията с България.[15]

Ако трябва да се вярва на Йоан Камениата, след покръстването на българите вече нямало война, мир царял в околните области, имало изобилие от земеделски стоки и богатство, натрупано от търговия.[16] Тази идилична картина на отношенията на Солун с прилежащите му области и съседна България обаче не означава, че българската търговия от 60-те–70-те години на IX в. насетне е била изцяло ориентирана към този град. Напротив, фактът, че през 90-те години на века България обявила война на Византия заради преместването на главното тържище на българските стоки от Константинопол в Солун, свидетелства колко важно е било тържището на византийската столица за българските търговци.

---

[13] Пак там, с. 206 и сл.

[14] McCormick, M. Origins of the European Economy. Communications and Commerce, A. D. 300–900, Cambridge, 2001, p. 605, notes 98, 99.

[15] Oikonomidès, N. Le kommerkion d’Abydos, Thessalonique et le commerce bulgare au IXe siècle. – In: Hommes et richesses dans l’Empire byzantin VIIIe–XVe siècle. Vol. 2. Paris, 1991, 241–248.

[16] Ioannes Cammeniates. De excidio Thessalonicensi (ed. I. Bekker), pp. 490 sqq.

През VIII, IX и X в. западният черноморски бряг не можел да се похвали с наличието на такива активни икономически центрове, каквито имало по черноморския бряг на Мала Азия. Археологическите проучвания показват, че византийските крепости-пристанища северно от Стара планина били престанали да действат още през VI–VII в. Някои от тях били изоставени завинаги. Такива са крепостите край Обзор, Шкорпиловци и Русалка. Върху развалините на други се образували старобългарски селища – например Варна, Каварна, н. Калиакра, Балчик, Камен бряг, Томи и др. Те обаче не функционирали като пристанища, защото – както подчертава Рашо Рашев – новото население имало съвсем различно отношение към морето.[17] Затова през VIII, IX и X в. като пунктове на византийско-българския търговски обмен и на комуникациите между двете държави били използвани пристанищата, разположени на юг от Стара планина.

Според договора от 716 г., чийто условия са предадени от хрониста Теофан във връзка с преговорите между хан Крум и император Михаил II в 812 г., българите можели да купуват от византийците ценни стоки като (копринени?) одежди и червена кожа в определени количества. На този сравнително ранен етап от българо-византийския търговски обмен размяната най-вероятно е ставала на бартерна основа. И може би точно Месемврия е била един от пунктовете на тази размяна.[18]

---

[17] Рашев, Р. Първото българско царство и морето. – В: Средновековна България и Черноморието. Сборник доклади от научна конференция. Варна, 1982, 47–56, по-спец. с. 53.

[18] Theophanis Chronographia. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1883, vol. I, p. 497. За различните мнения относно този договор, вж. Литврин, Г. К дискусии о договоре 716 г. между Византией и Болгарией. – В: Литврин, Г. Г. Византия и славяне. Сборник статей (Серия „Византийская библиотека“, раздел „Исследования“). Санкт Петербург, 1999, 229–236.

Поне до третата четвърт на VIII в. Месемврия била пограничен град-пристанище, през който – подобно на Венеция и Солун – минавала част от византийската външна търговия. Градът, изглежда, запазил ролята си на погранично пристанище и тържище и през IX–X в., когато вече се намирал в пределите на България. Нещо повече, твърде възможно е през X в. руските стоки да са били прехвърляни на византийски кораби в Месемврия, като само част от руските търговци са продължавали пътя си до Константинопол. Генадий Литаврин, например, обръща внимание на факта, че общата численост на хората, участващи в морски конвой от типа на този, описан от Константин Багренородни, е била около 1000 човека.[19] Според договора от 944 г. обаче броят на руските търговци, който имали право да влязат в Константинопол, бил силно ограничен. Това налагало само малка част от търговците да продължат пътуването си от България до имперската столица, а войните, гребците и лодките-еднодръвки от руската флотилия оставали да ги чакат на българска територия – по всяка вероятност в Месемврия.[20]

Девелт (дн. Стари Девелт, на южния бряг на р. Средецка преди вливането ѝ в Черно море) също се споменава през IX в. като пограничен търговски пункт, на който е имало византийски митнически чиновници. Най-ранните печати на комеркиарии от това място датират от 832–833 г.[21] Комеркията Девелт може да е била учредена малко по-рано, в 815 или 816 г. По силата на мирния договор от 815–816 г. границата между България и Византия се установила между Мевемврия и Девелт, като изглежда, че реката помежду им е служела за гранична линия. Месемврия оставала на българска територия, а Девелт – на византийска. По всяка вероятност функциите на византийски контролно-пропускателен пункт, които в края на VII и по-голямата част на VIII в. изпълнявала Месемврия, сега били поети от съседния Девелт.

---

[19] Според Константин Багренородни (Const. Porph., DAI, 9.100-104) русите завършвали дългото си и мъчително плаване в Месемврия. Вж. Константин Багрянородный. Об управлении империей. Ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. Москва, 1977, с. 50.

[20] Литаврин, Г. Древняя Русь, Болгария и Византия в IX–XI вв. – В: IX Международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Москва, 1983, 62–76.

[21] Nesbitt, J. – Oikonomides, N. (eds.). Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art. Vol. I. Washington, D. C., 1991, p. 172, no. 76.2.

Въз основа на археологическите проучвания на терена и на хронологическия анализ на намерените моливдовули и печати на комеркиарии може да се заключи, че в историята на комеркията Девелт е имало три периода. От първия период, който вероятно приключил по някое време между 837 и 843 г., датират и останките на една опожарена митническа сграда. Вторият период, според намерените печати и моливдовули, би могъл да се вмести във времето между 70-те години на IX и първите две десетилетия на X в. Общо взето, той съвпада с българо-византийския мир в периода от преминаването на България към лоното на Константинополската патриаршия (870 г.) до превземането на Девелт от българския владетел Симеон през 913 или 917 г. От този период датират и останките на една трикорабна базилика, заедно с няколко разкрити погребения на духовници и миряни и моливдовули на владетели – византийски и български. Българските моливдовули принадлежат на архонта Михаил (т.е. на княз Борис) и по всяка вероятност на младия княз Симеон. (Става дума за няколко моливдовула без надпис, които обикновено се отнасят към групата на т.нар. анонимни печати на Симеон.) Третият период от историята на комеркията Девелт започва от средата на XI в., като още не е установено къде точно се е намирала сградата на митницата от онова време.[22]

Намерените печати на комеркиарии от първите два периода на комеркията Девелт свидетелстват за държавния контрол върху вноса и износа между България и Византия, осъществяван от византийските митнически служители в Девелт. Самият Девелт, подобно на Месемврия, бил разположен на важен средищен пункт – там, където свършвал пътят по суша от българските столици Плиска и Преслав до Черно море и започвал пътят по вода към Константинопол.

---

[22] Йорданов, И. Печатите от комеркията Девелт. – В: Поселищни проучвания 2. София, 1992, 22–25, 83–85.

Съдейки по откритите печати на митнически чиновници (комеркиарии), може да се заключи, че е съществувал хиатус в българо-византийската търговия, преминаваща през Месемврия и Девелт на път за Константинопол. Най-късните известни ни печати от комеркията Месемврия датират от третата четвърт на VIII в., а най-ранните печати от комеркията Девелт са от 832–833 г., т. е. възможно е да е имало прекъсване в дейността на местната погранична митница от около 60 години. Както отбелязва Иван Йорданов, бойните действия в района на комеркията може да са станали причина тя да бъде преместена на по-сигурно място. Напълно е възможно в периода между последната четвърт на VIII и началото на IX в. функциите ѝ да са били иззети от комеркията Адрианопол, а малко по-късно – и от т.нар. комеркия „на Запада“ (гр.: tes Dyseos), чието местонахождение засега не е уточнено.[23] Твърде вероятно е българската търговия, ориентирана към Константинопол, да е вървяла само по суша за споменатия 60-годишен период, а от 30-те години на IX в. или малко преди това част от нея отново да е тръгнала по море, преминавайки през пограничната комеркия Девелт.

Началото на X в., изглежда, е станало свидетел на известни промени в българо-византийския търговски обмен. Опитът на имперското правителство да премести през 90-те години на IX в. главното тържище на българските стоки от Константинопол в Солун и последвалото обявяване на война от страна на България показват, че в онзи момент тържището на византийската столица имало първостепенно значение за българските търговци.[24] Това се потвърждава от „Книгата на епарха“, която била промулгирана в 912–913 г. и която – както споменах в началото – регламентира продажбата на български стоки на едро на едно сателитно тържище извън стените на Константинопол.[25]

---

[23] Йорданов, И. Византийски комеркиарии за България (681–971). – В: Договори, хора, съдби. Съст. В. Михнева, С. Петкова, В. Павлов. Варна, 2000, 17–24.

[24] Theophanes Continuatus. Chronographia ..., p. 357; Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Ed. H. Thurn. Berlin – New York, 1973, 175–176.

[25] Книга эпарха IX.6 (ред. Сюзюмов), 82–83.

Що се отнася до Солун през X в. и т.нар. abydikoi на солунската митница и техните печати изчезват.[26] Твърде е възможно превземането на града от ренегата Лъв Триполит през 904 г. и избиването или откарването в робство на голяма част от жителите му да е станало причина за временното закриване на митническия пункт. Независимо от това, някои учени (като напр. Василка Тъпкова-Заимова) допускат, че и през X в. Солун е продължавал да бъде един от центровете на българо-византийската търговия. Наистина Константин VII Багренородни описва пътя от Солун до крепостта Белград като най-краткия път от Егея до Дунава.[27] Според Тъпкова-Заимова този маршрут е бил използван от търговците от северозападните и западните български земи в пътуванията им до Солун.[28] През следващите двеста години Солун започнал да придобива все по-голямо значение за византийската търговия с останалия свят, включително и с българските земи.[29] Митницата на Дебелт, от друга страна, след първото десетилетие на X в. слязла от сцената, за да се появи отново около средата на XI в., по времето на византийското владичество по нашите земи.[30]

Наред с емпориите-митници Месемврия и по-късно – Девелт и тържищата в Константинопол и Солун, Малък Преслав (или, както го нарича „Повест за изминалите години“, Переяславец) също бил голямо тържище на границата с българските земи. Както отбелязват Иван Божилов и Васил Гюзелев, „своеобразният връх в историята на Малък Преслав е последната четвърт на десетото столетие“.[31] Тържището по всяка вероятност е било основано доста по-рано и на него, както ще видим, си давали среща търговци от Централна Европа, Византия, България и Киевска Рус. Ако приемем намиращата все по-голяма подкрепа сред учените теза, че самата Дунавска делта не е била в границите на Първата българска държава, а винаги е оставала под номинален византийски контрол, тогава трябва да приемем и че Малък Преслав е бил поредният пограничен търговски пункт, през който минавал не само българо-византийският, но и част от европейският търговски обмен.

---

[26] Oikonomidès, N. Le kommerkion d’Abydos..., 241–248, по-спец. p. 247.

[27] Константин Багрянородный. Об управлении империей, 42.15-18 (ред. Литаврин – Новосельцев), с. 170.

[28] Tăpkova-Zaimova, V. Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle. London, 1979, Study XXVI, 169–170.

[29] Romano, R. (ed.). Pseudo-Luciano. Timarione. Napoli, 1974, 54–55.

[30] Симеонова, Л. Комеркиите в Черноморския регион от VIII и IX в. и тяхната роля за вътрешната и външната търговия на Византия. – В: Доклади от Международен симпозиум в памет на д-р В. Хараланов. 100 години от рождението му. Шумен, 13–15 септ. 2007 г.

И така, за Малък Преслав се знае, че се намирал в Дунавската делта, но – въпреки множеството хипотези за неговото местоположение – още не е локализиран със сигурност.[32] Напоследък обаче започна да се налага мнението, че Малък Преслав би могъл да се отъждестви с Нуфърул.[33] През 60 години на X в. там се стичали „злато, коприна, вино и разни плодове от Гърция, сребро и коне от Унгария и Чехия, а от Рус – кожи, мед, восък и роби“.[34] Вероятно част от тези стоки е била товарена на византийски плавателни съдове и така достигала Константинопол.

От друга страна, за целия период на Първото българско царство са известни само 43 византийски монети от района на Добруджа.[35] Макар и малко на брой, тези монети все пак свидетелстват, че в този район е провеждана търговия, основаваща се на паричен обмен, като за целта е била използвана византийската валута. Един от центровете на тази погранична търговия в Дунавската делта е бил именно Малък Преслав. Предимството му като търговско средище произтичало от неговото местоположение: от една страна, той се намирал някъде в самия край на т. нар. дунавски коридор, който свързвал Централна Европа с Черно море[36]; от друга страна, чрез морския път, който тръгвал от делтата на реката и следвал очертанията на черноморския бряг, той се свързвал с Източна Тракия и със самата имперска столица.[37]

---

[31] Божилов, И., В. Гюзелев. История на Добруджа. Т. 2: Средновековие. В. Търново, 2004, с. 99.

[32] За споровете около опитите за локализация на Малък Преслав по археологически данни вж. Franklin, S. Shepard, J. The Emergence of Rus, 750–1200. London – New York, 1996, p. 147, note 23: цит. библиография.

[33] Oikonomides, N. Pristhlavitza, the Little Preslav. – Südost-Forschungen 42 (1983), 5–9.

[34] Повесть временных лет. Ред. Д. С. Лихачева и В. П. Адриановой-Перец. Москва – Ленинград, 1950. Т. I, с. 48.

[35] Божилов, И. Гюзелев, В. Цит. съч., с. 105. По-общо за монетите в Добруджа вж. Custurea, G. G. Circulaţia monedi bizantine in Dobrogea (secolele IX–XI). Ex Ponto. Constanţa, 2000.

И накрая, нека видим как българските търговци осъществявали сделките си на сателитното тържище, провеждано извън стените на византийската столица. Според Михаил Сюзюмов това сведение в „Книгата на епарха“ показва, че българите не били състоятелни търговци, които искат да харчат пари за наем и храна; вероятно те се установявали извън градските стени и там, на място провеждали търговия с гилдиите.[38] Никос Икономидис обаче смята, че българите са се възползвали от зараждането на т. нар. вторичен, или сателитен, пазар извън стените на Константинопол, където са търгували онези, които желаели да бъдат относително близо до града, без обаче да плащат мита и наеми и да бъдат подлагани от епарха (т.е. градския префект) на ограниченията за чужденци. Нещо повече, тази промяна, която довела до възникването на вторични пазари извън градските стени, не била чисто византийско явление, а може да се проследи из цяла Западна Европа в периода X–XII в. Това били т. нар. бурги, разположени извън стените на западноевропейските градове. През следващия, XI в. в близост до Константинопол се образували още два такива сателитни пазара. Единият се намирал на входа на Дарданелите и бил посещаван от търговци, пътуващи до и от имперската столица, и от дребни производители, които желаели да продадат излишъците си, без да ползват услугите на посредници и да плащат мита. Другият бил пазарът на зърно в Редесто (Източна Тракия), който за първи път се споменава в изворите през 70 години на XI в.[39]

---

[36] Симеонова, Л. Пътуване по Дунава (IX–XI в.) – В: Пътуванията в Средновековна България. Материали от Първата национална конференция „Пътуване към България. Пътуванията в Средновековна България и съвременният туризъм“, Шумен, 8–11.05. 2008 г.,В. Търново, 2009, 104–109.

[37] Божилов, И., В. Гюзелев. Цит. съч., 97–103: цялостен преглед на изворите за Малък Преслав – Преславица. Това средищно положение на Малък Преслав – или, както го наричат византийските извори, Преславица – определило и стратегическата му значимост за империята непосредствено след завладяването на Североизточна България от Йоан Цимисхий. Досега са известни 15 византийски печата, в чиито легенди се явява топонимът Преславица. По тях обаче не може да се определи с точност докога е просъществувала едноименната стратегия и дали тя е била част от голямата тема с ранг на дукство Тракия и Месопотамия, която била основана непосредствено след завоеванията на Цимисхий. От края на 20 години на XI в. нататък неговият ритъм като търговско средище и важен административен център вероятно е бил нарушен от зачестилите печенежки нападения.

[38] Книга эпарха IX. 1 (ред. Сюзюмов),198–200.

И така, изглежда, че според мирния договор от 904 г. на българските търговци им е било дадено правото не само да се върнат на константинополското тържище, но и – което е по-важно – да се възползват от възникналия извън градските стени пазар. В „Книгата на епарха“ българите се споменават в раздела, посветен на прекупвачите на едро на ленени изделия (т.нар. отониопрати). Там изрично се казва, че отониопратите, наричани още и митани, могат безпрепятствено да закупуват изделия от лен, без значение откъде иде стоката – от Стримон, отвъд Черно море или Керасунт.[40] След това текстът продължава:

„Ако се случи да бъде донесена стока (ленени тъкани или мед) от чужденци (гр.: ethnikoi), например от българи или от други народности, и ако те желаят да продават, като веднага получат [в замяна] друга стока, то в такъв случай отониопратите и салдамариите, присъединявайки към себе си и някои лица от други професии, притежавайки търсените стоки[...], са длъжни по указанията на епарха да се отправят към чуждоземците и, влизайки в контакт с тях, да проведат търг. И тези, които спадат към други професии, могат да получат от придобитите стоки толкова, колкото им е нужно. Останалите [стоки] те са длъжни да предадат на митаните, като получат от тях печалба от един кератий на номизма [т.е. с 4% печалба]. Ако някой бъде хванат да нарушава това постановление, той ще бъде бит, остриган и изключен от гилдията.“[41]

---

[39] Oikonomides, N. The Economic Region of Constantinople: from Directed Economy to Free Economy, and the Role of the Italians. – In: Europa medievale e mondo bizantino . Contatti effettivi e possibilità di studi comparati. (Tavola rotonda del XVIII Congresso del CISH – Montréal, 29 agosto 1995). A cura di G. Arnaldi e G. Cavallo. Roma, 1997, 221–253, по-спец. 228–229.

[40] Книга эпарха IX. 1 (ред. Сюзюмов), с. 58.

В „Книгата на епарха“ българите присъстват като износители на мед и лен, но не и на кожени изделия. Кожите, които през следващите столетия щели да заемат толкова важно място в българския износ за Византия, вероятно още не са били сред артикулите, изнасяни от българите през X в.[42] От друга страна, твърде възможно е част от българския лен, изнасян за Константинопол, да е бил реекспортиран за Близкия изток, където също имало голямо търсене на ленени изделия. (Например, през X в. град Амида на границата на Византия с Абасидския халифат бил депо за преразпределяне на лeнените изделия, които трябвало да бъдат внесени от империята в халифата.[43])

Какви стоки са имали право да купуват българите на едро от константинополските гилдии в замяна на своя лен и мед? В „Книгата на епарха“ изрично се споменават два вида стоки: прандии и влатии, като последните не трябвало да са широки повече от шест педи. Прандиите били сирийски галантерийни стоки. Влатиите с посочената ширина пък били копринени платове, за които се смятало, че са със сравнително ниско качество, тъй като по тогавашните стандарти били тесни.[44] По всяка вероятност, потребител на двата вида стоки е била онази част от българската аристокрация, която не е имала достъп до висококачествените копринени изделия, получавани под формата на трибут или дипломатически дарове от Византия и предназначени за българския владетел и българските аристократи от най-висок ранг.[45]

---

[41] Пак там, IX. 6, с. 59.

[42] За по-късния български износ на кожи вж. Sakăzow, I. Bulgarische Wirtschaftsgeschichte. Berlin, 1929, pp. 49 sqq.

[43] Al-Mukaddasi. The Best Divisions for Knowledge of the Regions. Trans. B. A. Collins. Reading, 1994, p. 133.

[44] Книга эпарха IX.6 (ред. Сюзюмов), с. 59.

[45] Симеонова, Л. Между „аварския костюм“ и скарамангиона: бележки върху мъжкото аристократично облекло в България (IX–XI в.) – В: Оттука започва

Няма да се спирам подробно на структурата на българския износ за Византия и на византийския внос в България, защото вече съм разглеждала този въпрос другаде.[46] В заключение ще отбележа наличието на два фактора, които несъмнено са оказвали влияние на българо-византийските търговски отношения. Първо, това е начинът, по който тези отношения са били регламентирани. Както показва още договорът от 716 г., твърде възможно е търговските договорености между двете страни да са били обвързвани и с договорености от политически характер. Освен това, според договора от 716 г., право да упражняват трансгранична търговска дейност получавали само онези лица, които имали разрешително да пресичат границата. Търговец без подобна грамота, снабдена с печат, рискувал стоката му да бъде конфискувана в полза на хазната.[47] Въпреки че тези постановки отразявали подозрителността, която проявявали един към друг доскорошните врагове, подобни договори между България и Византия били сключвани или подновявани на няколко пъти през VIII и IX в.[48] Второ, тъй като в дипломацията и външната търговия важи принципът за реципрочност, можем да допуснем, че и на българските, и на византийските търговци им е било позволено да пътуват из вътрешността на другата държава по едно и също време – в последните десетилетия на IX в.

По-трудно е да се установи дали българите са играли посредническа роля в търговията на Византия със земите по Сред-

---

България. Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 14-16.05.2010 г. Шумен, 2011, 196–212.

[46] Симеонова, Л. Пътуване към Константинопол..., 144–146.

[47] Theophanes. Chronographia. Rec. C. de Boor. 2 vols. Leipzig, 1883–1885 (repr.: Hildesheim, 1963), 497.15 – 499.16.

[48] Ferluga, J. Mercati e mercanti fra Mar Nero e Adriatico: Il commercio nei Balcani dal VII all’XI secolo. – In: Mercati e mercanti nell’alto medioevo: l’area euroasiatica e l’area mediterranea. [Settimane di studio del CISAM 40]. Spoleto, 1993, 443– 489, по-спец. 458–460; Haldon, J. Production, Distribution and Demand in the Byzantine World, c. 660 – 840. – In: Hansen, I. L – Wickham, C. (eds.). The Long Eighth Century. London – Boston – Köln, 2000, 225–264, по-спец. с. 256.

ния Дунав, както и дали – с посредничеството на византийски търговци – българските стоки са стигали до други големи тържища в империята, каквито били, например, южночерноморските пристанища Синопе, Трапезунд, Амастрида и Хераклея.

THE CROWNING OF SYMEON IN 913, REVISITED. HISTORICAL CONTEXT, CAUSES AND CONSEQUENCES

Vlada Stanković

The events that took place in August 913, in or near the Blachernai palace in Byzantine capital or – as predominantly believed – in the town of Hebdomon, situated on the seventh mile from Constantinople along the *Via Egnatia* – strongly marked the further development of the medieval Bulgaria and its relationship with the Byzantine Empire. The deal struck between the mighty Symeon and Patriarch Nicholas Mystikos, who was at the time a *de facto* ruler of the Empire, changed the balance of power on both ideological and political level in the entire Southeastern Europe, heralding the dominance of Bulgaria in the Balkans that will last until the year 971.

In this short communication, I would try to offer a few thoughts that could lead to a partial revision of the historical context of the late summer of 913, the time in which that unique act took place. It should be clear from the outset that a re-evaluation of the *crowning of Symeon* represents just an attempt to open new avenues of research of the problem that had sparked a fruitful scholarly discussion in international Byzantinik that reached its peak in mid 1930's, with two main protagonists: George Ostrogorsky – a champion of the *theory of limited coronation* of Bulgarian ruler Symeon, and Franz Dölger, who adhered to the now mostly abandoned *theory of a Byzantine court dignity* awarded to Symeon. In the last eight decades, the polemic had significantly weakened, with the vast majority of scholars accepting Ostrogorsky's *theory of limited coronation*, even if with a few additions or emendations.[1] This acceptance, however, was not always a consequence of a reassessment or a serious revision of the previous viewpoints, based on a thorough analysis of *all the relevant sources*, but relied mainly on the hindsight knowledge and realization that some form of ritual must have taken place, having in mind the later politics of Symeon and Byzantium alike, and – in the first place – the peaceful relation between Byzantium and Bulgaria during the 42-year-long rule of Symeon's son Peter, who was officially recognized by the Byzantine emperor as the Emperors of the Bulgarians.[2]

---

[1] After the findings of Symeon's seals the more recent scholarship (most importantly: Bozhilov, I. Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на Средновековна България, Sofia 1983, 98ff; Shepard, J. „Symeon of Bulgaria – Peacemaker“. – ГСУ, Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 3, 1989, 9–48 [translated into Bulgarian by Lyubomira Genova; Шепард, Дж. Неспокойни съседи. Бъгаро-византийска конфронтация, обмен и съжителство през Средните векове, София, 2007, 89–139, and in particular Николов,

Regardless of the dominant opinions on this topic in historiography, I would like to particularly stress two points that contributed to a significant, twofold change that has taken place from the 1930s – from the time of Ostrogorsky and Dölger – regarding a possible understanding of the plethora of problems surrounding *the crowning* of Symeon.

THE FIRST POINT PERTAINS TO THE SOURCE MATERIAL

The appearance of the new, complete and critical editions of the letters and other minor works of Patriarch Nicholas Mystikos,

---

А. Политическа мисъл в Ранносредновековна България (средата на IX – края на X век, София, 2006, 127 ff), slightly modified the theory of Symeon's imperial crown being limited to Bulgaria, championed by Ostrogorsky. Of even greater significance is a more complex and nuanced perception of Symeon's intentions – particularly in A. Nikolov's work – who correctly abandons the older opinion, according to which Symeon has from the very beginning had a comprehensive and unchangeable plan to conquer Byzantium, or to create a new, „healthier" Empire in its place.

[2] In the latter part of the 20th century the entire issue became slightly overlooked, with conclusion often mirroring the political attitudes or conceptions of the authors, which has been particularly obvious in the Greek historiography of the last decades of the 20th century (see, for instance, Stavridou-Zafraka, A. Η Συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστίκου (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινο-βουλγαρικού ανταγονίσμου, Thessalonica 1972, 109 ff; Kyriakis, Ev. Βυζάντιο και Βούλγαροι (7ος–10ος αι.), Athens, 1993, 140 ff.). I refrain from analyzing the attitudes of the most important Bulgarian historians from the late 19th and the first half of the 20th century, on the one hand because they look at the entire event from the perspective of national Bulgarian history and, on the other hand, because they represent the topic of the paper of colleague Angel Nikolov, whom I thank, together with Georgi Nikolov, for a kind invitation to participate in the round-table The Golden Age of Tsar Symeon, at the Third Congress of Bulgarian Studies.

and the letters of Emperor Romanos Lakapenos to both Symeon and his son, written by Theodore Daphnopates, together with the recent additions in the form of critical editions of Symeon Metaphrastes by St. Wahlgren and the *Vita Basilii*, the book five of the compilation known as *The Continuators of Theophanos*, by the late Ihor Ševčenko,[3] have significantly improved the possibility of a comprehensive, and an in-depth case study of the *event from August 913*, of the causes that lead to its realization, and its consequences for Byzantium, Symeon's Bulgaria, and the relations between the main protagonists. Before the appearance of the new editions, the texts were scattered in the old, inadequate publications, and could not, for the practical purposes, be studied in a comprehensive manner.

Highly valuable discoveries and publication of the seals of Symeon by Ivan Yordanov have added a first-hand documentary evidence of unrivaled quality to the entire argument, in a measure and in the ways unimaginable for the generations of Byzantinists from the major part of the 20th century.[4] Together with providing a significant aid for understanding more adequately the politics and the ambitions of Symeon, and the struggle between Bulgaria and Byzantine empire that marked the last fourteen years of his life, the ever increasing number of seals underline the need for cautiousness or even skepticism regarding the *finality of our conclusions*, since future discoveries of this kind could too easily completely rebut what seems now as the most logical and most founded opinion.

The Second point takes into account the progress made in Byzantine studies in general, which had rendered some previous opinions obsolete or even impossible, and has opened new perspectives for researching this and other similar questions. The much clearer picture of the way Byzantine administration functioned, and the ways of developing and spreading Byzantine political theory within and beyond the borders of the Empire enable us to point with greater precision the basic rules on which the political power play between Symeon and the Byzantines in the 913 and in the following years practically rested.

---

[3] Nicholas I Patriarch of Constantinople, Letters, R. J. H. Jenkins and L. G. Westering (eds.), Washington, D.C. 1973 [CFHB 6]; Nicholas I Patriarch of Constantinople, Miscellaneous Writings, L. G. Westering (ed.), Washington, D.C. 1981 [CFHB 20]; Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, St. Wahlgren (ed.), Berlin-New York 2006 [CFHB 44-1]; Theophanis Continuati Liber V: Vita Basilii Imperatoris, I. Ševčenko (ed.), Berlin-New York 2011 [CFHB 42].

[4] Йорданов, И. Корпус на печатите на средновековна България, София, 2001, 40–58.

* * *

On this occasion, and due to the limited time, I would like to emphasize the following points that should be examined in more details in further research:

The importance of broader historical context, on the one side, and the specific historical moment, on the other. By the importance of the broader historical context, I have in mind in the first place the new political developments in Constantinople during the reign of Leo VI, especially regarding the questions of *crowning*, *legitimacy* and the *practical ways* of ruling, in all its different aspects. For a variety of reasons, the awareness of the importance of crowning as a ritual rose significantly from the very beginning of Leo VI's reign, as well as other aspects of imperial *legitimacy*, bringing into the fore the personality and political significance of the patriarch of Constantinople, as the main executor, promoter and defender of various aspects of imperial legitimacy.

Roughly at the same time when the various dilemmas about the legitimacy of the position and actions of the emperor have been raised, Emperor Leo VI confirmed his political unorthodoxy with the creation of the title of basileopator, whose the uniqueness, and the power of its first holder – Zaoutses – marked a significant change in distribution of power at the top of Byzantine imperial hierarchy, exactly at the time when young Symeon was being brought up in Constantinople. The understanding of the specific historical moment in which this event took place, on the other side, should contribute to our endeavors to comprehend correctly all the various aspects of Symeon's crowning, an outstanding *hapax* of Byzantine history and politics.

The Importance of the Crowning as ritual, evident, for example, in the case of Leo VI's son, Constantine Porphyrogennetos, crowned already in 908 (on May 9), and particularly emphasized on Emperor Alexander's golden coins, on which he had himself represented as being crowned by John the Baptist, even though he was crowned emperor more than three decades ago, probably not long after the death of his eldest step brother Constantine in September 879.

Symeon's Upbringing in Constantinople. The dominant models of that time had influenced political reasoning of the learned Bulgarian prince: the importance and the political might of Emperor's father-in-law, as exemplified in the relationship between Zaoutses and Leo VI, and general significance of kinship with the Emperor as the best and easiest path toward power and highest dignities.

All those aspects, and particularly the *model* of *basileopator* as a co-ruler and a *father-in-law* of the legitimate emperor, represented a strong example not only for Symeon but also for other ambitious aristocrats and up-starts in the Empire, as would be confirmed in the years 917 to 920 with the gradual, three-step rise to power of Romanos Lakapenos, from father-in-law to *basilepator* to crowned emperor**.**

Personal objectives of Patriarch Nicholas Mystikos (both „diachronically“, taking into account his turbulent relation with Constantine VII's father Leo VI (and not quote discernible attitudes toward Alexander) and Symeon during the reigns of these brothers, and „synchronically“, meaning the Patriarch's position, intentions, and political maneuvering between a possible ally – Symeon, and his proved enemy – Empress Zoe, that he managed to successfully end only four years after Symeon's crowning by creating strong political ally of Romanos Lekapenos.

A Sharp methodological distinction that should be made between very few really contemporary sources – Patriarch Nicholas Mystikos' letters number five to seven in Jenkins – Westerink's edition, and Symeon's seals, admittedly with some remaining doubts regarding their dating – and the later sources whose main goal was to deny that any form of imperial crowning has ever taken place, including later letters by Patriarch Nicholas Mystikos written under different political circumstances, and comprising also the text written on occasion of the 927 Peace Treaty and Byzantine historical works in all their different variants.

In order to revisit this crucial event from the history of medieval Bulgaria and its relations with the Byzantine Empire, one should actually proceed in an reverse order, commencing with a detailed analysis of the main contemporary sources, and then gradually widening the scope of the research by taking into account all the above points, historiographical as well as methodological. It is conceivable that the results reached after such a labored procedure could render some quite unexpected conclusions, as the one I will venture to present at the end of this short communication, hoping to inspire further discussions in our discipline that needs to encourage innovativeness much stronger than was the case in the last couple of decades: the assumption that Symeon was in August 913 in some way crowned or designated as Emperor of the Bulgarians, as well as of the Romans, finds no support in the contemporary sources – quite the opposite, all the evidence points that the Bulgarians, and not the Romans represented the later addition to Symeon's imperial title.

ЦАРСКАТА ТИТЛА НА СИМЕОН I КАТО ИСТОРИОГРАФСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОБЛЕМ

Ангел Николов

Въпросът за промяната на владетелската титла на Симеон I отдавна привлича вниманието на българските и чуждите изследователи. През последното столетие този проблем е бил коментиран многократно, с различен успех и от различни гледни точки. Тук ние нямаме за цел да направим пълен преглед на натрупалата се научна литература, а по-скоро ще се опитаме да очертаем постепенната еволюция на интерпретациите по интересуващия ни въпрос в по-старата историография от XIX – началото на XX в.; паралелно с това ще маркираме и някои от причините, поради които Симеоновата епоха практически неизменно си остава една ключова пресечна точка между история и политическа пропаганда.

Редица средновековни автори под една или друга форма отбелязват, че Симеон пръв измежду българските владетели възприел царско достойнство, предавано на гръцки с титлата βασιλεύς, а на латински – с imperator. Директно указание за това откриваме в съставеното от Теофилакт Охридски „Пространно гръцко житие на св. Климент Охридски“, в което се отбелязва, че Симеон наследил властта след смъртта на брат си Владимир и „пръв бил провъзгласен за цар (βασιλεύς) на българите“[1]. Лъв Дякон пък характеризира Симеон като „човек смел и извънредно войнолюбив“, който „увлечен от своето скитско и свойствено нему безумие, заповядал на ромеите да го провъзгласят за император (αὐτοκράτορα)“.[2]

---

[1] Гръцките жития на Климент Охридски. Увод, текст, превод и обяснителни бележки А. Милев. София, 1966, с. 129; ГИБИ, Т. IX, Ч. II, р. 33; Iliev, I. The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. – Byzantinobulgarica, IX. Sofia, 1995, p. 99.

[2] Leo Diaconus Caloënsis. Historiae libri decem et Liber de velitatione bellica

Редица византийски хроники (Продължителят на Теофан, Лъв Граматик, Симеон Логотет, Продължителят на Георги Монах, Теодосий Мелитински, Йоан Скилица) описват как на 9 септември 923 г. войските на Симеон го акламирали „на езика на ромеите като император (ὡς βασιλέα)“ преди срещата му с Роман Лакапин и патриарх Николай Мистик на брега на залива Златния рог край стените на Константинопол.[3]

В края на тази среща българският владетел обещава да сключи мир с империята, но подписването на договор скоро става невъзможно, след като Симеон започва (или просто продължава?) да употребява в писмата си до Роман титлите „император на българите и ромеите“ (βασιλεύς Βουλγάρων καὶ ῾Ρωμαίων) и „император на ромеите“ (βασιλεύς ῾Ρωμαίων).[4] Прави впечатление, че ок. 925 г. царската титла на българския владетел сама по себе си вече не предизвиква някакви особени възражения от страна

Nicephori Augusti. E recensione C. B. Hasii. Bonnae, 1828, p. 123; ГИБИ, Т. V, p. 257.

[3] Theophanes Continuatus. Chronographia, in: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1838, p. 407; ГИБИ. Т. V, 133–134; Leo Grammaticus. Chronographia. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1842, p. 311; ГИБИ. Т. V, p. 165; Symeon Magister. Annales a Leone Armenio ad Nicephorum Phocam, in: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1838, 736–737; ГИБИ. Т. V, p. 180; Georgius Monachus. Vitae imperatorum recentiorum, in: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione I. Bekkeri. Bonnae, 1838, 899–900; ГИБИ. Т. VI, p. 148; Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia. E codice graeco Regiae Bibliothecae Monacensis edidit et reformavit Th. L. F. Tafel. Monachii 1859, p. 221; Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Recensuit I. Thurn (= Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 5.). Berolini-Novi Eboraci, 1973, 219–220 (ГИБИ, Т. VI, р. 254.); Истрин, В. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование и словарь. Т. I. Текст. Петроград, 1920, 557–559; Летописец Еллинский и Римский. Т. I. Текст. Санкт-Петербург, 1999, 494–496; Срезневский, В. Симеона Метафраста и Логофета Списание мира от бытия и Летовник собран от различных летописец. Славянский перевод хроники Симеона Логофета. Санкт–Петербург, 1905, 134–135.

[4] Théodore Daphnopatès. Correspondance. Éditée et traduite par J. Darrouzès et L. G. Westerink. Paris, 1978, p. 59 (ГИБИ, Т. IV, p. 299, 301.).

на Роман: „ние писахме не за това изобщо да не се наричаш цар, а за това, че се пишеш цар на ромеите, тъй като ти в своето отечество можеш да правиш каквото искаш“.[5]

Разбира се, наред с византийските текстове, до нас са достигнали и редица славяноезични извори, които визират Симеон с неговото царско достойнство. Тук ще се спрем само върху две свидетелства, които отразяват определен възглед относно това кога българският владетел е възприел новата си титла. В старобългарския превод на хрониката на Симеон Логотет, изготвен най-вероятно през първите десетилетия на XIV в., анонимният преводач първоначално се придържа стриктно към своя гръцки първоизточник и назовава Симеон с титлата „княз“. Прави впечатление, че тази практика е нарушена във връзка със Симеоновия поход към Константинопол през 913 г.: „През месец август Симеон, българският цар, като воюваше срещу гърците с големи войски, дойде срещу Константин град“.[6] Подобна представа е отразена и в една от летописните добавки към старобългарския превод на хрониката на Константин Манасий, изготвен през 30-те години на XIV в.: „При този цар Константин [VII] Симеон, царят български, влезе мирно в Цариград, и бе благословен от патриарха, и обядва с царя и с него“.[7]

Не може да се твърди със сигурност дали анонимните старобългарски преводачи от XIV в. са разполагали с някакви недостигнали до нас извори, но те очевидно споделяли убеждението, че през 913 г. Симеон е възприел достойнството „цар на българите“.[8] И в това няма нищо чудно, като се има предвид специфичната форма, под която българският поход към Константинопол през тази година е отразен в редица византийски хроники.

Макар и да варират в някои детайли, тези свидетелства регистрират една лична среща между Симеон и патриарх Николай

---

[5] Ibidem, p. 73; ГИБИ. Т. IV, p. 307.

[6] Срезневский, В. Цит. съч., с. 126.

[7] Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах. София, 1988, с. 201, 232, 237.

[8] Каймакамова, М. Българска средновековна историопис (от края на VII–до първата четвърт на XV в.). София, 1990, с. 187.

Мистик, който по това време ръководи делата на империята в качеството си на пръв регент на малолетния император Константин VII Багренородни. Според версията на Продължителя на Теофан, „патриарх Николай излязъл при Симеон и Симеон преклонил глава пред него. Патриархът прочее, след като прочел молитва, поставил на главата му, както казват, вместо стема, собствения си епириптарий. Удостоени с безброй прегolеми дарове, Симеон и синовете му се завърнали в собствената си страна, като се разделили, без да постигнат съгласие по въпросния мир“.[9]

Още Марин Дринов в своя труд „Южните славяни и Византия през X в.“ (1875 г.) анализира критично това сведение и установява, че описанието на събитията от 913 г. във византийските хроники не е логически издържано, изпълнено е с недомлъвки и влиза в противоречие с някои пасажи от писмата на Николай Мистик до Симеон. Макар и да не коментира директно какъв смисъл е имал описаният в интересуващия ни пасаж ритуал, извършен от патриарха, ученият приема, че Симеон снел обсадата на Константинопол едва след като византийската страна приела в предварителен порядък неговите условия за сключване на нов мирен договор и бил договорен бракът на Константин VII с неизвестна по име дъщеря на българския владетел. Според Дринов, Симеон „се завърнал в своята столица с розовите надежди скоро да види своята дъщеря византийска августа, а себе си василеопатор“.[10] Едва след брака на Константин VII с дъщерята на Роман Лакапин през 919 г. Симеон демонстрирал намерението си да заеме византийския престол и приел титлата „цар на българите и римляните“.[11]

Тук следва да отбележим, че тезата на М. Дринов за голямата политическа значимост на споразуменията от 913 г. влиза в разрез с възгледите на Спиридон Палаузов (1852 г.) и Александър Хилфердинг (1855 г.), които не обръщат почти никакво внимание на срещата между Симеон и патриарх Николай.[12]

---

[9] Theophanes Continuatus. Chronographia…, p. 385; ГИБИ. Т. V, p. 126.

[10] Дринов, М. Южные славяне и Византия в X веке. – Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1875, № 3, с. 15; Дринов, М. Съчинения. Под ред. на В. Н. Златарски. Т. I. Трудове по българска и славянска история. София, 1909, с. 384.

[11] Дринов, М. Цит. съч., с. 20; Дринов, М. Съчинения. Т. I, с. 390.

Прави впечатление обаче, че А. Хилфердинг свързва царското достойнство на българския владетел с неговия военен триумф над войските на императрица Зоя на 20 август 917 г.: „Ако Симеон преди се съмнявал в постигането на своята цел, то сега, като победител при Ахелой, той вече можел да се вижда на престола на кесарите, да вижда Българската империя на мястото на старата Византийска империя. [...] Нима сега не трябвало на българския господар да му хрумне мисълта да замести своето просто славянско именуване като княз с онази титла, която, според представите на славянския и на гръцкия народ, принадлежала на приемниците на Август и Константин? Действително, Симеон, както свидетелства един съвременик, *бил провъзгласен за цар на българите (βασιλεύς Βουλγάρων)*: дотогава нито един български, нито един славянски господар не бил носил тази титла, която, като съответства на римското *imperator*, била давана още само на Константинополския император и на коронования в Рим глава на Западната империя. По такъв начин в царското название, което започнал да носи Симеон, вече се съдържала претенция за приемственост с кесарите: към титлата *цар* български по необходимост се присъединявала титлата, която принадлежала на източните императори, и Симеон не се поколебал да приеме гордото име самодържец на римляните (αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων) “.[13]

Нататък Хилфердинг развива една концепция, която ще има силно въздействие върху по-късната историография: за да узакони и освети императорската си титла, българският владетел се нуждаел от „архипастирска благословия и коронация“[14] и затова възстановил отдавна прекъснатите контакти с Рим. В подкрепа на това руският учен (без да указва източник) се позовава на златопечатника на цар Калоян до папа Инокентий III от септември 1203 г., според който Симеон – наред със сина си Петър и Самуил – бил получил от Римската църква „императорска корона и патриаршеско благословление“.[15]

---

[12] Палаузов, С. Век болгарского царя Симеона. Санкт–Петербург, 1852, 45–46; Гильфердинг, А. Письма об истории сербов и болгар. Москва, 1855, с. 132. Впрочем, и двамата автори не познават и не използват кореспонденцията на Николай Мистик със Симеон I, която за пръв път е анализирана подробно в съпоставка със сведенията на византийските хроники от М. Дринов. Това коректно е отбелязано и в рецензията на В. Макушев за първото руско издание на „История на българите“ на К. Иречек. Макушев, В. История болгар в труде К. И. Иречека. – Журнал Министерства народного просвящения. 1878, апрель, Ч. 196, 279–282.

[13] Гильфердинг, А. Цит. съч., 135–136.

И така, още в средата на XIX в. в историографията е поставен въпросът дали и как Симеон е получил църковно освещение на царската си титла и, в частност, какво е било отношението по този въпрос на Римската църква.

През 1871 г. Евгений Голубински категорично отхвърля историческата достоверност на изказаните в кореспонденцията на цар Калоян с папа Инокентий III твърдения относно някакво папско признание за *царското* достойнство на Симеон.[16] От друга страна, известният църковен историк обвързва промяната на владетелската титла в България с прогласата на Българската архиепископия за патриаршия, без обаче да прецизира кога и при какви обстоятелства е станало това: „В намерението си напълно да се изравни с византийските царе или императори, приемайки същата титла цар или император, Симеон действително не можел да търпи това българската църква да си остане по старому само с един обикновен архиепископ, защото царството, както учели самите гърци, не може да бъде без патриаршество […], т.е. независимият и самодържавен (а не васален по отношение на някой) господар, което се съдържа в понятието за цар, не може да търпи неговата църква да бъде зависима и подчинена на някой“.[17]

---

[14] Пак там, с. 137.

[15] Die Register Innocenz' III. 7. Bd. 7. Pontifikatsjahr, 1204/1205. Texte und Indices [= Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. II. Abt. Quellen. 1. Reihe. 7 Bd.]. Wien, 1997, p. 14. 16–22: „Et diligenter perscrutantes in eorum invenimus scripturis, quod beate memorie illi imperatores Uulgarorum et Blachorum Symeon, Petrus et Samuel et nostri predecessores coronam pro imperio eorum et patirarchalem benedictionem acceperunt a sanctissima Dei Romana ecclesia et ab apostolica sede, principe apostolorum Petro“. Срв. Дуйчев, И. Преписката на папа Инокентий III с българите. – Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет. Т. XXXVIII (1941–1942), № 3. София, 1942, с. 44; ЛИБИ. Т. III, 334–335.

[16] Голубинский, Е. Краткий очерк истории православных церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской. Москва, 1871, 276–280.

Що се отнася до М. Дринов, той доразвива тезата на Хилфердинг, като акцентира върху посредническата роля на Йоан X при подписването на българо-хърватския мирен договор в самия край на Симеоновото управление и допуска, че именно по това време „с разрешението и благословията“ на римския папа, била основана Българската патриаршия.[18]

Константин Иречек като цяло възприема интерпретацията на Дринов относно събитията от 913 г., които свързва единствено с планиран династически брак; приема също, че царската титулатура на Симеон и неговите открити претенции за византийския престол водят началото си от 919 г. Иречек обаче модифицира титлата, която Дринов приписва на Симеон („цар на българите и римляните“), и я представя – единствено въз основа на логически допускания – като „цѣсарь блъгаромъ и гръкомъ“.[19] Интерпретацията му за значението на титлата „цѣсарь“ като славянско обозначение за римските и цариградските императори не предизвиква възражение. Подобно на Голубински, Иречек обобщава: „Понеже според тогавашните понятия при императора непременно трябвало да има патриарх, българското архиепископство било издигнато в патриархат“. По-нататък, като следва отново Дринов, той пише, че Симеон по всяка вероятност е получил царска корона от Рим, от папата.[20]

---

[17] Пак там, с. 37.

[18] Дринов, М. Цит. съч., с. 60. Дринов, М. Съчинения. Т. I, с. 429. Срв. Дринов, М. Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало и до днес. Виена, 1869, 28–30; Дринов, М. Съчинения. Т. II. 1. Трудове по българска църковна история. 2. Трудове по езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения. София, 1911, 32–33.

[19] Иречек, К. История болгар. Одесса, 1878, с. 210; Иречек, К. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. Под ред. на П. Петров. София, 1978, с. 188. В първото пражко издание изложението върху Симеоновото управление е доста по-сбито, а титлата гласи: „Car der Bulgaren und Selbstbeherrscher der Griechen“. Jireček, C. Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876, p. 168.

Първият учен, проучил наистина задълбочено и цялостно въпроса за царската титла на Симеон, е Васил Златарски. Неговите възгледи се формират постепенно в хода на изследванията му върху кореспонденцията на Николай Мистик и Лъв Хиросфакт със Симеон, Словото за мира с българите от 927 г., старобългарския превод на хрониката на Симеон Логотет и др. Реализираният от него научен синтез представлява един интересен опит да бъдат свързани в цялостна и логически издържана система твърде откъслечните наблюдения, направени до този момент от работилите по темата изследователи.

Преди всичко, В. Златарски, за разлика от всички свои предшественици, смята че при срещата между българския владетел и Николай Мистик през 913 г. патриархът извършил един акт от голяма важност – той „възвел Симеон, ако не в императорско, то навярно в кесарско достойнство”, а след извършването на този акт, между двете страни бил подписан и нов мирен договор.[21] В резултат на това, „Симеон се върнал от Цариград в Преслав не като византийски кесар, а като *цѣсарь блъгаромъ*, който съсредоточавал в себе си всички права и прерогативи на върховната императорска власт“.[22] След преврата на императрица Зоя и нейния отказ да ожени сина си Константин VII за дъщеря на българския владетел, през 915 г. Симеон се самопровъзгласил за *царь и самодръжьць въсѣмъ блъгаромъ* „с достойнство равно на императорското“.[23]

---

[20] Иречек, К. История болгар..., с. 210; Иречек, К. История на българите..., 188–189.

[21] Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. I. Първо българско царство. Ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. Под ред. на П. Петров. София, 1971, с. 363, 366. Срв. Златарски, В. Политическият живот на България при цар Симеон. – В: България 1000 години, 927–1927. I. София, 1930, 13–14; Златарски, В. Избрани произведения. Т. II. Съст. и ред. П. Петров. София, 1984, с. 20, 22–23.

[22] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, с. 367. Срв. Златарски, В. Политическият живот..., с. 15; Златарски, В. Избрани произведения. Т. II, с. 23.

[23] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, 372–373. Срв.

След битката при Ахелой, българският владетел вече открито изявявал претенции за византийския престол, поради което „се налагало да се сдобие и се заобиколи с всички ония институти, които са могли да го издигнат като равен на ромейския василевс“, и то преди всичко – със самостоятелна патриаршия, разглеждана от Златарски в съответствие с възгледа на Голубински като „неделима част на самодържавието, защото според понятията на самите ромеи един независим самодържавен господар не бил мислим без патриарх или царство не може да бъде без патриаршия“.[24] Впрочем, важно е да се уточни също, че автокефалността на българската църква, според учения, била провъзгласена през 918 г. от събор на всички български епископи, който „после посветил из своята среда патриарх“, а той на свой ред коронясал Симеон и така узаконил неговата нова титла *царь и самодрьжьць въсѣмъ блъгаромъ*.[25] За провеждането на подобен събор не съществуват никакви исторически свидетелства, но дори в наши дни отделни изследователи пишат за него като за реално събитие.

В. Златарски отнася последната промяна в титлата на Симеон към 925 г., когато той се провъзгласил за *цар и самодържец на всички българи и ромеи*.[26] Малко след това българският владетел поискал от римския първосвещеник да признае царското му достойнство и да благослови българския патриарх. Именно с позитивното отношение на Папството към тези искания ученият обяснява отстъпчивостта на византийското правителство при подписването на мирния договор с новия цар Петър през 927 г.[27]

Златарски, В. Политическият живот..., с. 16.

[24] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, с. 389. Срв. Златарски, В. Политическият живот..., с. 20.

[25] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, 390–391. Срв. Златарски, В. Политическият живот..., с. 21.

[26] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, с. 468. Срв. Златарски, В. Политическият живот..., с. 41.

[27] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, 486–487, 492–493. Срв. Златарски, В. Политическият живот..., с. 46, 48–49.

Изложените исторически построения на Златарски са твърде уязвими и хипотетични, доколкото очевидно са вдъхновени от легитимистки и патриотични подбуди, подчинени на една голяма цел – изграждането на българската царска институция и ръкополагането на първия български патриарх да бъдат представени като резултат от поредица законни и канонично издържани ходове, извършени от владетеля в единодействие и единомислие с Българската църква. В частност, спекулативна и подчинена на извъннаучни, злободневни политически съображения е идеята на Златарски, че през 918 г. Симеон свикал събор за учредяване на Българска патриаршия, а новопровъзгласеният патриарх извършил царската коронация на българския владетел. Едва ли може да се приеме насериозно твърдението, че само смъртта попречила на Симеон „да тури на главата си обещаната и призната от папата царска корона“.[28]

Уязвимо е и гледището на учения относно титлите на Симеон – днес ние разполагаме със сведения за около 80 оловни печата на този владетел с гръцки легенди, които очертават една интересна и нееднозначна еволюция на неговото титулатура, съвършено непозната на по-старите изследователи.[29]

---

[28] Златарски, В. История на българската държава ... Т. I. Ч. 2, с. 492. Срв. Златарски, В. Политическият живот..., с. 48. Тезата на В. Златарски за провеждането на събор през 918 г. се намира в пряка връзка с хипотезата на същия учен, че през 893 г. Борис-Михаил свикал църковно-народен събор, който утвърдил детронирането на Владимир Расате, възкачването на Симеон, преместването на столичния център от Плиска в Преслав и официалното въвеждане на славянобългарския език в богослужението и администрацията. Наистина, Регино от Прюм употребява в своята хроника израза „convocato omni regno suo“ („свикал цялото си кралство“), който в латиноезичната традиция от тази епиха обикновено се използва при описанията на франкските държавни събори. Трудно е да се каже обаче дали в случая със събитията от 893 г. става дума за реално проведен събор или за едно волно пренасяне от страна на западния хронист върху България на определени франкски практики. При всички положения обаче желанието на В. Златарски да припише на някакъв събор определени решения от подобен характер би трябвало да остане изцяло в сферата на недоказуемите научни хипотези (Николов, А. Факти и догадки за събора през 893 г. – Доклад пред Третата национална конференция „Пътуване към България“. Шумен, 17–19 май 2012 г., под печат).

[29] Йорданов, И. Корпус на печатите на средновековна България. София, 2001,

Независимо от тези недостатъци, В. Златарски става първият изследовател, който се опитва да очертае на базата на практически всички писмени исторически извори логиката и еволюцията на Симеоновите политически планове и претенции. Никак не е случайно, че именно неговият „прочит“ на събитията от 913 г. провокира няколко години по-късно Георги Острогорски[30] да преразгледа критично тази проблематика и да установи, че странните и противоречиви описания на срещата между българския владетел и византийския патриарх край Константинопол във византийските хроники представляват по-късен пропаганден отглас на една реално състояла се царска коронация на Симеон.

38–66; Йорданов, И. Печати на Симеон, василевс на ромеите (?–927). – Bulgaria Mediaevalis, 2 (2011), 87–98.

[30] Ostrogorsky, G. Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos. – Известия на Българския археологически институт, IX (1935), 275–286; Острогорски, Г. Автократор и самодржац. – Глас Српске Краљевске Академије, CLXIV, Други разред 84 (1935), 95–187.

БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЧЕСКА КУЛТУРА ПРЕЗ „ЗЛАТНИЯ ВЕК“ НА ЦАР СИМЕОН (893–927)

Милияна Каймакамова

Усърдните занимания с история през Средновековието от страна на лица, тясно свързани с владетелските домове и Църквата, дават живот на различни видове творби, които са ценен извор не само за състава на историографията, но и за историческата култура на автори и читатели. В този ред на мисли следва да отбележим, че нейното развитие в западноевропейския свят доста отдавна е предмет на самостоятелно и целенасочено изследване[1]. Липсата на подобни цялостни монографични трудове по отношение историческата култура на византийско-славянския свят донякъде се компенсира от по-подробни или по-кратки изложения върху историята на историческата литература във Византия[2] и в свързаните с нея славянски православни държави[3].

Водени от разбирането, че написването на един цялостен труд върху историческата култура на средновековна България трябва да се предхожда от предварителното проучване на спецификите, които съпровождат нейното поетапно развитие, преди време ние се насочихме към проучването им[4]. Настоящата статия цели да разгледа въпроса за облика на българската историческа култура през „Златния век“ на цар Симеон (893–927).

---

[1] Guenée, B. Histoire et culture historique dans l’Occident mediéval. Paris, 1980; Барг, М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма. Москва, 1987; История и память. Историческая культура Европы до началого Нового времени. Москва, 2006.

[2] Krumbacher, K. Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453). München, 1897 (ND: New York 1958); Weingart, M. Byzantské kroniky v literaturě cirkevněslovenské. Prehled a Razbor filologiský. I, Bratislave, 1922; II, Bratislave, 1923; Schreiner, P. Die byzantinischen Kleinchroniken. Bd. I-III, Wien, 1975–1979; Hunger, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Bd. 1–2. München, 1978, 243–504; Бибиков, М. В. Историческая литерарура Византии. Санкт–Петербург, 1998;

[3] Лихачев, Д. С. Русские летописи. Москва, 1947; Творогов, О. В. Древнерусские хронографы. Ленинград, 1975; Кузьмин, А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания. Москва, 1977; Каймакамова, М. Българска средновековна историопис. София, 1990; Тъпкова-Заимова, В., А. Милтенова, Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и средновековна България. София, 1996; Podskalsky, G. Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien: 865–1459. München, 2000.

ПОНЯТИЕТО „ИСТОРИЧЕСКАТА КУЛТУРА“

Теоретичните проблеми на историческата култура са предмет на дискусия от страна на редица чужди изследователи[5]. Въз основа на техните наблюдения и оценки можем да посочим обема и съдържанието на интересуващото ни понятие. Под историческа култура следва да се разбира съвкупността от творческата дейност на авторите, свързана със създаването на исторически произведения, самите произведения и интересът към тях, проявен от страна на съответните поръчители или слушатели, с цел придобиване на исторически знания съобразно техните потребности в конкретен период от време. В структурно отношение историческата култура се разделя на две основни нива: историческа култура на авторите и историческа култура на техните поръчители, читатели и слушатели. Историческото съзнание, историческата памет и историческата традиция са основополагащи елементи в структурата на историческата култура на всяка една от двете обществени групи. В своята цялост историческата култура е неотменна съставна част от културата на обществото и от общите социокултурни и интелектуални процеси, които протичат в неговия духовен живот [6]

---

[4] Каймакамова, М. Византия и историческата култура на българите през XI–XII в. – ИПр. 2003, 5–6, 3–19; Каймакамова, М. Константин Преславски и българската историческа култура в края на IX в. – началото на X в. – Bulgaria Mediaevalis, 2/2011, 423–427; Каймакамова, М. Хрониката на Константин Манасий и българската историческа култура. – В: СЛОВЕСА ПРÝЧЮДНАЯ. Юбилеен сборник в чест на проф. Иван Буюклиев (по случай неговата 75-годишнина). София, 2012, 201–214.

[5] Guenée, B. Histoire et culture Historique dans l’Occident medieval, p. 16; 300–305; Коллингвуд, Р. Дж. Идея истории. Москва 1980, с. 280; Барг, М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма, 3’4; Woolf, D. A. High Road to the Archives? Rewriting the History of Early Modern English Historical Culture. In: Storia della Storiografia. 1997, № 32, 55–56; Idem.,The Social Circulation of the Past: English Historical Culture 1500–1730. Oxford, 2003, 9-10; История и память. Историческая культура Европы ..., с. 13.

Състав на историческата литература

Преди всичко е важно да се изтъкне, че християнизацията и славянизацията на българския държавен и религиозен живот през втората половина на IX–X в. разтварят широко хоризонта на византийското културно наследство за елита и народа. Благодарение на далновидната политика на хан/княз Борис I Михаил (852–889 † 907) и на волята на третия му син – цар Симеон, да я продължи, през посочения период България вече разполагала със значителен интелектуален потенциал, способен да възприеме и претвори образците на византийската литература и изкуство, имащи основополагащо значение за формирането на християнския облик на нейната култура. Ценни сведения за активната дейност, разгърнала се в Преславския и Охридския културен център, дават както оригиналните и преводни съчинения от периода, така и пространното житие на Климент Охридски, написано от архиепископ Теофилакт Охридски (1089–1126?)[7].

През управлението на цар Симеон българската средновековна историопис придобива книжовна форма и се обогатява съдържателно. Наред с хронографията, обединяваща в един общ жанр универсалните хроники (chronicon universale, chronicon mundi), своето място очертават още няколко вида исторически произведения, а именно: летописните приписки към преводни съчинения, историческата публицистика, историческите разкази и повести[8]. Значимите събития от родното минало намират отражение в следните творби, написани в края на IX–X в.: приписките на Тудор Доксов и на презвитер Григорий, „Сказание за железния кръст“, обединяващо в общ цикъл десет разказа за чудесата на св. Георги, „За буквите“ на Черноризец Храбър[9]. Световната история се преразказва кратко или обширно в универсалните хроники, чиято поява е важно свидетелство за това, че създаването на същинската историческа книжнина стои в тясна зависимост от нивото на образованост на самите историописци, от достъпа до други извори, от предпочитанията на техния поръчител и покровитвел.[10]

---

[6] По-подробен преглед на изследванияъа по този теоретичен въпрос вж у Каймакамова, М. Константин Преславски и българската историческа култура ..., 424–427.

[7] ГИБИ, IX/2, 30–35, 49–66.

[8] Каймакамова, М. Българска средновековна историопис ..., 42–43.

Любопитно е да се посочи, че традицията по изсичането на летописни надписи, посветени на делата на българските владетели и характерна за периода на Българското ханство до средата на IX в. се съхранява и през времето на християнска България, без обаче да е доминираща по отношение на книжовната форма на писане на история.[11]

Една от най-ярките прояви на обновлението в развитието на българската историческа мисъл е възникването на българската хронография, чийто облик се формира именно през царуването на Симеон под непосредственото влияние на византийската хронистика[12]. Достигналите до нас произведения от края на IX и първата четвърт на X в. могат да се обединят в две основни групи: преводни византийски универсални хроники и български универсални хроники[13]. Основният състав на първата група се определя от хрониките на Йоан Малала (ок. 491–578), Георги

---

[9] Пак там, 101–102; 106–110; Ангелов, Б. Сказание за железния кръст. – СЛ I (1971), 121–155; Гюзелев, В. Апология на Средновековието. София, 2004, 78–80; Анчев, А., Спасова, М., Моллов, Т. „Сказание за железния кръст“ и епохата на цар Симеон. Велико Търново, 2007.

[10] Каймакамова. М. Българска средновековна историпис ..., с. 43; Каймакамова, М. Власт и история в средновековна България (VI–XIV в.). София, 2011, с. 138.

[11] Каймакамова, М. Българска средновековна историпис ..., 24–25.

[12] За значението на византийската хронистика вж. Hunger, H. Die hochsprachliche profane Literatur des Byzantiner. München, 1978, Bd. I, 257–278.

[13] Каймакамова, М. Българската хронография от края на IX–XIV в. (Възникване, развитие и значение). – В: Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX в. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. В. Тъпкова–Заимова. София, 1997, 196–198.

Амартол (IX в.), Георги Синкел, и Кратката хронография на патриарх Никифор (758–828), чиито старобългарски преводи са отдавна установени от науката (XIX–XX в.) [14].

Ново важно доказателство за това, че по времето на цар Симеон в Преслав са били преведени на старобългарски горепосочените византийски универсалните хроники е *Тълковната палея*, чийто състав бе проучен обстойно от Т. Славова. Същата авторка доказа, че трудът е бил съставен от анонимен старобългарски книжовник в последните години от управлението на цар Симеон и първите десетилетия от управлението на цар Петър (927–969), т. е. между 919–948 г. [15]. Групата на преводните универсални хроники се обогати с превода на един анонимен византийски хронограф от началото на IX в. (след 815 г.), идентифициран наскоро от М. Тотоманова въз основа на проучването на славянската версия на хрониката на Георги Синкел [16]. Той е бил съставен въз основа на универсалната хроника на Секст Юлий Африкан (ок. 180-ок. 250) и хрониката на Георги Синкел, с незначително допълнение от хронографията на Теофан Изповедник (ок. 760–818). Неговата лексика има изключителна близост с езика и преводите на Йоан Екзарх, което доказва, че ако не той, то поне друг книжовник от неговия кръг е участвал в създаването му[17].

И за да изчерпя въпроса с преводната историческа литература, ще посоча още няколко факта. По времето на цар Симеон са извършени и преводите на два исторически труда, принадлежащи към античната литературна традиция, които са имали важно значение за развитието на българската хронография. Единият от тях е *Александрия,* написана от анонимен византийски автор през III в. Този труд с подчертано християнска тенденция е известен като Псевдокалистенова Алесандрия. Известно е, че в основата му залягат извлечения от едноименното елинистичното произведение, което се приписва на летописеца Калистен от Олинт (IV в. пр. Хр.), съпровождал Александър Македонски по време на походите му в Азия. Поради запазването на неговия старобългарски превод в преписи единствено в руските хронографи произведението е известно още и като *Хронографска Александрия* [18].

---

[14] Weingart. M. Byzantské kroniky v literatuře církevně-slovenské. Přehled a rasbor filologiský. T. I, 30–32, 39–243; T. II, 10–283; Трифоно, Ю. Византийските хроники в църковнославянската книжнина. – ИБИД, VI, 1924–1926, 163–181; Пиотровская, Е. К изучению „Летописца вскоре“. – ТОДРЛ. Т. 29, 1974, 170–177; Пиотровская, Е. Летописец вскоре Константинопольского патриарха Никифора и Изборник Святослава 1073. – В: Изборник Святослава 1073. Сборник статей. Москва, 1977, 317–333; Каймакамова, М. Българска средновековна историопис..., 163–181; Каймакамова, М. Българската хронография ..., 197–198.

[15] Славова, Т. Тълковната палея в контекста на старобългарската книжнина. София 2002, 9–10, 343–347.

[16] Тотоманова, М. Славянската версия на хрониката на Георги Синкел. София, 2008, 9–10, 31–590;

[17] Пак там, 590–675.

Вторият труд е *Юдейска война* на Йосиф Флавий (Йосиф бен Матафие; ок. 37–95 г.), запазена само в руски ръкописи[19]. В него се излага подробно историята на юдейския народ от завладяването на Йерусалим от цар Антиох в 175 г. пр. Хр. до покоряването на Юдея от римляните 71–73 г. Несъмнено това е един от най-добрите образци на античната литература, затова неговият превод в Симеонова България може да се оцени като постижение не само за българската, но и за цялата славянска средновековна историческа литература. Това преводно съчинение също е запазено само в руски преписи отделно или в руските хронографи. С оглед на интересуващия ни проблем е важно да вземем под внимание един много важен факт. *Юдейска война* на Йосиф Флавий в Средновековния Запад се оценявала като един от най-авторитетните исторически трудове и един от показателите за състоянието на историческата култура[20]. Така например около 560 г. Касиодор в своите *Институции* изброил десетина исторически труда, за които смятал, че е необходимо да се познават. На първо място сред тях посочил именно *Юдейската война* и *Юдейски древности* на Йосиф Флавий, после *Църковната история* на Евсевий Кесарийски (IV в.) и неговата *Хроника*, и накрая *История против езичниците* на Орозий (V в.) и др. [21]. Следователно преводът на *Юдейска война* на Йосиф Флавий в България през царуването на Симеон е един обективен критерий, по който може да се отчита високото ниво, до което достига българската историческа култура през „Златния век“ на България.

---

[18] Истрин, В. М. Александрия русских хронографов. Москва 1893; История на българската средновековна литература. Съст. Милтенова, А. София, 2008, 190–191.

[19] Мещерский, Н. А. История Иудейской войны. Иосифа Флавия в древнерусском переводе. Москва–Ленинград, 1958; Bräuer, H. Untersuchungen zum Konjuktiv im Altkirchenslavischen und im Altrussischen. – In: Osteuropa-Institut an d. Fr. Univ. Berlin, Slavistische Veröffentlichungen. Bd. 11 Wiesbaden, 1957; Idem. Zur Frage der altrussischen Überzetungsliteratur. – Zeitschrift für Slavische Philologie, 27, 1958/59, 322–347; Hansak, E. Die altrussische Version des „Jüdischen Krieges“. Untersuchungen zur Integration der Namen. Heidelberg, 1999 доказват южнославянската основа на преводите на Хрониката на Георги Амартол и Юдейска война. Горина, Л. Болгарский хронграф и его судьба на Руси. София, 2005, 57–61 подкрепя старобългарския превод на този труд с нови историко-литературни факти“. Пеев, Д. К вопросу о ранних славянских переводов. (Наблюдения над славянским переводом Иудейской войны Иосифа Флавия). Проблеми на Кирило-Методиевото дело и на българската култура през IX-X в. (=Кирило-Методиевски студии. кн. 17). София, 2007, 569–578 посочи нови южнославянски езикови данни в превода на *Юдейска война*. Относно дискусията за произхода на славянския превод на творбата (български или руски) вж.и История на българската средновековна литература, 191–192.

Втората група в българската хронография се представя от общо три универсални хроники, съставени от български автори. Най-напред по време се появяват две кратки хроники за световната история. Това са: 1) *Историкии за Бога, съдържащи накратко годините от Адам до пришествието Христово и пак от Христос до сегашния 12-ти индикт* (Историкии), написани от епископ Константин Преславски (IX – началото на X в.) в 894 г. [22]; 2) *Кратък летописец от Август даже и до Константин и Зоя, царе гръцки* („Кратък летописец“), съставен от неизвестен български книжовник от Преславския център между 914–919 г.[23]. В тези две кратки универсални хроники световната история се представя чрез имената и годините на управлението на съдии, патриарси и владетели.

---

[20] Guenée, B. Op.cit, 301–302.

[21] Ibidem, p. 301.

[22] Златарски, В. Най-старият труд в старобългарската книжнина. – Сп БАН, кн. XXVII. Клон историкофилологичен и философско обществен, 15, 1923, 132–182.

[23] Ангелов, Б. Ст. Из старата българска руска и сръбска литература. София,

В 921 г. се създава обширен *Български хронограф*, който най-вероятно е дело на преславския книжовник презвитер Григорий. В съдържанието присъстват *Именник на българските ханове*, данните за цар Симеон, за неговият дворец и за унаследяването на властта сред българите, съдържащи се в *Шестоднева* на Йоан Екзарх.За съжаление оригиналът на този обемист исторически труд, подобно на руския хронограф, известен в науката като *Хронограф по великому изложению*, също не е запазен. П. Димитров пръв създаде нагледна представа за съдържанието на *Българския хронограф*, посочвайки в последователен ред включените в състава му дялове и съчинения, ръководейки се от неговите три основни преписа (Московски – ЦГАДА, ф. 181, № 279/658, по-известен като *Архивски хронограф*, от края на XV в., Виленски – ЛАЦБ, № 19/109 от XVII в., Варшавски – BOZ cim. 83[24], съхраняван в Национална библиотека на Полша от XVI в.)[25].

Окончателната реконструкция на хронографа направи руската изследователка Л. Горина въз основа на частите от него, съдържащи се в споменатите по-горе хронографи и в *Галицко-Волинската летопис*[26]. Според авторката този внушителен труд е бил изграден подобно на руските хронографи чрез използването на множество източници, обединени в обширни блокове. Последните възникват при съединяването на един извор с друг или при интерполирането на един извор в състава на друг извор. Бил е написан въз основа на значителен брой източници: III-та и IV-та *книга Царства на Ветхия Завет*, *Именник на българските ханове*; *Шестоднев* на Йоан Екзарх; *Хрониката* на Йоан Малала, която е била преведена от самия презвитер Григорий, *Александрия* на Псевдокалистен, *Хрони-*

1967, 75–88.

[24] Томова, Е. Варшавски хронограф с превод на старобългарския книжовник Григорий Презвитер. – ЛМ, XXXIV, кн. 3, 1990, 137–140.

[25] Димитров, П. Из сборниците на цар Симеон. – ЛМ, XXXIV, кн. 7, 1990, 11–12.

[26] Горина, Л. Болгарский хронограф ..., 5–85.

ката на Георги Амартол и *Юдейската война* на Йосиф Флавий[27].

Последователността на дяловете и съчиненията, включени в състава на хронографа показват, че неговото изложение е започвало от сътворението на света и е достигало до възцаряването на император Роман Лакапин и жена му Теодора (17 декември 920 г.). Забележителен е фактът, че в него значително се обогатявала представата за Александър Македонски с включването на определени части от *Александрия* на Псевдокалистен (III в.) в съдържанието му след 7-ма книга на хрониката на Йоан Малала, в която съвсем накратко се представя великият владетел. Изложението на хронографа е било допълнено и с фрагменти от *Юдейска война* на Йосиф Флавий, за да може да се обогати информацията и за това световно събитие, което не е подробно отразено в споменатите византийски хроники. [28].

Авторите на българските универсални хроники

Наблюденията върху съдържанието на преводните и оригинални универсални хроники от времето на цар Симеон очертават доста добре профила на техните автори. По правило съставителите, преписвачите (копистите), респективно редакторите, са литературно образовани книжовници, които често проявяват склонност към допълнителна работа с цел постигане на едно „подобрено ново издание“ на своите първообразци. Важно е също така да се отбележи, че авторите на универсални хроника са богослови, епископи и архиепископи, игумени, учени монаси, каноници и др., от които повечето са или са били същевременно придворни люде[29]. Такива са и средновековните български известни и анонимни автори, преводачи и съставители на универсални хроники: Йоан Екзарх, епископ Константин Преславски, анонимният съставител на „Летописец вкратце“, презвитер Григорий, Черноризец Храбър и др.

---

[27] Пак там, 32–43.

[28] Пак там, 61–62;

[29] Krüger, K. H. Die Universalchroniken. – In: Typologie des sources du Moyen âge occidental. Fasc. 16. A-I.2*. Éd. Brepols Turnhout (Belgique), 1976, s. 54.

Високообразованите български книжовници, изпълняващи и функцията на историци са имали също така конкретни знания за двете основни периодизации на световната история, а именно периодизацията на световната история по царства и царувания и периодизацията, построена на принципа на тройния паралелизъм: шест дни на сътворението, шест възрасти на човешкия живот (младенчество, детство, отрочество, юношество, зрялост и старост) и шест исторически епохи. Познаването и употребата им се потвърждава от хронологическата систематизация на материала в *Историкии*, извършена от еп. Константин Преславски и от неговите изчисления във връзка с честването на Пасха, от периодизацията на световната история в Кратък летописец, в Българския хронограф, както и някои други съчинения на средновековното ни историко-летописно творчество[30]. От тях е видно, че най-предпочитана е била периодизацията по-царства и царувания.

Гореизложеното дава основание за следните изводи: цар Симеон е полагал особено големи грижи за снабдяването на дворцовата библиотека с трудове по световна история; за времето си тя е притежавала една от най-богатите сбирки от универсални хроники; в този младенчески период от живота на християнска България хронографията станала едно от лицата на нейната историческа култура; Броят на универсалните хроники, които формират състава ѝ, е свидетелство за големия интерес, който високообразованият български владетел и неговите сътрудници са проявявали към световната история.

Ролята на цар Симеон за развитието на историческата култура през „Златния век“

Причините за този владетелски интерес произтичат от самата същност на световната история. През Средновековието тя се разбирала преди всичко като свещена, а нейното писане и изучаване било поставено в служба на богословието – „царицата“ на науките. Примерите, които тя давала, били необходими както на светската власт, така и на Църквата в провежданата от тях християнизация на държавата и обществото, за обучение на църковния клир, за нуждите на монашеството, за борбата срещу ересите. Пред историята стояла благородната задача да разкаже какво е извършил Бог, gesta Dei, затова световната история е религиозна в основата си[31].

---

[30] Каймакамова, М. Власт и история в Средновековна България ..., 137–138 и посочената там литература в бел. 76; Каймакамова, М. Константин Преславски и българската историческа култура ..., 440–441.

Полза от нея имала също така правната наука и практика особено през ранното Средновековие и затова юридическите сборници се съпровождали много често с хроники, излагащи световната история[32]. Тази нейна доста широка утилитарност е налице и в средновековна България по времето на цар Симеон. Това отлично се потвърждава от поместването на: *Историкии* на епископ *Константин Преславски в проповедническия сборник Учително евангелие*; *Летописец вкратце* в Симеоновия сборник (по Светославови препис от 1073 г.); *Летописец вскоре* (*Хронографикон*) на патриарх Никифор в съставения през 912 г. по поръчка на цар Симеон юридически сборник – *Номоканон (XVI титула*) [33].

В светлината на тези факти може да се обобщи, че високообразованият български владетел е бил убеден във важността на световната история и добре е разбирал тежестта на аргументите, които е могъл да заимства от нейните глъбини. Затова той е стимулирал превеждането и създаването на универсални хроники, които разказвайки за древните царе и царства, е трябвало да възвестят и оправдаят неговата царска власт.

Ценни сведения за ползването на световната история от цар Симеон и за насърчаване на своите книжовници в превеждането и писането на универсални хроники се съдържат в самите трудове от края на IX–X в., а също така и у някои други съвременници на владетеля. Това са *Приписката/заглавка* на презвитер Григорий в *Българския хронограф*, *Пролог* (Предисловие) от христолюбивия цар Симеон към сборника *Златоструй*, съставен по негова поръчка, *Похвалата на цар Симеон*, написана от съставителя на Симеоновия сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Заниманията на цар Симеон със старата история с цел извличане на аргументи в подкрепа на царската си власт са пряко засвидетелствани и от патриарх Николай Мистик в няколко негови писма до българския владетел. писани между 921–924 г. в разгара на българо-византийския двубой [34].

---

[31] Guneeé, B. Op. cit., p.29.

[32] Ibidem, 33–35.

[33] Димитров, П. Цит. съч., 6–8.

Цар Симеон като византийски възпитаник е познавал отлично голямата тежест на световната история като критерий и показател за високата образованост на всеки един владетел. Тук е уместно да се позова на един съвет, който император Василий I (867–886) отправя към своя син Лъв VI Философ, съдържащ се в *Поучителни глави*: „Не се бави с изучаването на древната история, защото ти без усилия ще намериш в нея това, което мнозина са събирали с труд“ Видно е, че нейното познаване е било един от основните критерии не само за образоваността като качество на императора, но и като по-широко социално изискване[35]. В този контекст следва да посочим, че цар Симеон също е притежавал това важно качество.

Основните изводи, които следват от тези сведения са няколко: „новият Адам“, „Боголюбецът“, „великият между царете Симеон, всемогъщият повелител и владетел“, „новият Птолемей“ е умеел да извлича полза от далечното минало в подкрепа на царската си власт; той е подбирал внимателно състава на източниците, от които е могъл да черпи информация за него; по време на спора с Константинопол за правото му на царска титла, Симеон и неговите идеолози са откривали аргументи, като се обръщали към далечното минало, отнасящо се до Вехтия и Новия завет. В него те намирали примерите и прецедентите, които са били използвани за оправдание на дръзките цели и амбиции на владетеля.

---

[34] За неговия развой вж. История на България в три тома. Божилов, Ив., В., Гюзелев. Т. 1, История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999, 246–260; Шепард, Дж. Неспокойни съседи. Българо-византийска конфронтация, обмен и съжителство през средните векове. София, 2007, 89–139.

[35] Patr. Gr. T. 107, XLIX; Бакалов, Г. Византия. Лекционен курс. София, 2006, 300–301.

Употребата на историческата култура

Направените до тук наблюдения и изводи показват, че цар Симеон се интересувал повече от изучаването на древната история, отколкото от написването на история на неговата династия или на хроника, проследяваща по години историята на българската държава от образуването ѝ до неговото управление. Тази специфика в развитието на българската средновековна историопис по негово време ни кара да обясним по-задълбочено причините, които са мотивирали цар Симеон да стимулира преводите на посочените вече византийски универсални хроники и развитието именно на българската хронография.

Според нас причините за своеобразния разцвет на хронографията през управлението на цар Симеон могат да се обединят в две основни групи. Първата от тях включва причините от по-общ морално-етичен, образователен и правен характер. За времето на цар Симеон нуждата от универсални хроники е било продиктувано от неговите усилия да осигури солидна образователна програма за новопокръстения си народ и за прохождащото българско монашество върху историята на Църквата, с цел да се вкорени християнския светоглед в съзнанието им и християнската идея за историята. В тях световно-историческият процес се представял в строга хронологическа последователност. С такава задача в края на IX – началото на X в. са преведени от гръцки *Пасхалната хроника* и *Кратката хроника* на патриарх Никифор и са съставени две български компилации на тема световна история – *Историкии* и *Летописец вкратце*. Наред с това те са изпълнявали и една чисто практическа задача, която била важна за църковния живот, а именно: да създадат единно ръководство при изчислението на пасхалиите. В латиноезичния Запад този тип световни хроники, заради предназначението им главно за учебни нужди, от някои специалисти се определят като „Schulchronistik“[36].

---

[36] A. von den Brincken. Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising. Düsseldorf, 1957, 211–219.

Посочените дотук причини, обаче, биха мотивирали и всеки друг български цар да покровителства развитието на българската хронография. Нещо, което не се случва при нито един от владетелите, управлявали Българското царство между цар Симеон и цар Иван Александър, при когото хрнографията отново изживява втори „златен период“[37]. Това едва ли е случайно. Следователно имало е причини от по-друг характер, които са обусловили разцвета на универсалните хроники през царуването на споменатите двама наши царе.

Тази втора група включва причините от идеологическо и политическо естество. Силно впечатление прави фактът, че възникването и активното развитие на българската хронография по времето на цар Симеон върви успоредно с развитието на българо-византийския двубой за господство на Балканите[38]. Според Х. Хунгер византийското влияние сред българи и сърби се засилвало в периодите, когато те били в най-остър сблъсък с Империята[39]. Според плана на Симеон мястото на Византия трябвало да се заеме от България, която била в състояние да продължи нейната мисионерска дейност, разширявайки границите на православната общност с включването в нея на нови народи. Като е известно, българският владетел е възнамерявал да реализира идеята за създаване на българо-византийска империя върху принципите на византийския универсализъм. В съответствие с тази програма се осъществяват преводите на горепосочените византийски хроники на Йоан Малала, Георги Монах, анонимният хронограф от началото на IX в., отличаващи се със своето подробно изложение върху световната история, и се съставя *Българският хронограф*.

В синтез политическата идеология на Симеон намира израз в неговите печати от периода между 913–927 г. В тях той се титулува като миротворен василевс („На миротворния василевс многая лета“, „На Симеон василевс многая лета“) и като василевс на ромеите („На победотвореца Симеон многая лета“, „Симеон, в Христа василевс на ромеите“) [40]. Както точно е преценил В. Гюзелев, това титулуване на Симеон „не е някаква суетна прищявка, а титулатурен израз на неговите стремежи да узурпира мястото на византийския василевс в „семейството на владетелите“ и да създаде световна славяно-българска империя.[41]

---

[37] Каймакамова, М. Българската хронография ...,. 204–205.

[38] Пак там, 202–203.

[39] Hunger, H. Byzanz in der Weltpolitik von Bildersturm bis 1453. – In: Historia mundi, VI. Hohes und spëters Mittelalter. Basel, 1958, 443–444.

Наблюденията ни върху разпространението на универсалните хроники в средновековна Европа показват, че този вид историческа литература търпи развитие там, където се появяват имперски структури, или когато между тях започва съперничество. Характерен пример в това отношение са Германия и Франция на Запад и Московска Русия на Изток[42]. Очевидно хронистите и техните покровители в средновековна Европа били неизбежно повлияни от политически фактори и повечето хроники трябва да се разглеждат като инструменти за политическа пропаганда, написани, за да оправдаят определени линии на поведение. Поради това, те ни помагат да разберем как силата и властта били установявани, предизвиквани и отхвърляни [43].

От всичко казано до тук могат да се направят някои изводи относно развитието на българската историческа култура през управлението на цар Симеон. Видно е, че интересът му към световната история не се е определял само от неговата любознателност. Като че ли по-голям негов двигател била ползата от нея при обосноваване на определени цели на водената от българския цар политиката, както и превръщането ѝ в опора на властта му.

Имаме основание да посочим също така, че ранното изграждане на България като царство и превръщането на самодържавието в сърцевина на българския държавно-политически модел, съперничеството и конфронтацията с Византия, която оспорвала царската власт на Симеон, се явяват основни причини за превръщането на световната история в съществена част от владетелската пропаганда и за ранното утвърждаване на хронографията в състава на българската историопис. От изключително важно значение е фактът, че всички нейни произведения преминават границите на българската държава, разпространявайки се особено активно в Московска Русия през XV-XVII в., по време на нейното формиране като имперска структура. Това е един друг сигурен критерий за отчитане значението на българската историческа култура, създадена през управлението на цар Симеон. Той показва, че произведенията на българската хронография са били оценени по достойнство от руските идеолози.

---

[40] Йорданов, И. Корпус на печатите на средновековна България. София, 2001, 46–53.

[41] Гюзелев, В. Българската средновековна държава (VII–XIV в.). – ИПр., 3–4, 1981, с. 200.

[42] Krüger. K. H. Die Universalchroniken ..., 55–56.

[43] M. C. E. Van Houts. Locale and regional Chronicles. – In: Typologie des sources du Moyen âge occidental. Fasc. 74 Éd. Brepols Turnhout-Belgium 1995, 55–56.

Аналитичната преценка на развитието на българската историческа култура през „Златния век“ на цар Симеон ни дава основание и за някои други изводи. Видно е, че през Средновековието политиката и историята вървят ръка за ръка. В зависимост от актуалните проблеми на политическото настояще книжовниците и техните покровители, най-често в лицето на владетеля и неговото обкръжение, търсят опора в миналото, за да укрепват властта си и с това съответно стимулират развитието на един или друг вид историческа литература и култура.

ОБРАЗЪТ НА ЦАР СИМЕОН ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА КНИЖНИНА

Петър Ангелов

Едва ли има друг средновековен български владетел като цар Симеон, към когото византийците да са проявили толкова внимание в своите писания. Един поглед върху източниците, от които черпим информация за неговата личност, показва, че определена тежест в тях се пада на епистолографията. Съхранената кореспонденция до българския владетел е сътворена по различни поводи и при конкретни исторически обстоятелства, което ни задължава да преценим внимателно съдържащите се в тях характеристики били те най-ласкателни или заклеймяващи неговото поведение. Същевременно трябва да се отчете и факта, че писмата са излезли изпод перото на личности, заемащи различно място в светската и духовната йерархия на Византия. Сред тях, например, е видният византийски интелектуалец, учен и дипломат Лъв Хиросфакт, който осъществил най-ранния контакт с българския владетел. За това свидетелстват разменените помежду им 14 писма в периода 895–896 г. От тях 11 принадлежат на Лъв Хиросфакт. Съдържанието на тази кореспонденция показва, че византийският дипломат не е успял да долови огромните амбиции на княз Симеон и по-скоро хранел надежда, че благодарение на своя дипломатически талант ще успее да възстанови „дълбокия мир“ между България и Византия, нарушен през 894 г.

На второ място по време идват писмата на патриарх Николай Мистик – 26 на брой, писани в периода 912-924 г. Именно той успял в най-голяма степен от своите съвременници да почувства забележителната еволюция в характера на княжеския син, който от един младеж, готвен за духовна кариера в Константинопол, се издигнал до владетел, заплашващ самото съществуване на Византийската империя.

На трето място внимание заслужават и трите писма на император Роман Лакапин, писани в периода 924–926 г. Няма съмнение, че той е бил в най-голяма степен засегнат от претенциите на цар Симеон, а самочувствието му на „духовен баща“ било достатъчно основание да изостави ласкателния и предразполагащ тон, характерен за повечето писма на Николай Мистик, и да отправи към своя опонент назидателни думи. Отправените обвинения са далеч по-директни и откровени и в някои случаи даже са унижаващи достойнството на българския владетел. Ще добавим също, че Роман Лакапин имал възможността да го опознае лично по време на срещата им, състояла се на 9 септември 923 г. под стените на Константинопол.

Оценявайки високо важността на кореспонденцията за разкриване на представата за цар Симеон във Византия, вероятно ще срещнем възражението, че поначало писмата не са сред най-обективните исторически извори. Добре известно е ,че епистолографският жанр във Византия се е подчинявал на определени норми и стилистични похвати, които понякога съществено отдалечавали написаното от реалната действителност. В разглеждания от нас случай обаче трябва да се отбележи, че редица от изпратените до цар Симеон писма съдържат коментари за поведението му и оценки на личността му, които са мотивирани от конкретни обстоятелства, а не са единствено плод на стилистични стереотипи и предразсъдъци. Верни или не, в крайна сметка, тези оценки формират определени представи, които се казват достатъчно устойчиви сред управляващия елит във Византия. За това свидетелстват и съчиненията на редица византийски историци, предали в драматични краски двубоя между България и Византия в първата четвърт на X в. Техните оценки за българския владетел са далеч по-лаконични и са по-скоро плод на онова, което е съхранено като спомен за него. А едва ли ще сбъркаме, ако отбележим, че византийците имали склонност да запомнят в поведението на „другия“ неща, които обикновено били в разрез със собствените им морални норми и ценностна система.

Във византийската книжнина не се откриват конкретни податки за физическия облик на цар Симеон, независимо че е бил добре познат в Константинопол още от младини. Всичко казано за него – от безпределни похвали до тежки обвинения – засяга най-вече моралния му облик и владетелски качества. В отделна група бихме обособили положителните характеристики, които се отнасят до неговия интелект, християнски добродетели и способности, присъщи на „идеалния“ владетел. Тези характеристики, които откриваме главно в писмата на Лъв Хиросфакт и Николай Мистик, са поднесени с една разточителност и натрапчива повтаряемост, които можем да обясним само отчасти със стилистичните изисквания на епистоларния жанр.

Така например, когато Лъв Хиросфакт убеждава цар Симеон да освободи пленените ромеи по време на първата българо-византийска война от 894 г. не пести суперлативи в превъзходна степен, като го нарича „най-човеколюбив, най-велик между князете, най-дивен, правдив и живеещ добре, недвоен по разум и двоен по състав“ (т.е. нелицемерен).[1] Подобни ласкателства естествено са нещо обичайно за речника на един дипломат, още повече, ако той, както е случаят с Лъв Хиросфакт, се намирал в своеобразен плен на своя опонент. Духът на писмата показва, че независимо от известни съмнения в двулично поведение, представата за високите добродетели на цар Симеон все още доминирала във Византия.

Еволюцията на тази представа, която го превръща от владетел с редица достойнства в непримирим враг на империята, за когото няма нищо свято, най-добре може да се проследи в писмата на патриарх Николай Мистик. Прави впечатление, че във всички случаи, когато той дава оценка за качествата и постъпките на своя опонент, пред очите му е моделът на идеалния владетел – такъв, какъвто го бе видял забележителният му предшественик Фотий. Съобразно този модел Николай Мистик е склонен да хвали или укорява цар Симеон, да одобрява или заклеймява постъпките му. Още в първото си писмо патриархът го нарича „разумен и разсъдителен“.[2] В друго писмо от юли 913 г., изпратено непосредствено след похода на българите в Тракия, характеризиран като „престъпен поход срещу християните“, Николай Мистик все още не бил разколебан в мнението си за българския владетел и вярвал, че е „благоразумен, най-разсъдителен, най-истински християнин“, който сигурно съжалява за постъпката си. Също така не се съмнявал в онова, което се говорело за Симеон като „добър и боголюбив, справедлив, мразещ злото, обичащ истината противник на лъжата“.[3] Нещо повече, в писмото се цитират и думите, с които висшия духовник се опитал да защити българския владетел пред противниците му: „Той е истинолюбив и с всички сили преследва и прогонва лъжата от своя народ. Той е най-вярващият, защото отвсякъде чувам, че неговите поданици във всичко са твърди във вярата“.[4]

---

[1] Leonis Choerospacti. Epistolae. – В: ГИБИ. Т. IV, p. 178, 181; Общо за личността и живота на Лъв Хиросфакт вж. Кузнецов, И. Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина и словото „За мира с българите“ като извор за Симеонова България. – СбНУК, кн. XVI–XVII (1900), 179–245; Златарски, В. История на българската държава през средните векове, София, 1971. Т. I, Ч. 2, с. 310 и сл. отбелязва, че опитите на византийския дипломат да въздейства върху религиозните чувства на българския владетел или да изтъква добрите му душевни качества не дали резултат, тъй като Симеон целял чрез преговорите само да печели време, за да сключи съюз с печенегите, насочен срещу маджарите.

Разбира се, трудно е да приемем, че Николай Мистик се е вживял толкова в ролята си на защитник на Симеон, но все пак думите му подсказват, че във Византия положителната представата за добродетелния млад княз била още жива, независимо от войната през 894–896 г.

Ако подходим чисто статистически към отправените ласкателни характеристики за българския владетел, независимо от конкретния контекст на писмата, ще видим, че те не се отличават с особено разнообразие. Той най-често е определян като „кротък“, „благоразумен“ и „човеколюбив“ човек, комуто не са чужди християнските добродетели като „боголюбие“ и „благочестие“. А в писмо от 920 г. Николай Мистик се увлича толкова, че го сравнява с монах-аскет.[5] Наред с това намира поводи нееднократно

---

[2] Nicolaos Patriacha. Epistolae. – В: ГИБИ. Т. IV, p. 186.

[3] Ibidem, 191–192.

[4] Ibidem, p. 193. Патриархът защитавал българския владетел от нападки, че се готвел да започне война срещу Византия.

[5] Nicolaos Patriarcha. Op.cit, p. 231. Идеализираната представа за българския владетел е дадена като своеобразна антитеза на реалното поведение, което

нократно да отбележи, че в очите на византийците цар Симеон бил една издигната в интелектуално отношение личност. Те вярвали, че бил надарен от бога „с разум и разсъдителност“, притежавал „съвършен ум” славел се като човек, „който нямал равен на себе си по ум между съвременниците си“.[6] Не е пропусната и неговата любознателност и интерес към произведенията на древните автори.[7]

Общото впечатление, което оставя всичко положително казано за цар Симеон е, че от характера му не са липсвали много от качествата, присъщи на „идеалния владетел“. На приписваните му добродетели са могли да завидят не един и двама византийски императори. Възприетият от патриарха език, който в едни случаи звучал категорично, а в други – с нотка на известно колебание, не произтичал обаче единствено от дипломатическата куртоазия, която била необходимо да се проявява в преговорите. Николай Мистик вярвал, че възприетия ласкателен тон спрямо цар Симеон е най-подходящият ключ към честолюбивата му

било напълно неочаквано за ромеите. Мистик пише: „Защото кой можеше по-рано да очаква да се случи някога, че Симеон, който със своя велик ум и благолюбие е довел българския народ до голяма слава, който повече от всички хора мрази злото, почита справедливостта и се отвращава от несправедливостта, който побеждава страстите, въздържан е в храненето си не помалко от ония, които се подвизават в планините, който не вкусва вино и с нищо не се отличава от ония, които са дали обещание да живеят вън от този свят освен по дадената нему от бога власт да управлява, кой прочее може да предположи, че един такъв и толкова боголюбив мъж ще докара на ромеите и българите до сегашните бедствия, до безкрайното кръвопролитие и до такова опустошение [...] “

[6] Ibidem, p. 232, 238.

[7] В писмо до българския владетел, изпратено след срещата му с Роман Лакапин, проведена през 923 г., патриархът се обръща с думите: „Прочети внимателно това, което написах, а от писмото премини към старата история, защото аз зная, че ти се занимаваш с нея“. – Ibidem, p. 295. Очевидно представата за високите интелектуални възможности на цар Симеон е била здраво вкоренена в съзнанието на византийците, за да може половин век покъсно пристигналия в Константинопол западен дипломат Луидпранд да научи, че Симеон „от малък бил изучил във Византия ораторското изкуство на Демостен и силогизмите на Аристотел“. – Liudprandus, Autapodosis. – В: ЛИБИ. Т. II, p. 319.

душа, която мечтаела за слава и признание. Същевременно не може да не направи впечатление, че в редица случаи положителните характеристики за цар Симеон не звучат самоцелно, а до известна степен се противопоставят на конкретното му поведение. Една от основните идеи, които се долавят в цялата поредица от писма, е, че със своите постъпки българският цар разочарова напълно византийците и разрушава идеализираната представа, която са имали за него.

Образът на цар Симеон се оказва сякаш разсечен с нож на две несъвместими половини. В духа на типичния християнски провиденциализъм се прави опит настъпилата внезапна промяна в душата на владетеля да се обясни с извънземни ирационални причини като намесата на дявола, който непрекъснато се стреми да тласне добрите хора към грях. Ето защо, според Николай Мистик, колкото по-добър и добродетелен е един човек, толкова по-силно дяволът се стреми да завладее душата му.[8] Същевременно обаче за нарушения мир е обвинен не само дявола , но и конкретно Симеон, който имал свободния избор да реши дали да живее в мир с ромеите, или да се стреми с всички сили към тяхното унищожение. В редица писма нееднократно се загатва, че честолюбивите амбиции на българския владетел всъщност били следствие от някои недотам добри черти в характера му.

Още в писмото от юли 913 г. се прокрадват подозрения в тиранични стремежи по повод желанието му да стане настойник на малолетния Константин VII Багренородни и узурпира правата му върху престола. Въпреки че обвиненията не са отправени директно, показателни са разсъжденията, че „всеки тиранин е неверен, лъжец, законопрестъпник и несправедлив“. Обладан е единствено от „безумие, безбожие и безразсъдство“. Николай Мистик задава риторично и въпросите: „Кой зъл демон от завист към славата ти те е насочил към това, та да придобиеш името на тиранин?“.[9] В друго писмо от края на юли 913 г. цар Симеон е укоряван за това, че извращава и тълкува неправилно думите на патриарха, с които осъждал похода на българите срещу империята. А през 914 г. Николай Мистик отправя към своя опонент обвинения, че не държи на обещанията си да сключи мир с ромеите. Съветва го да не бъде надменен и горд като същевременно намеква, че е клетвопрестъпник.[10]

---

[8] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., 203–206. Идеята за ролята на сатаната в настъпилия разкол между българи и византийци патриархът нееднократно лансира в кореспонденцията си: Вж. Ангелов, Д. Методы византийской дипломатии в отношениях с Болгарии по данным писем константинопольского патриарха Николая Мистика. – В: Вопросы истории славян, Воронеж, 1963, с. 65 и сл. Статията е препечатана в Ангелов, Д. Проучвания по византийска история, София, 2007, с. 551 и сл.

След битката при Ахелой през 917 г. Николай Мистик предупреждава цар Симеон, че е обхванат от „суетни надежди“ и че може да остави „лош спомен за поколенията“. Нещо повече, обвинява го в неблагодарност спрямо ромеите, които покръстили българите и са открили очите им за истинската вяра.[11]

Критичните оценки в писмата на патриарха зачестяват след 918 г., когато българите започват походите във вътрешността на империята. Чертаейки картината на кръвопролитията, Николай Мистик с горчивина отбелязва, че гневът и озлоблението са взели връх в поведението на цар Симеон, който е на път да загуби окончателно доброто си име, заради „честолюбие и суровост на душата“.[12] Все по-явни стават и намеците, че постъпките му са далеч от представите за християнско благочестие, а словата, които отправя в писмата си до патриарха, обидни и непочтителни.[13] Видимо е и разочарованието от желанието на българския владетел да преговаря за размяната на пленници, след като общността на вярата изисквала те да бъдат освобождавани без условия.[14] Като подигравка с християнската вяра се оценяват и твърденията на цар Симеон, че причината неговият кон да бъде ранен в битката при Ахелой били молитвите на патриарха.[15] За несъстоятелни са обявени и сравненията, които правел българският владетел между себе си и библейския пророк и спасител на евреите Мойсей. Изказва се и открито недоволство, че непрекъснато си служел с божието име, за да оправдае постъпките си. Като далеч от добрия тон се преценяват и опитите му не само да се шегува в писмата си, но да се изразява често пъти несвързано и двусмислено.[16]

---

[9] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., 195–196.

[10] Ibidem, p. 200. Мистик задава въпроса: „Ако някой се закълне в името си и после дръзне да наруши клетвата, той неизбежно ще бъде наказан със смърт. А не заслужава ли хиляди пъти повече да бъде наказан със смърт оня, който се е заклел в името на бога и твореца и господаря на всичко и след това наруши клетвата?“. – Ibidem, p. 206.

[11] Ibidem, p. 218. „Не бъдете дотолкова неблагоразумни – пише патриархът – нито пък оставяй такъв спомен, че е имало един български управител, който пожелал да покори под властта си онези, които са освободили българския род от робството на дявола и да стане господар на освободителите“.

[12] Ibidem, p. 222.

[13] В писмо от пролетта на 921 г. патриархът се оплаква, че Симеон не се трогва от старостта му и от старата дружба между тях, но хвърлял писмата му на земята. – Ibidem, p. 240. Две години по-късно в друго писмо четем: „Тъй и

Последното патриаршеско писмо от 924 г издава слабата надежда, че мирът може да бъде възстановен. То свидетелства за окончателното крушение на идеализираната представа на византийците за цар Симеон. Николай Мистик пише, че „целият сенат, заедно с него и целият град“, а и изобщо всички поданици на империята са възмутени и не ще търпят повече „безумието

ти, чедо наше, като запазваш достойнството на своето величие, удържай се от обиди, когато пишеш и особено когато изпращаното до тебе царско писмо не съдържа нищо обидно [...]“ – Ibidem, p. 278. В писмо от същата 923 г. цар Симеон е обвинен, че извършва недостойни дела, след като пише „оскърбления и предварителни думи в отговор на дружеските и почтителни към тебе писма“. – Ibidem, p. 290.

[14] Ibidem, p. 256.

[15] В последното запазено до цар Симеон писмо патриархът пише: „Ти казваше, присмивайки ни се, че си загубил коня си, който в сраженията бил ранен вместо тебе и твърдеше, подигравайки ни, че това се случило поради наша молитва. А ние отговаряме, че лично ние нищо такова не признаваме, нито сме подбуждали към война, нито пък сме се молели за нещо подобно“. – Ibidem, p. 294.

[16] Ibidem, p. 258, 262, 276. За естеството на своеобразните религиозни аргументи, използвани от цар Симеон в диалога му с Николай Мистик вж. Ангелов, П. Средновековната българска дипломация, София, 2004, с. 127 и сл. Според нас от цялата кореспонденция се налага изводът, че принципите на християнството и божията предписания са били важни за българския владетел дотолкова, доколкото могат да служат за защита на собствените му интереси.

на българите“. Всички способни да носят оръжие ще се вдигнат срещу българския владетел, след като той не отстъпвал и още се „наслаждавали на бедствията на войните“. Интересно е да се отбележи, че става дума за краха на една представа не само у византийците, но и у самите българи. Патриархът е убеден, че цар Симеон е бил обсипван с проклятия от всички хора – „и българи, и ромеи, богати и бедни, монаси, духовници и миряни“.[17] С други думи внушава се, че той отдавна е престанал да бъде образец за подражание и добър спомен за всички поданици.

Тази мисъл е доминираща и в писмата на Роман Лакапин, който е далеч по-пестелив в дипломатичния си тон. Независимо че ще срещнем познати вече характеристики като „благоразумен“, „притежаващ най-възвишен и проницателен ум“, произхождащ от „благочестив корен“, към цар Симеон се отправят и тежки обвинения. Той е „алчен за власт“, „кръвник и лукав“, „стремящ се към чуждото, човек користолюбив, който е пристъпил границите, установени добре и справедливо от отците“. Императорът нееднократно намеква, че българският владетел не се придържа към нормите на християнския морал, а вместо това намира поводи да се подиграва и извращава светото писание.[18] Читателят добива впечатлението, че Роман Лакапин кореспондира с една личност, у която първоначалният младежки респект, уважение и преклонение към империята са заменени с езическа нетърпимост и високомерие, типични по-скоро за някогашните български ханове, а не за един „духовен син“ на императора.[19] Настъпилата очевидна еволюция в представите на византийците за цар Симеон се дължи вероятно и на настъпили промени в собствения му характер. Прави впечатление, че когато неговите настойчивост, интелект, разсъдителност, съчетана с решителност, така високо ценени от ромеите, се обръщат срещу самите тях, от „идеални“ тези качества изведнъж се превръщат в пороци и недостойни за един истински владетел. Потвърждава се още веднъж мисълта, че византийците били склонни да оценят някого като добър и достоен само ако той не изпитвал враждебни чувства към тях.

---

[17] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., p. 296.

[18] Romani Lacapeni Epistolae. – В: ГИБИ. Т. IV, p. 299, 307, 313.

[19] Ibidem, p. 302, 307, 308. Особено сурово звучат обвиненията, че Симеон бил „цял окървавен, цял осквернен и отвсякъде опетнен“. – Ibidem, p. 309.

„Лошото“ в спомена се оказва решаващо и при формиране на представата за цар Симеон във византийските хроники и житийни текстове. Всички автори почти единодушно подчертават „войнолюбието“ на българския владетел, неговата дързост да посегне върху правата на византийския император, а така също и проявите му на „езическо“ безразсъдство и жестокост по отношение на ромеите християни и църковните храмове. Не е случаен фактът, че навсякъде българският владетел не е удостоен с никаква друга титла освен „архон“ или просто е наречен „българинът“ Симеон.[20] Византийските хронисти са направили подбор на определени моменти от българо-византийските войни, за да изградят една отрицателна представа за българския владетел. Така например, Продължителят на Теофан обстоятелствено разказва за ужасните мъчения, на които бил подложен защитникът на Адрианопол Тимолеон, преди да бъде погубен по заповед на цар Симеон. В същата хроника се твърди, че преди да се срещне с Роман Лакапин през 923 г. българският владетел заповядал да бъде опожарен храмът на Богородица при Пиги, който бил построен от император Юстиниан I.[21]

---

[20] По всичко изглежда, че тази представа за проявите на „езическото“ в характера на цар Симеон била толкова здраво вкоренена у византийците, че по-късно Лиудпранд ще напише за него: „Но не след дълго, подлъган от силното желание да стане цар, той преминал от тихия манастирски покой в бурния светски живот и предпочел да следва по-скоро отстъпника Юлиан, отколкото преблажения Петър – ключоносеца на небесното царство“. – Liudprandus, op. cit., p. 323. За това сравнение с Юлиан Отстъпника вж. Божилов, И. Цар Симеон Велики (893–927). Златният век на средновековна България, с. 161. Според автора тук не става дума за обвинения в езичество, но по-скоро в това, че цар Симеон бил отстъпник от икуменическа йерархична система на империята. Той бил рушител според Ив. Божилов „не на догмите на християнската вяра, дори на православието, а на византийската догма за ролята и мястото на Константинополската църква в живота на християнството“. Даже и да има такъв подтекст, оприличаването на Симеон с Юлиан Отстъпник, според нас, добре кореспондира и на откритите обвинения, които отправяли византийците, че той не зачита изобщо християнските норми и морал. За това как бил титулуван Симеон от византийците вж. Бакалов, Г. Средновековният български владетел, с. 115. За развитието на имперската идея при цар Симеон и нейните идеологически основи вж. също изследването на Николов, А. Политическата мисъл в ранносредновековна България, София, 2006, с.151 и сл.

Тези негови постъпки, които са описани и от други хронисти като Лъв Граматик, Симеон Логотет и Лъв Дякон, са вероятно в основата на определението, което император Константин Багренородни прави за Симеон „най-безбожния българин“.[22].В подобен дух е и дадената характеристика от Лъв Дякон. Според него, „вождът на мизите Симеон“ е бил „човек смел и извънредно войнолюбив, който отдавна горял от желание да воюва и подготвя война с ромеите“. А желанието му да бъде провъзгласен за император се отдава на свойственото му „скитско безумие“.[23]

Хронистът Йоан Зонара обяснява похода на българския владетел срещу хърватите през 926 г. с факта, че „той бил мъж на кървите и въобще не обичал да стои спокоен“.[24] Тъмните краски в оценките са доминиращи и в някои жития, където се споменава за българо-византийските войни. В житието на Св. Лука Нови Симеон е наречен „злодеец“, който е станал причина за проливането на много християнска кръв.[25] В житието на Св. Мария Нова четем, че „владетелят на българите бил мъж свиреп, който нахлул в Тракия и я разграбил“. От същото житие се разбира, че по негова заповед били сринати и стените на град Виза, където се намирали мощите на светицата. Той обаче не посмял да посегне, въпреки своето „безбожие“, върху храма, където се съхранявали мощите. Според житиеписецът, след като научил за чудесата на светицата, царят поискал да бъде вдигнат капакът на урната. Тя била отворена, но от нея изскочил пламък, който уплашил всички. Тогава било заповядано на свещениците и занапред да извършват ежедневно богослужение.[26] Показателно е, че не някой друг, а именно цар Симеон е в центъра на тази легендарна история. Очевидно при нас е поредният пример български владетел да стане действаща фигура в някое събитие, от което византийците извличат определени морални поуки. Житиеписецът внушава, че даже една такава известна личност, превърнала се в страшилище за ромеите и лишена от християнско благочестие, е била принудена да се смири пред чудодейната сила на Св. Мария Нова.

---

[21] Theophanis Continuati. Chrographia. – В: ГИБИ. Т. V, p. 126, 132.

[22] Constantinus Porphirogenitus. De Thematibus. – В: ГИБИ. Т. V, p. 192.

[23] Leonis Diaconi. Historiae. – В: ГИБИ. Т. V, p. 257.

[24] Iannis Zonarae, Epitome historiarum – В: ГИБИ. Т. VII, p. 117.

[25] Vita Lucae inuioris steariotis. – В: ГИБИ. Т. V, p. 232.

Представата за „войнолюбеца“ Симеон, за разбунтувалия се „духовен син“ на императора, който е проявил неблагодарност към своите благодетели, се подсилва във византийската книжнина и от редица сравнения на личността му с видни исторически фигури от различни епохи. Като се започне от библейски владетели и пълководци и се стигне до величия от близкото и по-далечно минало на самата Византийска империя. Някои от тези сравнения са съвсем директни. Така например в „Словото за мира с българите“ се отбелязва, че мирът между българи и ромеи настъпил чак след като божественият разум отстранил цар Симеон, наречен „сеятел и пазител на раздорите“, „нов Адер“ и „нов Холоферн“.[27] Сравнението на българския цар с библейската личност на Адер идва очевидно да подчертае неговата бунтовническа същност, довела до това, както се отбелязва по-нататък в словото, „рожбата да се отдели от родителя“. Добре известно е, че Адер е една от първите личности, дръзнали да се противопоставят на всемогъщия цар Соломон. На младини Адер, както гласи библейският разказ, намерил убежище при египетския фараон, спасявайки се от погрома, който осъществил цар Давид в Идумея. След смъртта на Давид Адер се завърнал в родните си земи и отказал да се подчини на Соломон.[28] Що се отнася до сравнението с Холоферн, очевидно се внушава, че със своето поведение българският владетел наподобявал безскрупулния и жесток асирийски пълководец. В това сравнение се крие вероятно и намек за последвалото справедливо възмездие за Холоферн. Известно е, че за своите злини спрямо евреите, той платил с главата си, отрязана от израилтянката Юдит.[29] По наше мнение тук е налице и известна алюзия между гибелта на Холоферн и легендарния разказ за края на цар Симеон. Известно е, че във византийската книжнина е разпространена версията, според която той напуснал земния си път, след като византийците отрязали главата на негова статуя, намираща се в Константинопол.[30]

---

[26] Vita Mariae inuioris. – В: ГИБИ. Т. V, 76–77.

[27] De pace cum bulgaris homilia. – В: ГИБИ. Т. V, p. 89; Специално внимание върху сравненията на цар Симеон с различни библейски и исторически личности обръща Божилов, И. Цар Симеон Велики (893–927). Златния век на Средновековна България. София, 1983, с. 153 и сл.

[28] 3. Царства, 11:14.

В стремежа си да подчертае самохвалството и високомерието на цар Симеон авторът на „Словото“ си е послужил и с още два библейски образа, олицетворяващи противопоставянето разума и хладнокръвието на грубата сила и надменността. С двубоя между Голиат и Давид е сравнена срещата на българския владетел с Роман Лакапин, осъществена през 923 г. под стените на Константинопол. Византийският император се появил „подобно на Давид“, невъоръжен, докато другият – Голиат (т.е. Симеон – б.а.), както научаваме, пристига със самохвалство, предхождан от войски. В този пасаж е вмъкнат и още един интересен детайл, който очевидно е трябвало да накърни представата за високата ученост на българския владетел. Споменава се, че в преговорите той говорил „много на варварски, а още повече на неправилен гръцки“. В крайна сметка, самоувереността на цар Симеон била сломена, тъй като той „изслушал това, което било потребно, склонил да преговаря на следващия ден и се оттеглил“.[31]

В „Словото“ се споменава и за съдбата на редица исторически личности, чийто залез и гибел се дължали единствено на това, че предпочели войната и враждата, а не мира и съгласието. Сравнението, което се прави между тях и цар Симеон не е директно, но подтекстът е ясен – всички, които подобно на него са предпочели враждата и кръвопролитието, са споходени от един недостоен край. Сред тези личности са персийският цар Камбиз, цар Кир Млади и даже самият Александър Македонски.[32]

---

[29] Юдиг, 13:6.

[30] Theophanes Continuatus. Op. cit., p. 135.

[31] De pace cum Bulgaris..., p. 95.

Склонност да си служи с историческа алюзия, а не толкова с исторически сравнения, проявява и Николай Мистик. Както вече имахме повод да отбележим, той ценял интересите на българския цар към историята и се надявал с подходящи примери да му докаже колко суетни и пагубни са стремежите му към короната на византийския император. Основната идея, която няколко пъти Николай Мистик развива в писмата си, е, че със своето поведение българският цар постъпва даже по-лошо от личности, които са станали символи на безчовечност и високомерие. Кои са прочее тези личности?

В писмото си от юли 913 г., където Николай Мистик упреква българския владетел в тиранични стремежи по отношение на малолетния Константин VII Багренородни, е направена една интересна успоредица със събития от византийско-персийските отношения по времето на император Аркадий (395-408 г.). Патриархът се обръща към българския владетел със следните думи: „Ти си чул за царството на персите, колко е могъщо и богато, а тъй също и за това, че персите още отначало непрестанно воювали с ромеите, но след това императорът на ромеите Аркадий починал и оставил царството си на тригодишния си син Теодосий. Те, които постоянно вдигали оръжие против ромеите, сметнали за несправедливо и безчовечно да воюват с империята, чийто владетел поради своето малолетие бил неопитен в човешките работи и в държавното управление. Затова те не само прекратили войната, която водели с Аркадий, но даже персийският цар изпратил посланици до тукашния сенат. А Хозрой бил прочут между всички перси със своята жестокост. Именно той изпратил пратеници до първенците на сената, като съобщил, че прекратява войната и ще защитава малолетния цар и че ако някой се осмели да вдигне вражеска ръка срещу него, той ще го защити с всички сили и ще се отправи със собствената си войска срещу самия град и ще положи всяко старание и усилие да разруши основите му и го потопи в морето“. Смисълът на търсеното от Николай Мистик внушение проличава съвсем ясно в последвалите реплики: „Виждаш ли човеколюбието на варварския цар? Чуваш ли колко е разумно и справедливо това решение?“. Зад тези думи фактически се крие обвинението, че със своето поведение и морал цар Симеон отстъпва даже на един езически владетел като Хозрой. Това дава и повод на Николай Мистик да запита цар Симеон дали му е особено приятно, че в „стремежа си към тиранията си е паднал по-долу от тоя варварин и безбожник, и огненопоклонник“.[33]

---

[32] Ibidem, 98–99; Вж. и Божилов, И. Цар Симеон Велики..., 159–160.

По всичко изглежда, че в своя разказ Николай Мистик се опира на сведенията на Прокопий Кесарийски за отношенията между Византия и Персия по времето на император Аркадий. Според византийския историк Аркадий още преди смъртта си успял да осигури за своя малолетен син Теодосий опекунството на персийския владетел. Прави впечатление обаче, че Николай Мистик погрешно е посочил, че по това време владетел на персите е бил Хозрой. Тогава, според сведенията на Прокопий, над тях е царувал Исдигерд. Именно той, по думите на византийския историк, изпращал след смъртта на Аркадий послания до римския сенат, в които предупреждавал, че ще започне война срещу всеки, който се опита да подготви заговор срещу Теодосий.[34] Според В. Златарски това объркване на имената вероятно не се дължи на проявено невежество от страна на Николай Мистик, а на грешка на преписвача.[35] Според нас обаче подмяната на имената е могла да стане и съвсем съзнателно. Логично е да се допусне, че Николай Мистик се е опитал да въвлече в разказаната от него история една фигура, станала не само сред персите, но и сред византийците емблематична със своите качества. Става дума за един от най-могъщите персийски царе Хозрой, управлявал от 529 до 577 г. Уместно е да припомним по този повод казаното за него от Агатий Миринейски. Той споменава, че Хозрой бил възхваляван не само от персите, но и от много ромеи като „любител на науката, достигнал до върховете на философията“. Пак според Агатий говорело се, че по негово време много елински произведения били преведени на персийски, а самият владетел „изучавал Аристотел, Платон и други елински мъдреци“. В интерес на истината трябва да отбележим, че самият Агатий се отнася доста резервирано към тези твърдения и високомерно запитва как Хозрой с присъщия му „груб език“ и начин на живот „съвсем варварски“, изпълнен със стремеж към война, е могъл да достигне до споменатите големи успехи в науката.[36] Какъвто и да е бил обаче Хозрой, прави впечатление, че Николай Мистик е избрал една личност за сравнение, несъмнено подобаваща на самочувствието и достойнството на цар Симеон. Покрай всичко останало този факт би трябвало да го разглеждаме като своеобразна проява на респект от византийците към цар Симеон, след като в техните очи България е една сравнима величина със славното навремето Персийско царство.

---

[33] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., p. 196.

[34] Прокопий Кесарийски. Война с персами, Война с вандалами, Тайная история. Москва, 1993, с. 9.

[35] Златарски, В. Писмата на цариградския патриарх Николая Мистика до българския цар Симеон. – СбНУК, Х, 1894, 400–401, бел. 9.

Друг е вече въпросът до каква степен подобни исторически алюзии и сравнения са могли да повлияят с нещо върху поведението на цар Симеон. В тази връзка бихме отбелязали само, че след като Роман Лакапин заел императорския престол, българският владетел подхваща в своята политика именно идеята, че правата на малолетните престолонаследници трябва да бъдат защитавани на всяка цена. Неслучайно той настоява непрекъснато в писмата си Роман Лакапин да напусне престола и се вижда призван да освободи ромеите от неговата тирания. Казано по друг начин, идва момент, когато аргументите на Николай Мистик, внушени чрез цитирания исторически пример, се обръщат срещу самия него в качеството му на защитник на Роман Лакапин.

За втори път патриархът прави опит да въздейства върху цар Симеон посредством исторически алюзии и сравнения в едно свое писмо от 921 г. В него дава израз на разочарованието си, че българският владетел отказал да го приеме и разговаря за мира. За да бъде по-убедителен в твърдението си, че не подобава на цар Симеон да се отнася с пренебрежение към молбите на един висш архиерей за мир и да не уважи най-малко белите му коси, Николай Мистик отново се връща към времето на император Аркадий. Този път обаче е направен опит за сравнение с една личност, стояща далеч по-ниско по достойнство, произход и слава от цар Хозрой. Николай Мистик напомня за „известния Гайна, който с многобройна войска опустошавал с огън тая страна, както и вие“. Според патриарха „всяко място, гдето той нападал, покорявал със своята войска и не било възможно да му се противопостави някой, както на ударите на мълнията, изпращана от небето“.[37] Всъщност става дума за вестготът Гайна, който придобил при император Аркадий пълна власт над армията и бил удостоен с титлата „magister militum“. Стремежът му да бъде пълновластен господар в Константинопол събудил недоволство сред градските жители, които се разбунтували. Гайна започнал открити бунтовнически действия срещу империята. В последна сметка той се принудел да избяга отвъд Дунава, където бил убит по заповед на хунския вожд Улдес.[38]

---

[36] Agathiae. Historarum. Bonnae, 1828, p. 126.

Важно място в историческия екскурс на патриарха заема епизодът, в който се споменава как известният богослов Йоан Златоуст успял в лична среща с Гайна да обуздае варварския му жесток нрав и го склони на мир. Николай Мистик отбелязва: „Гайна видял архиерея, чул думите му. Той веднага се уплашил, изоставил суровостта и безчовечието, придобил човешка кротост, прекратил кръвопролитието, като се задоволил с тогавашните злини, склонил да се примири с императора, прегърнал нозете на архиерея и приет радушно, доколкото заслужавал, се завърнал в земите си.“[39] Няма съмнение, че разказаният исторически епизод цели на първо място да подскаже колко по-неразумен е цар Симеон даже от един варварски вожд, чиято сурова душа все пак била смекчена от думите на Йоан Златоуст. При това се намеква, че българският владетел е по-лош от Гайна не само защото не приел никакви условия да сключи мир, но защото изобщо не удостоил с лична среща Николай Мистик. Според

---

[37] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., p. 254.

[38] Ангелов, Д. История на Византия. Първа част. София, 1976, 98–100.

[39] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., p. 254.

Иван Божилов в разказа за срещата между Гайна и Йоан Златоуст е търсено и още едно внушение. Патриархът всъщност искал да покаже, че както този варварски вожд бил един бунтовник срещу императора, така и българският владетел се проявил като „непокорен син“ и дръзнал да се разбунтува срещу своя „духовен баща“.[40] А погледнато в по-дълбок контекст, като се има предвид краят на Гайна, очевидно подхвърля се идеята, че всеки, който въстава срещу императора, го очаква незавидна съдба. Това внушение като че ли най-добре проличава в третия опит на Николай Мистик да оприличи цар Симеон с някоя историческа личност. Този път примерът е подбран от съвсем недалечното минало на империята и е избрано събитие, от чиито последици се опитал да се възползвал самият български владетел. В едно от поредните писма, където патриархът го призовава да смекчи войнолюбивия си нрав и потисне гордостта си, се напомня за постъпките на византийския ренегат Лъв Триполит. Известно е, че той командвал флота на арабите, които през 904 г. завладели и оплячкосали град Солун, като отвели значителна част от населението му в робство. Българският владетел едва ли е могъл да не си спомни този факт, тъй като тогава се е опитал да засели града с българи и го присъедини към България.[41]

Прави впечатление, че в този случай личността, с която се уподобява цар Симеон стои на още по-ниско стъпало по отношение отрицателните асоциации, които създава. Става дума не просто за един бунтовник, какъвто е бил Гайна, но и за ренегат, вероотстъпник, дръзнал да вдигне ръка срещу християните и пролее кръвта им. Особено интересен е намекът на патриарха, че Лъв Триполит, подобно на цар Симеон, бил изпълнен със самочувствие от постигнатите победи и заплашвал столицата на империята със следните думи: „Ще дойда аз до царския град и може би ще го превзема, ако пък не, то доста ще бъде да се похваля, че съм ходил срещу столицата на ромейската държава, и съм насочвал срещу нея стрелите си“. По-нататък Николай Мистик продължава, че поради тези дръзки мечти и самохвалство, божият съд над Лъв Триполит не закъснял. Край остров Лемнос ромейската флота го застигнала и предала на „погибел всичките намиращи се там кораби и войници, с една реч, цялата агарянска сила“.[42] Очевидно търсеното в случая внушение е, че този, който пролива християнска кръв и изпитва гордост от това свое деяние, рано или късна ще го сполети справедливо възмездие. Така в последна сметка виждаме, че образът на цар Симеон еволюира в низходяща градация по отношение на личностите, с които е сравняван, като се започне от прочутия персийски цар Хозрой и се стигне до жалкия ренегат Лъв Триполит, продал себе си и вярата на арабите. Нещо повече, онова, което засилва негативното в образа на българския цар, е обстоятелството, че посочените личности, въпреки своите пороци и безбожие, понякога са действали даже по-разумно от самия него. Тази нелицеприятна представа бива уплътнена и със сравненията, които се правят между цар Симеон, от една страна, и княз Борис и цар Петър, от друга.

---

[40] Божилов, И. Цар Симеон Велики..., с. 158.

[41] Ангелов, Д. История на Византия. Част втора. София, 1963, с. 158.

Още в първото си писмо Лъв Хиросфакт намеква, че княз Борис би трябвало да служи на своя наследник като образец на поведение. Византийският дипломат изразява надеждата, че Симеон ще освободи пленените ромеи, „и то не срещу откуп и дарове. И това ти ще извършиш по подражание на твоя пребожествен отец“.[43] Своеобразната антитеза, противопоставяща миролюбивия и благочестив княз Борис на войнолюбивия му син откриваме в кореспонденцията на Николай Мистик. По същество една от водещите идеи, пронизваща всички писма на патриарха, е, че владетелят на българите е пренебрегнал и потъпкал заветите на своя баща. Създава се представата за един неблагодарен син, който руши стореното от своя родител. Неслучайно в едно писмо от 922 г., в което доминира разочарованието от непостоянното поведение на цар Симеон, Николай Мистик го призовава за следното: „Спомни си, чедо наше, за онова старо време, когато ти, свързан с връзките на Светия дух, се наслаждаваше като любим син от любовта на бащата император, спомни си за онзи прекрасен и свят мир между българи и ромеи, за ония добри отношения и безметежен живот, когото бог се прославяше единодушно и единомислено от българи и ромеи [...]“[44] А в друго писмо от началото на 923 г., когато патриархът губи надежда, че нещо от характера на княз Борис би се проявило и у цар Симеон, срещаме следните думи „и справедливо, както си станал наследник на властта на блажения си баща, така да бъдеш наследник и на неговата миролюбива душа и на другите християнски качества. Той с божия помощ положи основата, на тебе пък подобава да градиш, а не да разрушаваш, нито да подкопаваш основата“. По-нататък в писмото се развива мисълта, че княз Борис би се срамувал от поведението на своя син. „Питаме те, чедо мое, пише Николай Мистик, и ти ми отговори, както е прилично на твоята кротост и доброта, ако беше жив онзи, който сега се намира при светиите на небето, и те види, че действаш така и вършиш убийства и войни, с какви думи би се обърнал той към тебе? Какво мислиш би било неговата душевно настроение, нима той не би се облял в сълзи, не би ли се изпълнил с печал и униние и не би ли сметнал живота си за непоносим?“.[45]

---

[42] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., p. 270.

[43] Leo Choerospactes. Op. cit., p. 176.

Тази представа за неблагодарния син, който потъпкал клетвите на своя баща и оставил с това, както се изразява Николай Мистик „жалък и достоен за проклятие спомен“, сякаш е последният и завършващ щрих в еволюцията, която претърпява образът на цар Симеон във византийската книжнина. При това той се оказва не само недостоен син, но и недостоен за подражание баща. В житието на Св. Лука е отразено ясно изразено убеждение, че цар Петър съвсем не приличал на баща си. Там се казва, че след смъртта на цар Симеон властта му приел цар Петър, „който обаче съвсем не изглеждал, че е наследил славата и богатството, нито пък жестокостта и човеконенавистта му, а стоял далеч и нямал нищо от неговия характер и природа. Той казал, че веднага се прощава с кръвопролитията и войните, приел мира с нас, като обърнал, да се изразя като пророка, в сърп и мотика, меча и копието и всяко желязно оръжие“.[46] Това противопоставяне баща на син се долавя и в „Словото за мира с българите“, където чрез една библейска алюзия за цар Давид и Соломон се подсказва, че бог решил да се извърши делото за мира чрез сина (т.е. цар Петър), който „бил неопетнен от кърви“ за разлика от своя баща, „който от младост бил привикнал с тези кърви“.[47] Така всъщност цар Симеон се оказва „притиснат“ от две страни, противопоставен на неговия баща княз Борис и сина му цар Петър, които в представите на византийците въплъщавали благочестие и миролюбие, довели ги заслужено до пантеона на светците. Единственото отклонение от тази представа съзираме в Житието на Климент Охридски от Теофилакт. Там се споменава, че княз Борис-Михаил родил Симеон „по свой образ и подобие и той съхранил неподправени чертите на неговата доброта“.[48] В това твърдение едва ли можем да съзрем съзнателен опит на Теофилакт да реабилитира с нещо образа на цар Симеон сред византийците. По-скоро цитираният пасаж е свидетелство за несъмнената старобългарска основа на житието, като се има предвид, че в старобългарската литература е създаден един изцяло положителен и на места даже идеализиран образ на цар Симеон.[49] В съзнанието на средновековните българи се налага преди всичко представата за Симеон „книголюбеца“, а не държавника и военачалника, прославил се с много победи над враговете си. По всичко изглежда, че основната заслуга този образ на царя „книголюбец“ да остане доминиращ сред българите в следващите поколения се пада на българската църква. Същевременно обаче тя се въздържала да причисли цар Симеон към пантеона на канонизираните български владетели, независимо от големите му заслуги за развитието на богослужебната книжнина и църковната архитектура в Преслав. Главна причина за това вероятно се оказала пролятата от него християнска кръв. В подкрепа на едно такова предположение може да се изтъкне факта, че с честта да бъдат канонизирани за светци били удостоени единствено бащата на Симеон княз Борис и сина му цар Петър, които си спечелват славата на „миротворци“ в отношенията с Византия. В тази връзка можем да се запитаме също дали този негативен образ, който византийците изградили за цар Симеон не е повлиял и върху решението на сина му цар Петър да не кръсти с името на баща си нито един от своите синове. Както е известно големият син на цар Петър е кръстен на прадядо си Борис, а другият син Роман взима името на своя дядо Роман Лакапин.

---

[44] Nicolaos Patriarcha. Op. cit., p. 261.

[45] Ibidem, 274–275.

[46] Vita Lucae inuioris, p. 232.

---

[47] De pace cum Bulgaris..., p. 96. Положителната представа, която византийците са имали за цар Петър, се потвърждава и от думите на константинополския патриарх Теофилакт, който в своето послание до него го нарича „най-добър и най-прочут между нашите сродници“ – Theophilacti Constantinopolis patriarchae Epistola Petro Bulgarorum regi. – В: ГИБИ. Т. V, p. 184.; А Лъв Дякон нарича цар Петър „боголюбив и достопочтен мъж“ – Leo Diaconus. Op. cit., p. 248.

[48] Theophilactus. Op. cit., p. 133.

[49] За положителната оценка на цар Симеон в старобългарската книжнина вж Божилов, И. Цар Симеон Велики..., с. 163 и сл. Опит да реабилитира личността на цар Симеон в противовес на негативната представа, създадена за него от византийците като „мъж та кървите“ прави Shepard, J. Simeon of Bulgaria – Peacemaker. – В: ГСУ, Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“. Т. 83 (3), 1989, 9–48. По повод образа на цар Симеон в старобългарската книжнина и оприличаването му с библейски личности заслужават внимание и интересните разсъжденията на Николов, А. Цит.съч., с. 189, че старобългарският книжовник Йоан Екзарх вмъква в шестото слово на своя „Шестоднев“ описанието на дворците на цар Симеон с цел да внуши,

В заключение ще обобщим, че няколко са основните фактора, които обуславят представата за цар Симеон във византийската книжнина. На първо място трябва да се подчертае, че това е първият български владетел, чието израстване и оформяне като личност византийците са имали възможност да проследят от детските му години. Симеон получава своето образование в Константинопол в средата на най-изявените византийски интелектуалци от втората половина на IX в. Той имал възможност още тогава да се запознае отблизо със схващанията на византийците за „идеалния християнски владетел“, но и същевременно да почувства осезателното разминаване между политическата теория и реалния живот в императорския двор. Проявеното от мла-

---

че „благочестивият български владетел се е издигнал до върховното подражание на божията добродетел и възвърнал на човешкия род изгубеното от Адам с грехопадението царствено достойнство.“

дия княз усърдие в изучаването на различни дисциплини и обстоятелството, че той е бил готвен за духовна кариера, е главната причина първоначално сред византийците да се затвърди една положителна представа за него. Благоразположението към княжеския син се вписвало напълно в стратегията на византийските императори, които приемали при себе си и обучавали синовете на чужди владетели с цел да култивират у тях не само възхищение, но респект и уважение към могъществото на империята.

Друг фактор, който оказва решаващо въздействие върху моделирането на образа на цар Симеон във византийската книжнина, е обстоятелството, че той е първият „духовен син“ от „семейството“ на византийския император, който дръзва да оспори правата му и да предяви претенции върху трона в Константинопол. Този факт несъмнено излизал извън рамките на обичайните представи за поведението на повечето български владетели, наложени до този момент в съзнанието на византийците. Константинополските управници, които някак си били вече свикнали с проявите на враждебност от страна на северните си съседи и техните териториални претенции, понесли особено болезнено посегателството на цар Симеон върху идеологическите устои на империята, което никой от неговите предшественици не се опитал да стори. Той разрушил много бързо идиличните представи за настъпилото единение между българи и ромеи след покръстването, което трябвало да ги предпази от проливането на кръв. Това в крайна сметка става причина във византийската книжнина да се сблъскваме с толкова противоречиви и взаимноизключващи се оценки за личността на цар Симеон, който за едни оставал преди всичко високо наранена в интелектуално отношение личност, прекланяща се пред византийската култура, а за други – непримирим враг, злодей и безбожник, поставил си за цел да унищожи Византийската империя.

БЪЛГАРСКАТА ИДЕЯ ЗА ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА ЦАРИГРАД ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Георги Николов

Добре известен факт, е, че от установяването на имперската столица във Византион (официално за дата на това събитие се приема 11 май 330 г.), превърнал се в средище на три империи в продължение на 1593 години: Източноримската/Византийска (330–1204; 1261–1453, общо 1066 години!), Латинската (1204–1261, или 57 години) и Османската (1453–1923, или 470 години), този град-крепост станал мечтана цел за много племена, народи и държави, чак до Балканските войни през XX в. Само три пъти през тези 16 столетия градът е бил завладяван: на 12 април 1204, на 25 юли 1261 и на 29 май 1453 г.

Още през IV в. местното население на пролива Босфор, дало ново политическо име на града: **Νέα Ρώμη** (Нов Рим). След смъртта на късноримския император Константин I Велики (324–337) столицата вече била именувана на него – Κωνσταντινούπολις – име, което гърците използват и до днес. Средновековните българи пък му дали славянското название Цариград (Град цу́сарскè).[1] Несметните богатства на византийската столица, славата **ѝ** на имперски и християнски център подхранвали апетитите за нейното завладяване. Илюзията, че това е по силите на всеки завоевател, още повече засилвала надеждата за осъществяване на този блян. Парадоксално е, че Цариград бил подлаган на най-много нападения и обсади, тъкмо през Ранното средновековие, когато и Византийската империя била в зенита на своята политическа и военна мощ в Югоизточна Европа и Мала Азия. Взор към града отправяли готи, хуни, перси, авари, араби, руси и др. Неуспехът на техните кампании не отчайвал новите претенденти да завоюват „Окото на Вселената“. Крайната цел е била ясна: опустошение и разграбване на великия град.

---

[1] Гюзелев, В. Цариград и българите през Средновековието (VII–XV век). – Историческо бъдеще, 2/1, 1998, 3–4.

Кѡнстантинградъ, Цариградъ, Цароградъ, Царскіи градъ

(Български названия на византийската столица)

Запознаването на българите с Цариград през Ранното средновековие

Сравнително рано българи и славяни добили представа за византийската столица Цариград.[2] От една страна, това били личните впечатления на някои български вождове, които виждали с очите си столицата на империята. От друга страна, това били сведенията на очевидци, които раказвали на слушателите си за видяното там.

Вероятно българите, които живеели в пределите на Хунския племенен съюз, бидейки участници в хунските набези, били сред първите, които научили за центъра на Ромейското царство, а някои от тях може би видели новата столица на империята още през първата половина на V в.

Влиянието на Византийската империя сред българските племена, живеещи в земите на Северното Причерноморие и Приазовието, се забелязва още през VI в. Едно от най-ранните свидетелства за това е покръстването на българския вожд Грод през 527 г. Византийският хронист Йоан Малала (ок. 490 – ок. 570) пише, че „царят на хуните [т.е. българите] на име Грод (Γρὼδ), който живеел близо до Босфора [дн. Керченския проток] преминал на страната на императора [Юстиниан I Велики (527–565)]. Той дошъл в Константинопол (ἦλτεν ἐν Κωνσταντινοπόλει) и се покръстил. Самият император му станал възприемник при кръщението и след като го надарил богато, изпратил го обратно в страната му да пази ромейските владения и Босфора“.[3] Вероятно това е първият известен по име български вожд, който не само посетил Цариград, но се срещнал и лично с императора, който станал негов кръстник в християнската вяра.

---

[2] За отношението на българите към Цариград през последните години няколко статии написа Васил Гюзелев: Пак там, 3–11; Гюзелев, В. „Обща столица на цялата вселена и всеобщ пазар“. Цариград – мечта за завладяване и стопанско средище за средновековните българи. – В: В търсене на истината. Професор Николай Генчев. Юбилейно издание по случай 70 години от рождението на професор Николай Генчев. София, 2002, 61–70; Гюзелев, В. Цариград. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. IV, Т–Я допълнение. София, 2003, 460–469.

В средата на VI в. Византийската империя провокирала конфликт между българските племена кутригури и утигури. По време на военните си действия част от тях влезли в контакт с централната власт в империята. Известно е, че утигурският вожд Сандил изпратил пратеници при византийския император Юстиниан I, които трябвало да изразят пред него мнението на своя господар. Тази среща станала в Цариград.[4]

Твърде опасна била обсадата на Цариград през лятото на 626 г. Тогава към персийската войска, предвождана от военачалника Шахбараз, се присъединил и аварският хаган, който водел въоръжено множество от авари, славяни, българи (кутригури) и гепиди. В това време византийският император Ираклий (610–641) отсъствал от столицата, бидейки в Лазика. В крайна сметка атаката на византийската флота срещу славянските еднодръвки в морето имала решаваща роля за отблъскването на обсадителите,[5] Това бил и първият случай, в който българи и славяни съвместно обсаждали Цариград.

Твърде неясни са ранните години от живота на българския хан Кубрат (605–665).[6] При все това може да се смята, че той е посетил Цариград поне един път, (ако не и два пъти[7]). При получаването на титлата патриций (ок. 635 г.) той е бил репрезентативно покръстен и въведен в християнската вяра. Естествено е да с смята, че това е станало във византийската столица, а не в земите на българския господар. Богатите дарове, които Кубрат получил от ромейския василевс Ираклий, са частично засвидетелствани сред предметите на съкровището от Малая Перешчепина.[8]

---

[3] Ioannes Malalas. Chronographia. Rec. I, Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 2000 (CFHB Vol. 35), p. 360_{51}–361_{55}. Теофан Изповедник съобщава същото, без да споменава изрично идването в Цариград – вж. Theophanes. Chronographia. Rec. C. de Boor. Vol. I., Lipsiae, 1883, p. $175_{24–28}$.

[4] Procopius Caesariensis. De bello Gothico. In: Opera omnia, rec. J. Haury. Vol. I, Lipsiae, 1905, 584–589.

[5] Сред последните изследвания по този въпрос вж. Pohl, W. Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München, 1988, 248–255; Hurbanič, M. Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach. Prešov 2009; Idem. História a mýtus. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v legendách. Prešov, 2010.

[6] Бешевлиев, В. Кубрат. – Известия на Народния музей, Варна, 28/43, 1992, 5–12.

И потомците на хан Кубрат в една или друга степен добили представа за византийската столица. През 680 г., начело на българите-уногондури, хан Аспарух (680–701) извършил поход в Тракия, достигайки до околностите на Цариград. Впоследствие, при сключването на българо-византийския мирен договор от 681 г., може да се предположи, че и пратеници на хана са пребивавали в града.[9]

Българите, които през VII в. от Аварския хаганат прибегнали в Македония, също стигнали до стените на имперската столица. След провалилия се опит на българите, водени от хагана Кубер, да завладеят Солун един от неговите близки сподвижници, а именно Мавър, заедно с група свои съмишленици пристигнал в Цариград и се срещнал с василевса Константин IV (668–685). Мавър получил назначение и останал да пребивава в империята, най-вероятно в столицата. По-късно, по обвинение в заговор, който бил разкрит, Мавър бил лишен от длъжността си и по заповед на императора бил заточен да живее в предградията (ἐν προαστείῳ) на столичния град.[10]

---

[7] Според В. Гюзелев (Божилов, И., В. Гюзелев. История на Средновековна България VII–XIV век. София 1999, с. 76), хан Кубрат е посетил Цариград два пъти: първият път към 619 г., когато е бил покръстен и известно време е живял в двора на византийкия император. Второто му посещение е отнася към 635 г. или малко по-късно. Критичен анализ на сведенията за хан Кубрат, които се съдържат в Хрониката на Йоан Никиуски, направи Лурье, В. М. Иоанн Никиусский CXX 46–49. Опыт нового прочтения. – Études balkaniques, 30/4, 1994, 95–109.

[8] Вернер, Й. Погребалната находка от Малая Перешчепина и Кубрат – хан на българите. Превод от немски М. Матлиев. София, 1988; Залеская, В. Н., Засецкая, И. П., Каспарова, К. В., Лвова, З. А., Маршак, Б. И., Соколова, И. В., Щукин, М. Б. Съкровище на хан Кубрат. Култура на българи, хазари, славяни. София, 1989.

[9] За събитията от 680–681 вж. сведенията на Theophanes. Chronographia. Vol. I., p. 358–359; Nicephorus patriarchus Constantinopolitanus. Breviarium historicum. Edidit, anglice vertit, commentario instruxit Cyrillus Mango. Washingtonae, D. C. 1990 (CFHB Vol. XIII), p. 88, 90.

Според едно описание на цариградските забележителности (Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως) през управлението на византийския император Тиберий II Апсимар (698–705), „хаганът“, неназован по име владетел на българите (Χαγάνον τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας), опустошил цяла Тракия и достигнал до градските врати (μέχρι τῶν πορτῶν) на византийската столица. Това принудило императора да издигне крепостта Кастелион на северния бряг на Златния рог.[11] Може да се допусне, че това нападение е било организирано от хан Тервел (701–722). Причините за него са неизвестни.

Именно през управлението на Тервел българите установили по-нтензивни контакти с управляващите в империята, а българският владетел пребивавал продължително време в Цариград и неговите околности. Първо, Тервел стигнал до византийската столица през 705 г., когато се явил с войската си на помощ на претендента за императорския престол, сваления от власт по-рано василевс Юстиниан II Носоотрязания (685–695; 705–711). След като Юстиниан II си възвърнал престола, българската войска останала пред стените на Цариград в продължение на няколко месеца (от лятото до късната есен на 705 г.). В знак на благодарност византийкият император дошъл в стана на българите, наметнал хан Тервел с императорска хламида и го удостоил с титлата кесар. Подир това се състояло пищно тържество с участието на двамата владетели. Били уговорени и редица други отстъпки за Българското ханство. Така през 705 г. хан Тервел лично добил представа за столицата на могъщата империя. Българският хан бил покръстен и след това допуснат в дворцовата базилика със златен таван, където често седял с хазарина Ивузир Глиаван (брат на Юстиниановата съпруга). Тук българският хан произнесъл реч и бил богато надарен от ромеите.[12]

---

[10] За действията на Кубер и Мавър вж. петото чудо от Чудесата на св. Димитър: Lemerle, P. Les plus anciens recueils de miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans. I. Le Texte. Paris, 1979, 227–234.

[11] Scriptores originum Constantinopolitanorum. Recensuit Th. Preger. II. Lipsiae, 1907, p. $265_{(13–17)}$. Анализ на това сведение вж. у Berger, A. Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos (= ΠΟΙΚΙΛΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ 8). Bonn, 1988, 689–691.

През 712 г. войската на българския хан опустошила Източна Тракия, насочила се към Цариград и достигнала до самата Златна врата (τῆς Χρυσῆς πόρτης) – парадният вход на крепостната му стена. За пореден път българите имали възможност да стигнат и опознаят имперския град.[13] Отношенията между Българското ханство и Византийската империя били твърде интензивни и през следващите години. Българо-византийският договор от 716 г. е косвено свидетелство за това, а българското присъствие в Цариград било негово естествено следствие. Съгласно клаузите на договора българите трябвало до получават от Византия известно количество скъпи одежди и червени кожи. Това било осъществявано от български пратеници, които по обичая пристигали във византийската столица. Търговската клауза в договора дава сведения за български и византийски търговци в двете страни. Главна цел за българските купци е била ромейската столица, където се намирал и най-големия пазар в империята.[14]

Преди обаче открито да заявят своите претенции за завладяването на Цариград, българите станали негови защитници. По време на арабската обсада на византийската столица през 717–718 г. не друг, а българската войска, вероятно водена от Тервеловия военачалник Кормесий, защитила града и имала решителна роля за отблъскването на мюсюлманската заплаха.[15] Това бил поредният случай, в който българите могли да опознаят имперската столица.

---

[12] Theophanes. Chronographia. Vol. I., p. 374_{16}–375_{1}; Nicephorus patriarchus Constantinopolitanus. Breviarium historicum, p. 102_{58}–104_{64}; Suidas. Lexicon. Ed. A. Adler. Vol. I. Lipsiae, 1928, p. $483_{21-29.}$; Scriptores originum Constantinopolitanorum. Recensuit Th. Preger. I. Lipsiae, 1901, p. 40_{6-8}. Вж. и Божилов, И., В. Гюзелев. Цит. съч., 105–107.

[13] Theophanes. Chronographia. Vol. I. p. 382_{22-28}; Nicephorus patriarchus Constantinopolitanus. Breviarium historicum, p. 114_{1-10}.

[14] За условията на договора от 716 г. вж. Theophanes. Chronographia. Vol. I., p. 497_{18-26}.

През следващите десетилетия на VIII в. се засилило навлизането на българи както в Цариград, така и в други селища на империята. По време на братоубийствените борби за върховната власт между българските родове Дуло, Вокил (Укил) и Угаин, мнозина българи, които спадали към „тайните приятели“ на византийския император, най-накрая намирали убежище в империята. Българската диаспора в Цариград имала представители на най-различни нива в имперската власт. През втората половина VIII–първата четвърт на IX в. особено впечатляващо било навлизането на българи в средите на византийското монашество и по-специално сред монасите от прочутия цариградски манастир „Студион“.[16] Междувременно по различни поводи български пратеници нееднократно пристигали във византийската столица, за да преговорят с императора. Известни са случаите, когато в Цариград пребивавали пратеници на хан Сивин (763 г.) – през 763 г., на хан Паган (т.е. българския кавхан) – през 764 г., на хан Телериг (766–777) – през 775 г. и на хан Кардам (777–796) – през 796 г. С бягство в империята, и по всяка вероятност в Цариград, се установили бившите български ханове Сивин и Телериг.[17]

Както се вижда, българското присъствие във византийската столица Цариград постепенно се увеличавало. То било един от елементите в живота на космополитния град на Босфора. Същевременно в България информацията и познанията за Цариград ставали все по-големи. Наред с представата за богатствата на ромейската столица, българите осъзнали, че именно тя е сърцето на имперския политически организъм.

---

[15] Основно изследване за участието на българите в отблъсването на арабската обсада от 717–718 г. е студия на Гюзелев, В. Участието на българите в отблъскването на арабската обсада на Цариград през 717–718 г. според средновековните писмени извори и интерпретацията му в съвременната историография. – В: Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. София, 1981, с. 129–155. Вж. и Rochow, I. Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch - historischer Kommentar zu den Jahren 715–813. Berlin, 1991, 96–97.

[16] Божилов, И., В. Гюзелев. Цит. съч., 112–125.; Гюзелев, В. Студийският манастир и българите през Средновековието (VIII–XIV в.). – Зборник радова Византолошког института. 39, 2001–2002, 53–58.

[17] Theophanes. Chronographia. Vol. I., p. $433_{17–18}$, $436_{9–13}$, $448_{4–9}$, $451_{5–9}$, $470_{10–12}$.

„Византия е хитра и лукава – ти няма да превземеш Цариград.
Макар и силен и обвян от слава, ти няма да превземеш Цариград.
Но копието в портите забий, викни пред всички, че си неин враг –
Това ще те направи с нея равен. И ти ще имаш своя Цариград.“

Андрей Германов (1932–1981)
„Четиристишия“

Българите пред Златната врата на Цариград

Управлението на хан Крум (796–814) внесло съществена промяна в отношението на българите към взантийската столица. Вероятно този български владетел имал и други сведения за нея, още преди сам да стигне до крепостните стени на града. Зетят на Крум, Константин Пацик, женен за сестрата на хана, бил ромей. В български плен по негово време се намирали и други видни византийци. Измежду тях бил покръстеният арабин Евматий, който прибягнал на служба при Крум. През 813 г. неколцина византийски стратези заели важни позиции в управлението на Българското ханство. Едва подир военните успехи над византийската армия през 811–813 г. българският хан обърнал поглед към Цариград.

През лятото на 813 г. Крум владеел почти цяла Тракия с крепостите Берoя (дн. Стара Загора), Малка Никея, Проват, Филипопол (дн. Пловдив) и Филипи (при дн. Кавала). Под негова власт преминали и стратегическите центрове по западния черноморски бряг като Анхиало (дн. Поморие), Месемврия (дн. Несебър), Девелт, Ранули (дн. Вълчаново кале), Созопол и др. Цялото предмостие към византийската столица с изключение на Одрин се намирало в подчинение на българския владетел.[18]

---

[18] Подробно изложение и посочване на изворите за действията на хан Крум вж. у Божилов, И., В. Гюзелев. Цит. съч., 128–134.

След победата над новия василевс Михаил I Рангаве (811–813) при Версиникия (22 юни 813 г.) хан Крум за пръв път стигнал до стените на царствения град. Сякаш тази победа отприщила нагона за овладяването на ромейската столица. А оттук до подчиняването на империята оставала само една крачка. Като начало бил обсаден Одрин – най-яката в близост европейска твърдина. На 17 юли 813 г. пред самите стени на Цариград хан Крум демонстрирал могъществото си и намерението да завладее града. Васил Гюзелев е дал следната съдържателна оценка за неговите действия: „Именно от този ден изглежда в главата на българския владетел се зародила идеята за завладяването на Константинопол и съкрушаването н Византийската империя. Тя се оказала един от най-болезнените синдроми в ранносредновековната история на България“.[19] Авторът на една анонимна хроника (известна в науката с латинското название Scriptor incertus[20]) отбелязва следното:

„Прочее българите дошли чак до градските врати, без никой да излезе насреща им или да ги спре. А Крум направил жертвоприношение вън от Златната врата според обичая си, като принесъл в жертва много хора и животни. Той потопил краката си във водата на морския бряг, умил се и поръсил войниците си; приветстван от тях, той преминал между своите наложници, които му се кланяли и го славели. Всички наблюдавали това от стените и никой не се осмелявал да го възпре или да хвърли стрела срещу него. След като изпълнил всичките си прищевки и желания, той обкръжил града и направил вал около него (ἔβαλεν χάρακα ἐπ᾽αὐτῇ) и така прекарал няколко дни, като оплячкосал местата вън от града“[21].

Още тогава хан Крум осъзнал, че с войската, която предвождал, трудно би могъл да завладее града. Затова, всявайки страх сред жителите на Цариград, той поставил няколко условия, за да се оттегли (да получи данък в злато, голямо количество одежди и известен брой отбрани девойки).[22] За да покаже превъзходството си, хан Крум поискал от византийския император Лъв V Арменец (813–820) да му позволи да забие копието си в самата Златна врата на византийската столица. А когато императорът отхвърлил това искане, българският владетел се завърнал в палатката си.[23]

---

[19] Пак там, с. 135.

[20] За това съчинение, неговата структура и авторство вж. Каждан, А. П., Шерри, Л. Ф., Ангелиди, Х. История византийской литературы (650–850 гг.). Санкт-Петербург, 2002, 270–274.

[21] Scriptor incertus. Testo critico, traduzione e note a cura di Francesca Iadevaia. Messina, 1987, 50_{37}–51_{51}.

Както е известно, била договорена среща между двамата владетели, по време на която ромеите направили неуспешен опит да извършат покушение над Крум. Това разгневило българския хан, който заповядал да бъде напълно опустошена цялата околност на византийската столица. След това той завладял Одрин и се завърнал в земите си. През януари 814 г. последвал още един български поход в Източна Тракия. Плененото византийско население по време на военната кампания от 813–814 г. в Източна Тракия, от приблизително 100 хиляди души, било отведено в България.[24] Това било направено със стратегическата цел, при бъдеща обсада на Цариград градът да остане в изолация и без възможност за помощ от околните земи.

През пролетта на 814 г. в Българското ханство започнала невиждана подготовка за поход срещу Цариград и неговото завладяване. Хан Крум събрал голяма войска, като нея включил авари и отряди от всички Славинии. В България се строели всякакви обсадни машини (високи подвижни кули, големи каменомети, „костенурки“, високи стълби, каменни топки, лостове и кирки, „овни“ и поставки за изхвърляне на стрели, огнехвъргачки и каменохвъргачки, „скорпиони“ за хвърляне на стрели, прашки и всякакви други обсадни съоръжения). По заповед на хана в оборите били събрани хиляди волове, които трябвало да теглят пет хиляди обковани с желязо коли, натоварени с всички оръдия за обсада и нападение на Цариград. Крайната цел била превземането на града.[25]

---

[22] Ibidem, p. $51_{50–52}$. В този смисъл са и сведенията на Теофан Изповедник, който пише, че „смаян от градските стени и от добре строената императорска войска, той [Крум] се отчаял от замислената обсада, насочил се към споразумение и направил опит да влезе в преговори за мир“ – Theophanes. Chronographia. Vol. I., p. $503_{14–17}$.

[23] Theophanes. Chronographia. Vol. I. p. $503_{10–14}$. За смисъла на това искане вж. Николов, Г. Един средновековен мотив в поезията на Андрей Германов. – В: Човек и време. Сборник в памет на Сабина Беляева. София, 1997, 297–298.

[24] Theophanes. Chronographia. Vol. I., p. $503_{17–25}$; Scriptor incertus, 51_{53}–56_{188}. Вж. и Божилов, И., В. Гюзелев. Цит. съч., 136–137.

Никога в историята на средновековна България не била предприемана толкова мащабна подготовка за завладяването на византийската столица Цариград. Хан Крум впрегнал всички военни сили на своята държава за осъществяването на своята цел: след серия опустошителни походи да нанесе смъртоносен удар на империята. Победите над трима византийски василевси (Никифор I Геник (802–811), Михаил I и Лъв V) повишили неговото самочувствие и дали воля на политическата му самоувереност. Разказите на ромейските хронисти за подготовката и намеренията на българския владетел оставят илюзорното впечатление, че само случайната му (или постигната с Божия намеса) смърт е предотвратила завладяването на Цариград от българите. Сто години по-късно тази илюзия отново възкръснала и намерила израз във военните действия на цар Симеон Велики (893–927).

„До Цариград и назад е махалообразният ни исторически актив, последица от велика идея някога, от велика щуротия сетне“.

Найден Шейтанов (1890–1970)

„Войнът“ – Златорог (1923 г.)

Цар Симеон Велики и войните му срещу Византийската империя

След смъртта на хан Крум, като с магическа пръчка, бил спрян поривът на българските владетели за завладяване на Цариград. През целия девети век българо-византийските отношения били много активни. Те станали особено интензивни във връзка с покръстването и християнизацията на България. Чувствително се увеличило и българското присъствие във византийската столица. Сред най-високопоставените личности дошли в Цариград било и едно от децата на княз Борис I-Михаил (852–889), третият му син Симеон. Младият български княз получил образованието си сред елита на византийската аристокрация и във времето на ерудити като цариградския патриарх Фотий (858–867; 877–886, †891), който бил в най-топли отношения с Борис I и изглежда, че по време на втория си патриархат бил сред покровителите на Симеон.

---

[25] Scriptor incertus, 56_{193}–58_{223}.

От 913 г. до края на управлението си цар Симеон предприел няколко похода срещу византийската столица. Тези действия на българския владетел били част от политическата му програма да заеме престола на ромейските василевси и да бъде признат за „василевс на българи и ромеи“.

Първият поход на българския владетел срещу Цариград датира от август 913 г.[26] Тогава с голяма войска той стигнал до Цариград, „обсадил го и го заобиколил с окоп около Влахерните до така наречените Златни врата, обладан от надежда, че без мъка ще го завладее“. Продължителят на Теофан пише още, че „като узнал якостта на стените и сигурната им защита поради множеството тежко въоръжени войници и каменохвъргачните и стрелохвъргачните машини, той, излъган в надеждите си, се завърнал в така наречения Евдомон и поискал да сключи мирен договор“.[27] По-нататък византийските извори (Симеон Логотет, Продължителят на Теофан, Лъв Граматик, Псевдо-Симеон Йоан Скилица) разказват за преговорите на Симеон с патриарх Николай I Мистик (901–907; 912–925) и символичната коронация на българския владетел.

---

[26] Подробно за този поход вж. статията на Златарски, В. Первый поход болгарского царя Симеона на Константинополь. – В: Проф. Васил Златарски. Избрани произведения. Т. 2. София, 1984, 15–27., където са посочени и другите извори за тези събития.

[27] Theophanes Continuatus. Chronographia. Ed. I. Bekker. Bonnae, 1838 (CSHB), p. $385_{5–13}$. Почти същият разказ се повтаря и у други византийски автори: Symeon magister et logothetes. Chronicon. Rec. St. Wahlgren. Berolini et Novi Eboraci, 2006 (CFHB, Vol. 44/1), p. $301_{68–75}$; [Pseudo-] Symeon Magister. Chronographia. Ed. I. Bekker. Bonnae, 1838 (CSHB), p. $721_{10–15}$; Leo Grammaticus. Chronographia. Ed. I. Bekker. Bonnae, 1842 (CSHB), p. 291_{15}–292_{1}; Ioannes Scylitzes. Synopsis historiarum. Rec. I. Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 1973 (CFHB, Vol. 5), p. $200_{12–19}$.

От цитирания текст се вижда, че заплашителните действия за превземането на Цариград се ограничавали в пристигането на голяма българска войска и изкопаването на окоп (χάρακα περιέβαλεν) от Влахерните до Златната врата, т.е. от Златния рог до Мраморно море. Мнозина историци са обърнали внимание на наивното обяснение за прекратяването на обсадните действия.[28] Та нима прекарал години във византийската столица Симеон не знаел нищо за нейната отбрана? В действителност от позицията на силата, в размирното за управляващите в империята време, българският владетел се опитал да наложи своите условия за мир. Това и станало. Тогава Симеон бил провъзгласен за цэсарь блъгарwìъ, т.е. „цар на българите“ (или βασιλεύς τῶν Βουλγάρων).[29] В крайна сметка българската войска не предприела каквито и да са обсадни действия срещу Цариград.

През следващите години цар Симеон имал и други възможности да нападне византийската столица. През септември 914 г. в български ръце паднал Одрин, но войската не продължила своя път на юг. Особено впечатляваща била победата на българите в битката при р. Ахелой (20 август 917 г.). Ромейската войска била напълно разгромена и само малки остатъци от нея успели да стигнат до селището Катасирти (недалеч от Цариград), където в среднощна битка понесли ново поражение от преследващите ги български отряди.[30] „Пътят към Цариград бил отворен“ (В. Златарски), но и в този случай Симеон не се възползвал от политическото си и военно надмощие, за да обсади Константиновия град.

След въздигането на Роман I Лакапин (920–944) за съимператор на Константин VII Багренородни (913–959) отношението на Симеон към управляващите в империята значително се променило. Освен претенциозните си искания, изразени в кореспонденцията му с цариградския патриарх Николай I Мистик, неговата войска започнала опустошителни действия в околностите на византийската столица. Не случайно в две от писмата си (ep. 10, ep. 25) до цар Симеон, патриархът му изброявал неуспешните походи на перси, авари и араби срещу Цариград.[31]

---

[28] Вж. например Златарски, В. История на българскат държава през средните векове. Т. I, Ч. 2, София, 1927, 364–365; Божилов, И. Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на Средновековна България. София, 1983, 104–105.

[29] Златарски, В. Первый поход болгарского царя Симеона..., с. 23; Божилов, И. Цар Симеон Велики..., 107–108.

[30] За тези събития вж. подробното изложение на Златарски, В. Н. История I/2, 376–379, 385–392.

Още в началото на 921 г. българската войска достигнала Катасирти, а през март същата година опожарила дворците в Пиге и изгорила целия Стенон.[32] През 923 г. цар Симеон подложил на тежка обсада Одрин. С цялата си войска той обградил споменатия град и изкопал окоп около него. Прекъснато било снабдяването на жителите с храни. Измъчвани от настъпилия глад, те предали Одрин на българския цар.[33] За пореден път предмостията на византийската столица се намирали в български ръце, но така и не последвал решителен щурм. Вероятно Симеон изчаквал резултатите от започналите преговори между Българското царство и Убайдаллах ал-Махди (909–934), владетел на Фатимидския халифат, разположен в областта Ифрикия (дн. Тунис и части от Либия и Алжир).[34] Несъмнено е, че за превземането на византийската столица била необходима както обсада по суша, така и морска блокада. Арабската флота би била най-добрия съюзник българите за осъществяването на тази цел. И преговорите с ал-Махди и установените по-късно контакти с евнуха

---

[31] Nicolai I patriarcha Constantinopolitanus. Epistulae. Ed. R. J. H. Jenkins – L. G. Westerink. Washington, DC, 1973 (CFHB, Vol. 6), p. $70_{30–45}$, 176_{92}–178_{96}.

[32] Theophanes Continuatus. Chronographia, p. $400_{1–8}$, 401_{3}–402_{7}; Symeon magister et logothetes. Chronicon, p. $306_{172–176}$, 316_{126}–317_{151}; [Pseudo-] Symeon Magister. Chronographia, p. $732_{9–10}$, 732_{22}–733_{15}; Leo Grammaticus. Chronographia. 306_{6}–307_{6}; Ioannes Scylitzes. Synopsis historiarum, p. $214_{79–81}$, $215_{1–25}$.

[33] Theophanes Continuatus. Chronographia. 404_{18}–405_{10}; Symeon magister et logothetes. Chronicon. 319_{200}–320_{213}; [Pseudo-] Symeon Magister. Chronographia. 734_{19}–735_{9}; Leo Grammaticus. Chronographia. p. $309_{7–18}$; Ioannes Scylitzes. Synopsis historiarum p. $218_{82–97}$.

[34] По-подробно за ролята на арабския свят в българо-византийските отношения вж. напоследък статията на Кръстев, Кр. България, Византия и арабския свят при царуването на Симеон I Велики (893–927). – Bulgaria Mediaevalis, 3, 2012, 313–314., където са посочени всички извори, основните научни публикации и са коригирани някои неточности в историческите изследвания.

Тамал, чиято флота акостирала на югозападното черноморско крайбрежие, не довели до съвместни българо-арабски действия срещу Цариград.[35]

В писмата си и до цариградския патриарх Николай I Мистик, и до византийския император Роман I Лакапин, цар Симеон изисквал да бъде признат за „василевс на българи и ромеи“, като така се подписвал в своите писма.[36] Самите писма били скрепявани с оловни печати, върху които се разчита надпис: „Симеон василевс на ромеите“.[37] Текстът върху всички печати е на гръцки език. Досега не са открити печати с надпис на старобългарски[38] и този факт е многозначителен.

Опустошителните действия на цар Симеон в Тракия продължили през 924 г. През юни месец българите изгорили дворците на Света Теодора, в околностите на Цариград. Опитът на ромеите, водени от Сактикий, да нападнат тиловите части на българската войска не могъл да я възпре. Българите разгромили отряда на Сактикий, който с войниците си побягнал от бойното поле, бил ранен и по-късно умрял.[39]

През ранната есен на 924 г. цар Симеон осъществил поредния си поход до Цариград. Пристигането му било предизвестено. Да го посрещне на крака, при него дошъл цариградският патриарх Николай I Мистик. Макар и патриарх, той вече нямал достъп до лостовете на управлението в империята. Именно затова българският владетел поискал среща с новия силен човек на Босфора – император Роман I Лакапин. Подготовката за срещата продължила почти месец. Императорът заповядал да се построи пристанищно скеле при Космидион (на Златния рог), където той трябвало да дойде с една триера. Българите, поучени от опита за покушение срещу хан Крум един век по-рано, предварително огледали мястото. Самата среща между двамата царе била осъществена с бутафорна показност. Император Роман Лакапин отишъл в една от църквите в дворцовия комплекс Влахерни, помолил се горещо на света Богородица. Оттук василевсът взел честния омофор (препаската) на Божията майка и го нахлузил на главата си „като някаква неразрушима броня, въоръжил се като с някакъв шлем“ и така отишъл на уреченото място. На деветия ден от месец ноември, към 10 часа сутринта пристигнал и Симеон. Неговата войска била разделена на много отреди – едни въоръжени със златни, а други със сребърни щитове и копия, а всички били облечени в железни брони. Когато се появил българският цар, неговата войска го приветствала на гръцки език като „василевс“. Срещата между двамата василевси – единият и другият се титулували „василевс на ромеите“, завършила с пожелания (от страна на Роман Лакапин) и обещания (от страна на Симеон Велики) за мир. Този поход до византийската столица се оказал последен в живота на Симеон. През следващите години той потърсил нови пътища за установяване на господството си в Цариград. С неговата смърт на 27 май 927 г. умряла и мечтата на българите за завладяването на Цариград. Българският историк Петър Мутафчиев преди повече от 70 години написа по този повод: „Завладял Цариград и станал фактически „император на ромеите“, Симеон би бил осъден да забрави, че е цар на българите. И тогава победата щеше накрай да остане на победените. От това гледище едно щастие за българския народ бе, че блянът на Симеона да седне на трона на византийските василевси остана неосъществим“.[40]

---

[35] Пак там, 314–319.

[36] Théodore Daphnopatès. Correspondance. Éditiée et traduite par J. Darrouzès et L. G. Westerink. Paris, 1978, p. 59_{33}.

[37] Йорданов, И. Корпус на печатите на Средновековна България. София, 2001, 48–51.

[38] И сред новооткритите при разкопки (и все още непубликувани) печати на Симеон липсват такива със старобългарски текст. Тази информация ми бе предоставена от проф. Иван Йорданов, на когото изказвам колегиална благодарност.

[39] Theophanes Continuatus. Chronographia, p. 402_{22}–403_{19}; Symeon magister et logothetes. Chronicon, 318_{164}–319_{183}; [Pseudo-] Symeon Magister. Chronographia, p. $734_{1–7}$; Leo Grammaticus. Chronographia. 307_{16}–308_{15}; Ioannes Scylitzes. Synopsis historiarum. 216_{36}–217_{65}.

---

[40] Мутафчиев, П. История на българския народ (681–1323). Под редакцията на проф. В. Гюзелев. София, 1986, 198–199.

„А пък градовете, които се намират около Цариград, и самия този град владееха фрузите, но и те се повинуваха под десницата на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мене и благодарение на мене преживяваха дните си, защото така Бог повели!“

Из „Търновски надпис“ на цар Иван Асен II от 1230 г.

Владетелите на възобновеното Българско царство и Цариград

Възобновяването на Българското царство от братята Теодор-Петър (1185–1190; 1196), Асен I-Белгун (1190–1196) и Калоян (1197–1207) било извършено в една твърде динамична политическа обстановка на Балканския полуостров. Падането на Андроник I Комнин (1183–1185) от власт на 11–12 септември 1185 г. и завладяването на Драч (24 юни) и Солун (24 август) от италианските нормани през същата година значително улеснили действията на българите през първите месеци на тяхното отцепване. През 1186–1187 г. византийските армии претърпели неуспех в опитите си да подчинят отново въстаналите българи. В крайна сметка сключеното примирие в крепостта Ловеч (1187 г.) легитимирало властта на цар Теодор – Петър във възобновеното Българско царство.

Преминаването на Третия кръстоносен поход (1189–1192) и по-специално кръстоносната армия на германския император Фридрих I Барбароса (1152–1190) по Диагоналния път дала възможност на българския цар да потърси помощта на западния владетел за общи действия срещу Византия.[41] По време на престоя му в Ниш (27–30 юли 1189 г.) Фридрих Барбароса бил посрещнат от сръбския велик жупан Стефан Неман (1166–1196) и неговите братя Срацимир и Мирослав, които му предложили своята помощ, както и помощта на своите съюзници и приятели Калопетър и брат му Асен срещу византийския император.[42]

---

[41] За преминаването на Третия кръстоносен поход през българските земи и отношенията с българите вж. Gjuzelev, V. Federico Barbarossa nei paesi Bulgari. – In: Il Barbarossa e i suoi alleati liguri-piemontesi. Gavi, 1987, 111–121; Opll, F. Der dritte Kreuzzug (1189–1190) und die Bulgaren. – Mitteilungen des Bulgarischen Forschunsinstitutes in Österreich 8/2, 1986, 83–88.

В края на 1189 г., според сведения на австрийския каноник Ансберт, „Калопетър, господарят на власите и на по-голямата част от българите в градините на Тракия, който [се наричаше] император и изискваше от римския император [Фридрих Барбароса] да му възложи императорската корона на гръцкото кралство (coronam imperialem regni Grecie) настойчиво уверяваше, че около началото на пролетта [на 1190 г.] ще му изпрати четиридесет хиляди власи и кумани, въоръжени с лъкове и стрели за войната срещу Константинопол“.[43]

Както е известно Фридрих I Барбароса отклонил предложенията за общи действия срещу Цариград. Според някои изчисления освен собствената си войска, той би могъл да разчита на още 60 хиляди души – българи, кумани и сърби.[44]

От изворите се вижда, че българският цар Теодор – Петър е имал смелостта да се опълчи срещу византийския император и дори да претендира за царската власт в империята, но добре осъзнавал и невъзможността да стори това сам. Според някои историци външнополитическата програма на възобновената българска държава възхождала към pax Symeonica.[45] Все пак наивно изглежда германският император да подпомогне българите и да направи техния цар византийски император, вместо сам да се възползва от слабостта на империята. Самотната реплика coronam imperialem regni Grecie не оставя място за повече разсъждения. И цар Теодор-Петър, и Исаак II Ангел през февруари 1190 г. поискали помощ от германския владетел във войната помежду си.

През лятото на 1190 г. Исаак II Ангел повел армията си срещу сърцевината на възобновеното Българско царство – Търново, но претърпял разгром в Тревненския проход. Този поход се оказал последният в историята поход, воден от византийски император срещу българската столица Търново. През XIII–XIV в. Византийската империя мълчаливо се отказала от идеята за унищожаване на българската държава. От своя страна Българското царство също отстъпило и изоставило мечтата за завладяване на Цариград. От една страна, това била една по-прагматична и по-реалистична политика на българските царе в Търново, които добре съзнавали неосъществимостта на подобна цел. Макар и значително отслабена от латинския удар през 1204 г., Византия запазвала значителна политическа и военна мощ. От друга страна, българите съществено променили представата си за византийската столица. Алчният взор на някогашните претенденти за завладяването на Цариград, през XIII–XIV в. изчезнал. Сега вече българите гледали на византийската столица като средище на общата им вяра с ромеите – православното християнство. Тук идвали мнозина български царски пратеници, аристократи, църковни йереи, монаси, книжовници, художници, търговци, а и обикновени люде. Към Цариград те гледали с преклонение и търсели начин да установят негово подобие в Търново. Затова в Българското царство се наложило становището, че българската столнина е истинско „чедо на майката и царицата на градовете“ – Цариград, а Търново било хвалебствено наричано с епитетите: „Нов Ерусалим“, „Нов Цариград“ и „Богопазеният град Търнов“.[46]

---

[42] Historia de expeditione Friderici imperatoris. Ed. A. Chroust. – MGSS rer. Germ. N.S. 5 (1928), 29_{24}–$33_{14.}$; Historia perregrinorum. – Ibidem, 134_{28}–135_{29}.

[43] Historia de expeditione Friderici imperatoris, p. $58_{12–20}$; Historia perregrinorum, p. $149_{13–18}$.

[44] Opll, F. Op. cit., p. 87.

[45] Божилов, И. Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. София, 1985, с. 31.

През пролетта на 1204 г., когато кръстоносците от Четвъртия кръстоносен поход обсаждали Цариград българският цар Калоян (1197–1207) направил следното предложение на бароните – водачи на похода: ако те го коронясат за крал, за да бъде господар на земята си Влахия, той „ще им дойде на помощ за превземането на Цариград със сто хиляди въоръжени мъже“.[47] Междувременно българският владетел направил и други стъпки, с които улеснил кръстоносците да завладеят византийската столица на 12 април 1204 г.[48] Застанали като лаком хищник над плячката си, латинците не позволявали никому да се меси в тяхното кърваво пиршество. Отказът на Съвета на латинските барони парирал възможността на Калоян да участва в обсадата на Цариград. След съюза му с ромейската аристокрация в Тракия пред търновския цар се очертала възможността да изгони ромеите от Константиновия град и да стане ромейски василевс на едно Българо-гръцко царство. Победата на цар Калоян над латинците в битката при Одрин (14 април 1205 г.) имала решителни последици в историята на Балканския полуостров през XIII в. Латинското високомерие получило заслужен урок, а водачите на Четвъртия кръстоносен поход били погубени от български меч. И въпреки колосалната победа, не последвало българско настъпление срещу Цариград. Отмятането на гърците от съюз с Калоян, изменчивата политика на куманската наемна войска и опитите за вътрешнополитически заговор в Търново, вероятно били сред факторите, които съществено променили българската външна политика. Вместо срещу Цариград цар Калоян се насочил към завладяването на Солун.

---

[46] По този въпрос вж. Гюзелев, В. Средновековният Търнов – духовна столица на славянската православна общност. – В: Търновска книжовна школа. Търново и идеята за християнския универсализъм XII–XV век. Велико Търново, 2011, 12–13.

[47] Robert de Clari. La conquête de Constantinople. Éd. Ph. Lauer. Paris, 1924, p. $63_{5–10}$. Вж. и новото българско издание на текста: Робер дьо Клари. Завоюването на Константинопол 1204 година. Превод от старофренски език, предговор и бележки Н. А. Марков. София, 2007, с. 104 (старофренски текст), 105

Един от най-благополучните и мъдри български царе, Иван Асен II (1218–1241), на 9 март 1230 г. в битка при Клокотница разгромил армията на провъзгласилия се за ромейски василевс епирски владетел Теодор Ангел Дука Комнин (1215–1230) и по този начин предотвратил освобождаването на византийската столица от латинска власт. Самият Иван Асен II, който станал най-важната фигура в политическия живот на Европейския югоизток, не предприел самостоятелни действия за завладяването Цариград. Нещо повече, през 1235 г. той участвал в обсадни действия срещу града като съюзник на Никейската империя, чийто владетел претендирал да освободи крепостта от латинците и да възстанови Византийската империя. Тази обсада

(български превод).

[48] Гюзелев, В. Четвъртият кръстоносен поход, превземането на Цариград и българо-латинските отношения 1204–1207 г. – Palaeobulgarica, 28/ 2, 2004, с. 81.

продължила от пролетта до настъпването на зимата и създала сериозни проблеми на латинците.[49] Това бил най-продължителния престой на българската войска пред стените на Цариград през XIII–XIV в. Българският владетел ясно осъзнавал, че евентуалното завладяване на Цариград от българите би изправило Българското царство в състоянието на „сам срещу всички“. Реализмът в неговата външна политика за известно време запазил хегемонията на Българското царство в региона.

Законното право за власт над Константиновия град се падало на владетелите в Никея. На 25 юли 1261 г. военачалникът на император Михаил VIII Палеолог (1259–1282), великият доместик Алексий Стратегопул, начело на отряд от 800 души, използвал отслабената защита на крепостта и я завладял. Така ромейската столица била освободена от латинска власт и градът отново станал седалище на византийските владетели.

Във византиските исторически съчинения от XIV в., написани от Никифор Григора (1293–1361) и Йоан Кантакузин (1295–1383), е изложен един епизод от борбата за императорския престол между дядото, император Андроник II Палеолог (1282–1328) и неговият внук, бъдещия император Андроник III Палеолог (1328–1341). През пролетта на 1328 г. българският цар Михаил III (1323–1330) се установил с наемни войски в крепостта Диампол (дн. Ямбол). Оттук той изпратил своя военачалник Иван Русина (наемник на българска служба) с трихиляден конен отряд към Византион (Кантакузин така нарича града). Под предлог, че ще се сражава на страната на стария Андроник, българите трябвало да овладеят двореца на императора. След това с цялата си войска трябвало да дойде цар Михаил III, който по думите на Кантакузин, „щял да подчини византийците и така да завладее цялата власт над ромеите“.[50] Никифор Григора от своя страна пише следното: „Българската войска, която щом намери столицата без достатъчно войска и измъчена от глад, причинен от пристигналата тогава венецианска войска, щяла да убие императора и така да се каже, всички които ѝ попаднат, и да постави под властта на своя вожд една държава от Византион до Истър. Ако пък ли това не станело, то [българите] след като докарат на стария император неочаквано свежи военни сили, биха направили Византион и за в бъдеще недостъпен за младия император [...] Владетелят на българите като избрал три хиляди конника, изпратил ги според уговорката да помагат на стария император срещу младия император. Но на тях бил заповядано както се говори от някои, ако намерят удобен случай, да предизвикат бунт във Византион“.[51]

---

[49] Georgius Acropolita. Opera. Rec. A. Heisenberg. Editionem anni MCMIII correctiorem curavit P. Wirth. Vol. I. Continens historiam, Breviarium historiae, Theodori Scutariotae additamenta. Stuttgart, 1978, 51_{26}–52_{9}. Филип Мускес в своята „Римувана хроника на Франция“ отбелязва, че българският цар участвал в обсадата с 45 отряда (XLV batailles) – Chronique rimée de Philippe Mouskés. Publiée par le baron de Reiffenberg. T. II. Bruxelles, 1838, 613–616, v. 29039–29121.

В крайна сметка Андроник III предотвратил влизането на българите в Цариград, а „отрядът на Иван Русина видял само стените на града и то отвън“.[52] Походът на Иван Русина бил последният в историята въоръжен напън на българите към Цариград. Дали това била една авантюра от страна на българския цар Михаил III, който се изкушавал да използва византийската междуособица за свои цели? Вероятно византийските извори имат известни основания да смятат, че именно такава била целта на търновския владетел. Идеята за разширение на Българското царство от Цариград до Дунава припламнала за последен път в главата на български средновековен владетел. Превантивните действия на император Андроник III парирали опита за нейното осъществяване.

Средновековните българи не били безразлични към Цариград. Както никой друг народ те изпитвали мощното политическо, църковно, стопанско и културно излъчване на византийската столица в продължение на седем столетия. Това довело до появата на идеята за завладяването на града и опитите за практическото ѝ реализиране през IX–X в. И макар че била изоставена през XIII–XIV в., в епизидочни случаи тя обладавала съзнанието на българските царе.

---

[50] Ioannes Cantacuzenus. Historiarum libri. IV. I. Bonnae, 1828 (CSHB), 294_{12}–296_{4}.

[51] Nicephorus Gregoras. Byzantina historia. I. Bonnae, 1829 (CSHB), 415_{18}–416_{2}, $418_{5–10}$.

[52] Божилов, И., В. Гюзелев. Цит. съч., с. 568.

Фаталният блян застигнал и българските владетели от ново време. Цар Фердинанд Сакскобурготски (1887–1918), опиянен от българските военни успехи през Балканската война (1912–1913), запитал началника на Генералния щаб на действащата армия, ген. Иван Фичев (1860–1831) „дали ще можем да влезем в Цариград?“.[53] По това време българските войници пеели националния химн с променен припев: „Марш, марш – Цариград е наш!“.[54]

---

[53] Фичев, И. Балканската война 1912–1913. Преживелици, бележки и документи. София, 1940, с. 200.

[54] Марков, Г. България в Балканския съюз срещу Османската империя (1911–1913). София, 2012, с. 220.

ЦАР ПЕТЪР ВЪВ ВИЗАНТИЙСКИТЕ ИЗВОРИ

Димо Чешмеджиев

На въпроса за развитието на българските култове през византийския период (1018–1185) е обръщано значително внимание в историографията, но очевидно има още поле за изследване. Поголямата част от досегашните изследвания са насочени главно към култовете на Кирил и Методий и техните ученици, както и към св. Йоан Рилски, за които има запазени култови произведения – жития, служби, стенописи от византийски автори.[1] Почти не е обръщано внимание обаче на един друг, изключително интересен култ – този на цар Петър (927–30.01.970), който, както е добре известно, през византийския период се превръща в символ на българската държавност. По тази причина неговото име вземат почти всички водачи на български движения и въстания, успешни или не, които се опитват да възстановят българската държава.

---

[1] Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 2. София, 1972, с. 167, 265–269; Златарски, В. Георги Скилица и написаното от него житие на Св. Иван Рилски. – В: Избрани произведения. Т. 2, София, 1984, 247–249, 253; Туницкий, Н. Св. Климент, епископ словенский. Его жизнь и просветительная деятельность. Сергиев Посад, 1913, 87–89; Снегаров, И. История на Охридската архиепископия. Т. 1. София, 1924 (фот. изд. 1995), с. 204, 222–224; Снегаров, И. Византийски свидетелства от XI, XII и XIII в. за българския характер на Македония. – Македонски преглед, 1925, кн. 5–6, 12–13; Xanalatos, D. Beitrage zur Wirtschafts- und Sozialgeschite Makedoniens im Mittelalter, hanptsachtlich auf Briefe des Erzbichofs Theophylactos von Achrida, Munchen, 1937, 59–79; Литаврин, Г. България – Византия (XI–XII в.). София, 1987, 258–259; Державин, Н. История Болгарии. Т. II. Москва–Ленинград, 1946, 108–109; Ангелов, Б. Ст. Из историята на руско-българските литературни връзки. София, 1972, с. 42; Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. София, 1966, 70–71; Дуйчев, И. Рилският светец и неговата обител. София, 1947, 58–61; Dujčev, I. Les rapports hagiographiques entre Byzance et les Slaves. – In: Medioevo Bizantino-Slavo. V. 3, Roma, 1971, p. 277; Божилов, И. Българската агиография и византийската агиография: единство и различие. – Във: Седем етюда по Средновековна история. София, 1995, 338–339, 344, 361, бел. 7; Božilov, I. L’hagiographie bulgare et l’hagiographie byzantine: unite et divergence. – In: Hagiographie, cultures et societés (IVe-XIIe siècles). – Etudes Augustiniennes, 1981, p. 548; Божилов, И. Писмата на Теофилакт Охридски като исторически извор. – Известия на Държавните архиви. Т. 14, 1968, с. 94; Божилов, И. Български светци във византийската агиография. – В: Седем етюда по Средновековна история. София, 1995, с. 325; Полывянный, Д. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX–XV веков. Иваново, 2000, 98–100; Добрев, И. Каноните за Св. Иван Рилски от Георги Скилица. – Palaeobulgarica, 2002, кн. 3, 10–11; Илиев, И. Делото на Кирил и Методий и на техните ученици и

Преглеждайки изворите, прави впечатление, че след Службата му, която е възникнала може би още до края на X в., следва един своеобразен хиатус в сведенията за него, точно през годините на византийското владичество. Това се отнася само до официалната книжнина. Иначе той присъства в т. нар. Български апокрифен летопис от XI в.: „[...] и роди с҃тго Петра. ц҃рꙗ бл̀гар̀скаго мꙋжа с҃та и праведна̏ и по-долꙋ: и по ꙋмртїю его пакы преѣмь ц҃рство бльгарское сынь его ц҃рь Петрь [...] грѣха не имѣе ни жени и быс блсвено ц҃рство его. [...] Тогда ꙋбо вьдни и лѣта с҃тго Петра ц҃рꙗ бльгарскаго быс иꙁъѡбылїа ѿ в̀сего.“[2], както и по-долу, в мястото, където името на цар Петър се свързва с легендата за Константин и Елена и отново се нарича „свят“:

„И по ꙋмртїю его (на цар Симеон – б. м. Д.Ч.) пакы преѣмь ц҃рство бльгарьское сынь его ц҃рь Петрь и бьс ц҃рь бльгаромь еще ж и гр̀комь и ц҃рствова вь ꙁемли бльгарскои лѣть .вї. грѣха не имѣе ни жени и быс блсвено ц҃рство его. [...] и тогда вь лѣтхь с҃тго Петра ц҃ра бл̀гарьскаго обрѣтес жена нѣка вдовица млад и мꙋдра. и ѕѣло

последователи в България през погледа на Охридските архиепископи от XI–XII в. – Кирило-Методиевски студии. Кн. 17, София, 2007, 362–364; Илиев, И Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010, 36–37; Чешмеджиев, Д. Култовете на българските светци през XI–XII в. – В: Пловдивски университет „Пайсий Хилендарски“. Научни трудове, т. 41, кн. 1, 2003 – Филология, 495–503.

[2] Тъпкова–Заимова, В., А. Милтенова, Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996, 192–193; Срв. Češmedžiev, D. Bułgarska tradycja państwowa w apokryfach: car Piotr w „Bułgarskiej kronice apokryficznej“. – In: Biblia Slavorum Apocryphorum. Novum Testamentum. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Biblia Slavorum Apocryphorum. II. Novum Testamentum“, Łódź, 15–17 maja 2009 roku, pod red. G. Minczewa, M. Skowronek i I. Petrova, Wydawnictwo Piktor, Łódź 2009, 139–149.

праведна вь ꙁемли бл̀гар̀стѣи именмь Єлена. и роди Костаѝдина црꙗ ста мȣжа и праведна […].“[3]

Службата му в този период вероятно също се е преписвала, щом като е запазена в по-късни преписи.[4] За сметка на това той не е дори споменат в нито един византийски агиографски паметник от това време. За него не казва една дума Георги Скилица, който не споменава знаменитите епизоди на св. Йоан Рилски с цар Петър, които съществуват в българската традиция. И ако тук можем да допуснем, че става въпрос за късна измислица, както смятат някои автори, то случаят с Теофилакт Охридски е още по-фрапиращ. Теофилакт е добре информиран за българското минало и го разказва с подробности в своите жития за св. Климент Охридски и Петнадесетте тивериуполски мъченици.

Той споменава вероятния отстъпник Владимир, наречен и Расате, охотно говори за най-големия враг на Византия – цар Симеон, но не казва нищо за неговия син, който подписва дълъг мирен договор с Византия и става първият български владетел зет на византийски император. В съвременната историография дори е наречен от Ив. Снегаров „горещ гъркофил“![5] Но въпреки това Теофилакт не казва нищо за цар Петър. На какво може да се дължи това? Дали на факта, че Петър е първият признат цар от страна на Византия, който факт след това византийците не искали да си спомнят? Това е малко вероятно – Теофилакт нарича цар и Симеон.[6] Дали не е някакъв отглас на враждите между Константин VII Багренородни, Роман I Лакапин и техните наследници и потомци?[7] Това като че ли е вероятно, като се има предвид, че цар Петър е пряко свързан с Лакапините – той е зет по внучка на Роман I Лакапин. По този начин той се свързва и с Македонската династия.[8] Нещо повече, заради брака си с внучката на Роман I Лакапин, Мария, Петър би могъл да има и претенции за византийския престол, което очевидно предизвикало вражда у Константин VII Багренородни, който нито един път не нарекъл Петър с признатата му от Роман I Лакапин титла – „василевс (цар) на българите“. Според Г. Г. Литаврин, един от Петровите синове – Роман, е бил скопен по-късно, именно заради връзката си с управляващата във Византия династия и заради това че би могъл, дори само теоретически, да претендира за византийския престол.[9] Или може би тук имаме комбинация на двете причини, доколкото Константин VII Багренородни се изказва крайно негативно за „отстъпката“, която направил Роман I Лакапин, признавайки царска титла на българския владетел:[10]

---

[3] Тъпкова–Заимова, В., А. Милтенова. Цит. съч., 192–196.

[4] Чешмеджиев, Д. Култът към българският цар Петър I (927–969): монашески или държавен? – In: 5. International Hilandar conference, 8–14 sept. 2001, Raska, Jugoslavija. – In: Love of learning and devotion to God in orthodox Monasteries. Beograd-Columbus/Ohio. 2006, 245–257; Чешмеджиев, Д. Култовете на българските светци..., 23–37.

[5] Снегаров, И. История на Охридската архиепископия..., с. 7.

[6] Божилов, И. България при цар Петър (927–969). – В: Божилов, И., Гюзелев, В. История на средновековна България VII–VIII в. София, 1999, с. 274; Ср. Божилов, И. Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на Средновековна България. София, 1983, с. 105.

„И наистина, как е възможно християнин да влезе в брачни връзки и да се сроди с неверници, когато канонът забранява това и цялата църква го смята за чуждо и несвойствено на християнските повеления. И кой от славните, благородни и мъдри ромейски императори е допуснал подобно нещо? А ако възразят – как ромейският господар император Роман се е сродил с българите и е дал собствената си внучка на господаря Петър Българина –

---

[7] Вж. Подробно: Литаврин, Г. Предисловие. – В: Константин Багрянородный, Об управление империи (под. ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева). Москва, 1989, 5–30; Литаврин, Г. Константин Багрянородный о Болгарии и болгарах. – В: Сборник в чест на акад. Д. Ангелов. София, 1994, 30–37; Constantine Porphyrogenitus. De administrando Imperio. Greek text edited by Gy. Moravcsik, engl. translation by R. J. H. Jenkins, Dumgarton Oaks, 1967, 73–75; Константин Багрянородни. Български превод на Г. Цанкова-Петкова и П. Тифчев. – ГИБИ, Т. V, 60–63.

[8] Каймаканова, М. Византия и историческата култура на българите през XI–XII в. – Исторически преглед, № 5–6, 2003, с. 12.

[9] Литаврин, Г. Константин Багрянородный о Болгарии..., с. 36.

[10] Симеонова, Л. Образът на българския владетел във византийската книжнина (средата на IX–началото на XI в.). Няколко примера. – В: Представата за „другия“ на Балканите. София, 1995, с. 27.

трябва да се отговори: господарят император Роман е бил прост и неук човек. Той не е принадлежал към тези, които открай време са отраснали в двореца и които са се придържали в ромейските обичаи, нито пък е от царски и благороден род. “[11]

В същото време не може да се твърди, че Теофилакт не говори за цар Петър, защото така излиза от хронологическите рамки на събитията около пренасянето на мощите на Петнадесетте тивериуполски мъченици! Както се вижда добре от текста на житието, в него има цели части, които нямат нищо общо с култа на мъчениците и на практика разказват историята на християнството в България. Така например, там подробно се говори за Енравота, за неговото убийство и превръщането му в първия българин християнски мъченик. Ако това им отношение към развитието на християнството в България, споменаването на Владимир, без да се казва за евентуалното му отстъпничество от християнството, няма никакъв смисъл в тази посока.

В същото време бих искал да изтъкна още един твърде интересен факт, свързан с характеристиката, която се дава на цар Петър във византийската книжнина. Както е забелязал още И. Дуйчев,[12] цар Петър се споменава като „боголюбив и благочестив мъж“ от някои от своите съвременници. Той има предвид Лъв Дякон – пряк участник и летописец на събитията от края на X в.:

„Казват, че по това време вождът на мизите Петър, боголюбив и достопочтим мъж [...]“ (τὸν ἡγήτορα τῶν Μυσῶν, ἄνδρα ϑεοφιλῆ καὶ σεβάσμιον [...] .). [13]

---

[11] Constantinus Porphyrogenitus. De administrando Imperio. – В: ГИБИ, Т. V, с. 203 (прев. Г. Цанкова-Петкова). Същевременно съществува и оценката на други византийски автори, като напр. Арета Кесарийски, вж. Симеонова, Л. Цит. съч., с. 31, бел. 81.

[12] Дуйчев, И. Стара българска книжнина. Т. 1, София, 1943, с. 220; ср. Симеонова, Л. Цит. съч., с. 27.

[13] Leonis Diaconi Historiae. – В: ГИБИ. Т. V, с. 248 (превод Г. Цанкова-Петкова); ср. Лев Диакон. История. (отв. ред. Г. Г. Литаврин, коментар М. Я. Сюзюмов, С. А. Иванов). Москва, 1988, с. 44: „Тогда, говорят, предводителя мисян Петра, мужа боголюбиваго и благочестивого, сильно огорченного неожиданным бегством его войска, постиг эпилептический припадок, и спустя недолгое время он переселился в иной мир.“, ср. коментара на с. 189.

Подобно отношение личи и в житието на св. Лука Нови Стирийски, където, сравнявайки го със Симеон, житиеписецът отбелязва, че Петър не приличал на него:

„Не минало много време и злодеецът Симеон, виновник за проливането на много християнска кръв, напуснал този свят. Властта му приел синът му Петър, който обаче съвсем не изглеждал, че е наследил славата и богатството му, нито пък жестокостта и човеконенавистта му, а стоял далеч от нея и нямал нищо от неговия характер и природа.“[14]

Въпреки това обаче, оценките за цар Петър във византийската книжнина не са еднозначни. Изненадващо, за него се споменава доста лаконично, като най-често го наричат „Петър Българина“, или само „Петър“. Прави впечатление също така, че много рядко се споменава царската му титла. Така, като че ли продължава забелязаната при Константин VII Багренородни тенденция в това отношение. Царската титла на цар Петър фигурира във Втория хрисовул на Василий II за Охридската архиепископия, вероятно заради характера на документа – грамота, която трябвало да се опре на някаква традиция:

„Постановяваме също сегашния пресвети архиепископ на България да има толкова голяма епархия, каквато и колкото голяма е била при цар Петър (Πέτρου τοῦ βασιλέως), [...]“.[15]

Продължителят на Георги Монах също споменава царската титла на Петър, обаче в по-особен контекст. Първоначално той го нарича само Петър, а после вече обяснява, че Петър е цар, като Симеон е наречен „предводителят на България“:

„На 27 май, петнадесети индикт, умрял предводителят на България Симеон, след като оставил за владетел сина си Петър, когото имал от втората си жена. Магистър Никита, тъст на император Роман, бил изпратен да посрещне и да доведе Петър до столицата. Когато българинът Петър пристигнал, император Роман се качил на една триера, пристигнал във Влахерна, и като видял дошлия при него Петър, прегърнал го.

---

[14] Vita Lucae Iunioris Steiriotis. – В: ГИБИ, Т. V, 231–233; Ср. Симеонова, Л. Цит. съч., с. 27, която е объркала това житие с житието на св. Павел Нови Латърски.

[15] Sigillia Basillii – В: ГИБИ. Т. VI, с. 44.

Мария, предадена в български ръце, тръгнала за България, едновременно радостна и печална: опечалена защото се лишавала от любимите си родители, от царския дворец и от общуването със своите сродници, но радостна, защото се оженила за цар и била провъзгласена за българска царица.“[16]

По-насетне обаче авторът продължава да го нарича само „Петър българина“:

„Против Петър българина било направено покушение от брат му Иван и други велможи на Симеон. Споменатата внучка на император Роман, Мария, жена на Петър Българина, често идвала в столицата.“[17]

Тази история се разказва и от други византийски автори – Продължителят на Теофан, Лъв Граматик, отгласи от нея има и у Псевдо Симеон. [18] Общото в тях е, че навсякъде цар Петър е наречен просто „Петър Българина“ или „Петър“, като обикновено той е наречен цар, когато се разказва, че Мария заминала за България едновременно тъжна и радостна. Малко по по-различен начин се рисува същата картина у Йоан Зонара, но не и по отношение на българския владетел.[19]

В хрониката на Йоан Скилица–Георги Кедрин Петър навсякъде е наречен с общия термин „архонт на българите“ (Πέτρος τε ὁ ἄρχων Βουλγαρίας; Πέτρῳ δέ τῷ βουλγάρων ἄρχοντι [...] .) и само на едно място „цар на българите“ (Πέτρος δὲ ὁ βουλγάρων βασιλεὺς).[20]

Не липсват обаче и отрицателни оценки, като напр. в житието на св. Мария Нова, макар, че тук става въпрос по-скоро за коментар на конкретен факт:

---

[16] Georgius Monachus. Continuatus. – В: ГИБИ. Т. VI, с. 150, 152.

[17] Ibidem, p 152.

[18]Theophanis Continuati. Chronographia. – В: ГИБИ. Т. V, 135–138; Leonis Gramatici Chronographia – В: ГИБИ. Т. V, София, 1964, 167–168; Pseudo-Symeonis Chronographia – В: ГИБИ. Т. V, p. 182.

[19] Ioannis Zonarae. Epitomae Historiarum. – В: ГИБИ. Т. VII, p. 178.

[20] Georgii Cedreni – Ioannis Scylitzae. Historiarum Compendium. – В: ГИБИ. Т. VI, 255–257.

„Малко по-късно казаният Симеон напуснал жалката си душа и Петър, неговият син наследил властта. Тъй като се възползвал твърде варварски от обстоятелствата, разрушил до основи завзетите от неговия баща градове в Тракия, повикал при себе си намиращите се в тях българи и с тях по същия начин разрушил Виза.“[21]

На фона на тези оценки, мълчанието на Теофилакт Охридски по отношение на цар Петър вече не изглежда толкова учудващо, но въпреки това проблемът остава.

---

[21] Vita Mariae Iunioris. – В: ГИБИ. Т. V, p. 80; ср. Симеонова, Л. Цит. съч., с. 27.

Председател на Организационния комитет на Третия международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г.:
чл.кор.проф. дин Иван Илчев,
Ректор на Софиийски университет „Св. Климент Охридски“

Зам.-председател на Организационния комитет на Третия международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013 г.:
проф. дмн Евгений Николов,
зам.-председател на Българската академия на науките

Работен комитет:
Председател: доц. д-р Тодор Попнеделев
Състав: доц.д-р Веселин Янчев, гл. ас. д-р Владимир Станев, гл. ас. д-р Светослав Живков, Ани Истаткова-Иванова

Разширен работен комитет:
Председател: доц. д-р Тодор Попнеделев
Състав: доц.д-р Веселин Янчев, гл. ас. д-р Владимир Станев, гл. ас. д-р Светослав Живков, Ани Истаткова-Иванова, доц. д-р Бойко Пенчев, доц. д-р Филип Мачев, доц. д-р Ефрем Ефремов, доц. д-р Ана Лулева, доц. д-р Антоанета Балчева, гл. ас. д-р Евгения Коматарова-Балинова, гл. ас. д-р Десислава Найденова, д-р Явор Милтенов, Мария Терзиева

Платинени и златни дарители:

ДАКСИ

Office 1 Superstore
ВСИЧКО ЗА ВАШИЯ ОФИС ПОД 1 ПОКРИВ

ARTEKS®
ENGINEERING

IN VINO VERITAS
Винарска изба Розова долина АД

ТРЕТИ МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС ПО БЪЛГАРИСТИКА,
23–26 МАЙ 2013 Г.

КРЪГЛА МАСА
„ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА ЦАР СИМЕОН:
ПОЛИТИКА, РЕЛИГИЯ И КУЛТУРА“

Българска
Първо издание

Съставител: **Владимир Станев**
Главен редактор: **Тодор Попнеделев**
Научен редактор: **Тодор Попнеделев**
Редактори: **Ани Истаткова-Иванова, Калина Стоянова**
Художествено оформление и предпечат: **Ани Истаткова-Иванова**

Формат 70x100/16
Печатни коли 7,25

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“